

KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK

2.

M. CSÁSZÁR ZSUZSA

Kisebbség-oktatás-politika a Balkánon

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNY

FÖLDRAJZTUDOMÁNY

REGIONÁLIS TUDOMÁNY

GAZDÁLKODÁSTUDOMÁNY

EGYESÜLET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSÁRA
2011

M. CSÁSZÁR ZSUZSA

**KISEBBSÉG – OKTATÁS – POLITIKA
A BALKÁNON**

**EGYESÜLET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSÁRA
SZEGED, 2011**

KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK

Történeszek, regionalisták és geográfusok tudományos könyvsorozata

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁGA ELNÖKE

Dr. habil. Gulyás László, Szegedi Tudományegyetem

A SOROZAT SZERKESZTŐ BIZOTTSÁGÁNAK TAGJAI

Prof. Dr. Botos Katalin DSc, Szegedi Tudományegyetem
Prof. Dr. Hajdú Zoltán DSc, MTA Regionális Kutatások Központja
Prof. Dr. Kaposi Zoltán DSc, Pécsi Tudományegyetem
Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc, Kaposvári Egyetem
Prof. Dr. Székely Csaba DSc, Nyugat-Magyarországi Egyetem

A KÖTET LEKTORA

Dr. habil. Gulyás László, Szegedi Tudományegyetem

TECHNIKAI SZERKESZTŐ

Mérei András, Pécsi Tudományegyetem

FELELŐS KIADÓ:

Egyesület Közép-Európa Kutatására
Elnök: Dr. habil. Gulyás László
6727 Szeged, Lőwy Sándor utca 37.
e-mail: gulyasl@t-online.hu

ISSN 2062-3712

ISBN: 978-963-06-8798-0

Nyomda: Kontraszt Plusz Kft.

Szeged-Pécs, 2011

A kötet a 61432 számú OTKA támogatásával készült

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	5
KISEBBSÉGI KÉRDÉS A BALKÁNON.....	7
HORVÁTORSZÁG	19
BOSZNIA-HERCEGOVINA	41
SZERBIA	59
MACEDÓNIA (FYROM)	767
KIS ORSZÁGOK KISEBBSÉGI PROBLÉMÁKKAL TERHELTEN: KOSZOVÓ ÉS MONTENEGRÓ.....	111
ALBÁNIA.....	121
MUSZLIMOK ÉS OKTATÁSUK A BALKÁNON	125
A ROMA OKTATÁS ÜGYE NÉHÁNY DÉLKELET-EURÓPAI ORSZÁG PÉLDÁJÁN KERESZTÜL.....	149

ELŐSZÓ

2001 tavaszán a Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Intézet folyosóján, Pap Norbert a Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központjának vezetője megkérdezte tőlem nincs-e kedvem a Balkán történetével, és jelenkori folyamataival foglalkozni. Felidéztem a Debreceni Egyetem történelem szakán szerzett ismereteimet a térségről, illetve a délszláv háborút követő években, Horvátországban tett kirándulásaim nem éppen „napsütötte” emlékeit, és azonnal igent mondtam. A Balkán azóta is rabul ejt, „nagy szerelmem” lett, ha nem térek vissza félévente, már hiányzik a zord hegyekkel tűzdelt, mediterrán tengerrel övezett, számos városában keleties hangulatot árasztó, életvidám, de igen nyomorúságosnak tűnő világa. Egy balkáni témájú OTKA kutatási projektnek, valamint tanszéki tanulmányútjainknak köszönhetően bejárhattam a térséget. Megismerhettem azokat a végleteket, amelyek a félszigetet, a tájat, az embereket jellemzik és talán valamit megérthettem az itt élők világából is.

A közreadott kötet több mint fél évtized kutatói munkájának egyfajta összefoglalása. A beválogatott írások az utóbbi négy-öt évben már megjelent tanulmányok újragondolt változatai, néhol több oldallal kiegészítve vagy megkurtítva és átdolgozva. Az akadémiai kutatás lezárásaként még nem publikált új esettanulmányok megszületésére is sor került, ezek is bekerültek a kötetbe.

A téma, amely köré szerveztem itt megjelent írásaimat, a Balkán kisebbségeinek helyzetével, azon belül is a kisebbségi politikával, különösképpen az oktatáspolitikával kapcsolatos. Természetesen a tanulmányok többségében, ahol a téma megkívánta, nem mellőzhettem az adott ország oktatási rendszerének elemzését sem. A térségben – különösen a Nyugat-Balkánon – zajló politikai változások és a társadalmi-gazdasági átalakulás következtében az országok többségében elindultak azok a reformok, amelyekkel elérhető a képzettek számának növelése. Különösen fontos az iskolai végzettség emelése a versenyképes munkaerő érdekében, hiszen a régió államaiban az egyik legfőbb társadalmi problémát a képzetlenek munkanélkülisége jelenti.

A másik fontos, oktatást érintő kérdés a kisebbségi kérdés, amely elsősorban a posztjugoszláv térségben kitüntetett figyelemmel bír. A Balkán az etnikai sokszínűség terepe, mégha az utóbbi évtizedekben fel is erősödött az etnikai homogenizációs folyamat, ennek ellenére a legváltozatosabb etnikai képpel rendelkezik Európában. Számos kisebbség él a térség országaiban, van, ahol huszonegyet tartanak nyilván. A kisebbségek védelme nemcsak a nemzetközi vagy európai uniós elvárások miatt kiemelt jelentőségű, hanem a békés egymás mellett élés alapfeltétele is. Sajnálatos módon a huszadik század végi véres harcok, háborúk arra figyelmeztetnek, hogy igen törekeny lehet a többség és a kisebbség egyen-

súlya. A kisebbségi oktatás a kisebbségvédelem alfája és omegája, az identitástudat, az anyanyelv, a nemzetiségi kultúra megőrzésének színtere. A kötet tanulmányait ennek a kérdésnek a középpontba állítása kapcsolja össze, nemcsak az etnikai, hanem a vallási kisebbségek vonatkozásában is.

A tanulmányok alapjául szolgáló kutatás terepi tapasztalatokra, szakemberekkel folytatott interjúkra épül (kisebbségi oktatási szakértők, tanfelügyelők és a külképviseletek kulturális diplomatái). A rendelkezésre álló helyi dokumentumok mellett az egyes nemzetközi szervezetek jelentéseit is figyelembe vettük.

A bevezető tanulmányban a Balkán térbeli lehatárolásának kérdése, az etnikai viszonyok, a kisebbségek általános bemutatása mellett sor kerül az európai kisebbségvédelmi-, kisebbségi oktatási törvényeknek az elemzésére és a Balkánon alkalmazott kisebbségi oktatási gyakorlat összefoglalására is. Az esettanulmányok az országokénti helyzetet kívánják az olvasó elé tárni, a szerző által is személyesen bejárt területekre fókuszálva, így döntően a Balkán nyugati részére. Nemzetpolitikai szempontból is nagy részletességgel vizsgáltuk a magyar kisebbség helyzetét Szerbiában és Horvátországban. Az országtanulmányok sorából bizonyos értelemben „kilóg” a kötet két utolsó tanulmánya. A romákkal foglalkozó publikáció beemelését az a tény indokolja, hogy ők a térségben élő legnagyobb lélekszámú kisebbség, számtalan megoldatlan problémával, amelyhez hasonlóval mi itt, Magyarországon is nap, mint nap találkozunk. A másik téma, az iszlám, és a vallási kisebbségi oktatási gyakorlat. Köztudott, hogy a Balkán a két nagy világvallás metszéspontjában helyezkedik el, az iszlám Európa ezen részén a 7. század óta jelen van. A muszlimokkal helyenként államalkotó többségként, de leginkább kisebbségként találkozunk a térségben, érdemes vallási aspektusból is foglalkozni velük.

Végezetül szeretném megköszönni Bosznia-Hercegovina etnikai viszonyainak feltárásában Hasanović-Kolutáczy Andrea, valamint Macedónia alaposabb feltérképezésében Hány Szabolcs által nyújtott segítséget.

Pécs, 2011. június

M. Császár Zsuzsa

KISEBBSÉGI KÉRDÉS A BALKÁNON

Napjainkra a Balkán fogalmának alakulása, területi lehatárolásának ügye újra a figyelem középpontjába került. Egy terület, vagy közösség definiálása során sajátos, másoktól megkülönböztető közös jellemvonásokat, valamint felismerhető, elfogadott földrajzi határokat állapítunk meg. A vizsgálatunk tárgyát képező Balkán térség lehatárolásával és meghatározásával kapcsolatban azonban hiányzik a tudományos konszenzus, illetve a helyi országok körében sem jött létre egységes térközösség-vállalás. Vitaforrást jelent továbbá a terület nevezéktanának alakulása is (M. CSÁSZÁR, Zs.-KOLUTÁ CZ, A. 2008). Már a „Balkán” szónak a jelentése is erősen megosztotta a történészek és a nyelvészek véleményét, melyet egyesek török (’hegy, erdős hegy’), mások perzsa (’magas ház’) eredetűnek tartanak. A „Balkán” megjelölés azonban nem az első ismert elnevezése a területnek, illetve a hegységnek (HAJDÚ Z. 2002). Az ókori görögök és rómaiak a Balkán-hegységet a „Haimosz” (’bozót’), „Haemus”, „Emum”, „Ezüst-hegy” kifejezésekkel illették. A középkorban Schweigger német pap készített részletes leírást a hegyről, illetve ő volt az első utazó, aki naplójegyzeteiben először közölte annak török nevét („Balkán”). A 18. században már jellemző a hegység mindkét nevének („Haemus”, „Balkán”) használata. Ezzel szemben a Balkán-félsziget egészére a 19. század első feléig nem létezett összefoglaló elnevezés. Természeti és társadalmi szempontból a területet – amely domborzati adottságai miatt jelentősebb térszerveződésre sem az ókorban, sem később nem volt alkalmas – a sokszínűség, a mozaikosság és az átmenetiség jellemzi (MAZOWER, M. 2004). Átjárhatatlansága miatt sokáig kevés felfedezőt vonzott a félsziget, a 19. századig még földrajzi kategóriaként sem említi.

Napjaink tudósai és politikusai egy olyan eredendően problematikus térségként kezelik a Balkánt, amely veszélyt jelent egész Európa biztonságára és stabilitására. A „Balkán” szót egy töredezett, soknemzetiségű, multikulturális régió pejoratív megjelöléseként használják, olyan példaként emlegetik, amit mindenképp kerülni kell Európa egyéb részein. A „Balkán” kifejezést a súlyos történelmi örökség, az etnikai konfliktusok, és a kudarcok politikája terheli. A kialakult negatív képet tovább erősítik a posztkommunista korszak zavaros (politikai-gazdasági) átalakulási folyamatai is a térségben (ANASTASAKIS, O. 2000).

A Balkán fogalmát többen Délkelet-Európával azonosítják, vagy annál szűkebben értelmezik. A tágabb értelmezés szerint a Balkánhoz soroljuk a volt jugoszláv államokat (Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Macedónia, Montenegró, Szerbia, Szlovénia), valamint Albániát, Romániát, Bulgáriát, Görögországot, Törökországot európai részét és bizonyos esetekben Ciprust is, míg szűkebb értelemben a Szlovénia nélküli Jugoszláv utódállamokat, Albániát, Bulgáriát, Görögországot és Törökország európai területeit tekintjük a Balkán részének. A modern idők terméke egy

új területi kategória, a Nyugat-Balkán. Ami korábban a Balkánt, tehát a kisállami nyomorúságot, erőszakot és elmaradottságot jelentette, azt mára ez a fogalom örökölte meg (PAP N. 2010).

1. ábra: A Nyugat-Balkán államai

Szerk.: MÉREI A. 2011

A Balkánon az államiság és az etnicitás mélyen összekapcsolódik, gyökerei a nemzeti újjászületés korába, a XIX. századba nyúlnak vissza. A térségben a közelmúltban lezajlott háborúk, konfliktusok, nemzetiségi és vallási ellentétek állandósulása miatt az etnikai helyzet kiegyensúlyozatlannak, problémákkal terheltnek tűnik. Ebből fakadóan a kisebbségi kérdés kitüntetett figyelemmel bír.

A 2000 körüli térségbeli népszámlálások adatai szerint a régió 54 milliós lakosságának közel 3/4-ét románok (19,5 millió), szerbek (8,1 millió), bolgárok (6,7 millió) és albánok (5,3 millió) alkotják. Ahogy az alábbi táblázaton (1. számú táblázat) megfigyelhető, a térség egyes országaiban a dominánsnak tekinthető nemzetek aránya az össznépességen belül 87%-ra nőtt (1921-ben 73,1%), míg a kisebbségek aránya 13%-ra csökkent. Ez a folyamat a háborús etnikai tisztogatásokkal, tömeges migrációkkal, térbeli etnikai koncentrációval, asszimilációval függ össze, amely az etnikai homogenizáció felé mutat. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem találunk olyan egybefüggő etnikai tereket, ahol a kisebbségek élnek nagyobb

számban (pl. a magyarok a Vajdaságban, az albánok Macedóniában, a törökök Bulgáriában Sumen és Kardzsali környékén) (Kocsis K. 2006).

A térség országainak etnikai összetétele, ahogy a mellékelt táblázatból is látható, rendkívül sokszínű. Vannak olyan etnikumok, amelyek több balkáni országban is megjelennek, mint nemzeti kisebbségek, de többségi nemzetként élnek egy másik országban: ilyenek az albánok mint kisebbség Macedóniában, Szerbiában, Montenegróban, Görögországban, és mint államalkotó többség Albániában, Koszovóban. A történelem viharában többször átrendezett térségbeli „színpadon” az a sajátos helyzet alakult ki, hogy nem egy esetben a szomszédos országok egyikében lévő többség a másikban a hátrányokkal küzdő kisebbségként (szerbek, horvátok, bosnyákok szinte mindegyik relációban) él. Nem hagyható figyelmen kívül a régió modernkori államépítési folyamataiból kimaradt többi kisebbség sem. Gondolunk itt a Balkán fejlődésének hosszú évszázadokig irányt adó oszmáni uralom itt ragadt népcsoportjaira, mint a törökök, akiknek többek között a magyarokhoz hasonlóan anyaországuk a térségen kívül van, vagy az iszlamizált és a hitüket továbbra is megtartó, helyi nyelvet beszélő kisebbségekre, mint, a pomákok, torbesek. A sok elfeledett kis nép közül egyre jobban az érdeklődés középpontjába kerülő anyaállam nélküli vlachok, vagy ahogy többen magukat nevezték, arománok is sajátos színfoltjai az etnikai mozaiknak.

Nem lenne teljes a kép, ha nem szólnánk a határon kívül rekedt balkáni térségben élő magyar kisebbségről, illetve azokról a többségében a török visszavonulást követő évtizedekben bevándorló népcsoportokról – mint a szlovákok – amelyek távol hazájuktól a Kárpát-medence déli, illetve a Balkán északi peremén telepedtek le (nagy részt a Vajdaság területén, de előfordulnak Bosznia-Hercegovinában is). Az etnikai sokszínűséget már csak néhány tizedszázalékban árnyalja a régió egyes területeinek fejlődésében korábban meghatározó szerepet játszó németiség és zsidóság. A kisebbségek kapcsán nem feledkezhetünk meg a romákról sem, a hivatalos adatok szerint létszámuk 1,1 millió azonban többségük nyelvileg, etnikailag és vallásilag a környező nemzetekhez idomul, ezért jóval magasabb lélekszámmal számolhatunk, kb. 3,7 millió fővel (Kocsis K. 2006), de vannak olyan becslések miszerint 4,7 millió főt meghaladó népcsoportról van szó (CIA WORLD FACTBOOK 2009).

Állam	Év	Teljes népesség	Albán	Bolgár	Bosnyák, muszlimán	Cigány	Görög	Horvát	Magyar	Makedón	Német
Albánia	1923	814385	736000	–	–	10000	40000	–	–	7489	–
	1998	3339000	3251000	–	–	1000	62000	–	–	5000	–
	1920	5096530	–	4164172	–	105477	42074	–	–	–	–
Bulgária	2001	7928901	–	6655210	–	370908	3408	–	–	5071	–
	1920	13270105	–	71103	–	104896	–	–	1420290	–	702717
Románia	2002	21681181	–	8092	–	535250	6513	6786	1434377	–	60088
Bosznia-Hercegovina	1921	1890440	626	–	584800	–	–	407700	2577	–	16471
Horvátország	1995	2898000	–	–	1275000	–	–	468000	–	–	–
	1921	3447594	751	–	1700	–	–	2374752	81835	–	99808
	2001	4437460	15082	331	20755	9463	–	3977171	16595	4270	2902
Makedónia	1921	798291	110651	–	41500	–	–	700	74	498000	106
	2002	2022547	509083	–	17018	53879	–	–	–	1297981	–
Montenegró	1921	311341	17231	–	38300	–	–	18200	49	–	172
	2003	620145	31163	–	72809	2601	–	6811	362	819	118
Szerbia	1921	4808077	309516	51009	101129	–	–	126788	373120	–	332761
	2002	9062201	1455847	20497	160171	108193	–	90614	293299	25847	3901
	1921	2855059	20609	48609	72709	–	–	8924	3136	–	14976
Közép-Szerbia	2002	5466009	59952	18839	155514	79136	–	14302	3092	14062	747
Koszovó	1921	439010	288907	–	27680	–	–	525	12	–	30
	1999	1564200	1394200	–	–	–	–	–	–	–	–
Vajdaság	1921	1514008	–	2400	740	–	–	117339	369972	–	317755
	2002	2031992	1695	1658	4657	29057	–	76312	290207	11785	3154
	1921	1314524	–	–	–	–	–	7251	14429	–	41832
Szlovénia	2002	1964036	6186	138	32009	3246	54	35642	6243	3972	680
Délkelet-Európa	1921	31751287	1174775	4286284	767429	220373	82074	2935391	1892374	505489	1193867
	2001	53953471	5268361	6684268	1577762	1084540	71975	4585024	1750876	1342960	67689

Állam	Év	Teljes népesség	Olasz	Orosz, ukrán, ruszín	Román, vlah, aromun	Szerb, monte-negrói	Szlovák, cseh	Szlovén	Török, tatár, gagauz	Zsidó	Egyéb
Albánia	1923	814385	–	–	10000	–	–	–	0	100	10796
	1998	3339000	–	–	10000	–	–	–	–	–	10000
	1920	5096530	–	10600	64220	–	–	–	663466	43509	3012
	2001	7928901	–	18084	11654	–	–	–	746664	1363	116539
Románia	1920	13270105	–	97648	10399265	52696	31966	–	41625	267379	80520
	2002	21681181	–	97750	19409400	22518	21137	–	56733	5870	16667
Bosznia-Hercegovina	1921	1890440	–	10782	1334	822000	6377	–	231	–	37542
	1995	2898000	–	–	–	987000	–	–	–	–	168000
Horvátország	1921	3447594	210336	9521	896	584058	42444	–	260	–	41233
	2001	4437460	19636	5220	487	206557	15222	13173	300	576	129720
Makedónia	1921	798291	–	177	8209	18300	132	–	101460	–	18982
	2002	2022547	–	–	9695	35939	–	–	77959	–	20993
Montenegró	1921	311341	–	209	19	236000	136	–	172	–	853
	2003	620145	127	240	–	466083	–	415	–	–	38597
Szerbia Közép-Szerbia	1921	4808077	–	23824	219701	3100893	63491	–	31160	196	74489
	2002	9062201	–	7942	74630	6378987	61232	5104	–	–	375937
	1921	2855059	–	4527	151632	2483560	4345	–	2484	–	39548
	2002	5466009	–	2646	44110	4924567	2947	3099	–	–	143275
Koszovó	1921	439010	–	31	402	90000	18	–	27915	–	3490
	1999	1564200	–	–	–	97100	–	–	–	–	72900
Vajdaság	1921	1514008	–	19266	67667	527333	59128	–	761	196	31451
	2002	2031992	–	21201	30520	1357320	58285	2005	–	–	159762
Szlovénia	1921	1314524	37302	1630	–	4981	2941	1201726	–	–	2432
	2002	1964036	2258	961	135	41631	489	1631363	259	28	198742
Délkelet-Európa	1921	31751287	247638	154391	10703644	4818928	147487	1201726	838374	311184	269859
	2001	53953471	22021	146102	19516001	8138715	98080	1650055	881915	7837	1054912

Forrás: Kocsis K. 2006. Délkelet-Európa etnikai földrajza

A sok kis nemzetiséggel tarkított térség államaiban élők minden napjait áthatja az etnicitás és az államiság fentebb már tárgyalt sajátos összekapcsolódása, amely meghatározza a politikai életet és áthatja az oktatáspolitikát is. A másik etnikummal szemben évtizedes, vagy évszázados sérelmek törnek a mai napig a felszínre, s ez a kisebbségi igények megtagadásában vagy akár a kisebbségek részéről – létszámukhoz/arányukhoz képest túlzó követelésekben manifesztálódik. Ez utóbbi érhető tetten az Amerikai Egyesült Államok és a Nyugat által igen csak támogatott albán követelésekben Macedóniában, ahol a közel egyharmados kisebbség olyan jogokat szerzett, amellyel a szinte teljes elkülönülést biztosította magának.

1. Kisebbségvédelem, kisebbségi oktatási jogok

A kisebbségi jogok közül az oktatásra vonatkozók különös jelentőséggel bírnak. A kisebbségek megmaradásának, az asszimiláció elkerülésének az egyik fő biztosítéka az oktatás lehet. A nyelvhasználat, az anyanyelvi kultúra és a hagyományok ápolása számára az iskolai keretek nyújtanak lehetőséget. A kisebbségvédelem szempontjából ezért a legfontosabbnak a kisebbségi oktatás feltételrendszerének biztosítása tűnik. A törvényi keretek európai szinten is adottak, elfogadásukról és adaptálásukról a többségi nemzetek rendelkeznek. Természetesen nem minden országban övezi hatalmas akarat, szándék a hatalom részéről a kisebbségi jogok bevezetését, illetve betartását. A szabályozó törvények, dokumentumok általában összhangban vannak a nemzetközi jogi normákkal. Ebből fakadóan érdemes szemügyre venni a kisebbségi oktatási jogokra vonatkozó nemzetközi elvárásokat.

Az Európa Tanács az Unióhoz csatlakozni szándékozó keleti országok számára a kisebbségvédelem tekintetében bizonyos elvárásokat határozott meg, az úgynevezett Koppenhágai Kritériumot 1993-ban, amelyek az alábbi nemzetközi standardok figyelembe vételét jelentik:

Az Európa Tanács által elfogadott Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája szerint *„elérhetővé kell tenni az oktatást az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken vagy biztosítani, hogy az érintett regionális vagy kisebbségi nyelvek oktatása a tanrend integráns részét képezze”*. Egy másik cikkely az alábbiakat ajánlja alternatívaként: *„az aláíró felek intézkedést tesznek annak érdekében, hogy biztosítsák annak a történelemnek és kultúrának az oktatását, amelyet a regionális vagy kisebbségi nyelvek hordoznak; vagy biztosítsák a kisebbségi nyelven és nyelvet oktatók részére a szükséges alap- és továbbképzést; felügyelő szerve(ke)t hoznak létre a regionális vagy kisebbségi nyelvek oktatásának megteremtésében és fejlesztésében tett intézkedések és elért előrehaladás figyelemmel kísérése és a kérdésekről nyilvánosságra hozandó időszaki jelentések elkészítése céljából; azokban a körzetekben, amelyek nem minősülnek a regionális vagy kisebbségi nyelvek által hagyományosan használt körzetnek, ha azt a regionális vagy kisebbségi nyelvet használók száma indokolja, vállalják, hogy engedélyezik, bátorítják vagy létrehozják a regionális vagy kisebbségi nyelven történő oktatást vagy az ilyen nyelvek oktatását*

valamennyi megfelelő oktatási szinten”. A Chartát elfogadó országok kötelezik magukat a kisebbségi oktatás feltételeinek biztosítására.

A Nemzeti Kisebbségek Védelmének Európai Keretegyezménye, amelyet az Európa Tanács 1995. február 1-jén fogadott el, bővíti az előző dokumentum adta kereteket. Eszerint a felek *„megfelelő lehetőségeket fognak teremteni a tanítóképzésre és a tankönyvekhez való hozzájutásra, és megkönnyítik a különböző közösségek tanítói és diákjai közötti kapcsolatokat”*, illetve egy másik cikkely szerint *„a Felek kötelezettséget vállálnak arra, hogy elismerik minden, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személy jogát kisebbségi nyelvének megtanulására. Nemzeti kisebbségek által hagyományosan és jelentős számban lakott területeken, megfelelő igény esetén, a Felek törekednek – lehetőségeik szerint és oktatási rendszerük keretein belül – annak biztosítására, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek megfelelő lehetőségük legyen kisebbségi nyelvüket megtanulni vagy ezen a nyelven tanulni. Ezt a rendelkezést úgy kell végrehajtani, hogy az ne veszélyeztesse a hivatalos nyelv tanulását, vagy ezen a nyelven való tanítás”*.

Különösen figyelemre méltó az EBESZ nemzeti kisebbségek oktatási jogaira vonatkozó Hágai Ajánlása, amely az általános kisebbségvédelemtől független oktatási megközelítésével Európa legszínvonalasabban kidolgozott, kisebbségek oktatására vonatkozó joganyaga (HOLLÓSI G. 2004). A dokumentum az etnikai kisebbségek jogai közé sorolja például a saját oktatási intézmény létrehozását, amelynek támogatására, működésére a többségi állam nem köteles anyagi feltételeket biztosítani, viszont az államok semmilyen eszközzel nem hátráltathatják e jog gyakorlását, és a kisebbségeknek joguk van finanszírozási forrásokat keresni az állami költségvetésből, nemzetközi forrásokból, illetőleg a magánszektorból. *„A kisebbségi nyelvet iskolai tantárgyként, a tanterv szerves részeként kell oktatni. A hivatalos államnyelvet ugyancsak iskolai tantárgyként kell tanítani, ezt leginkább olyan kétnyelvű tanárookra kell bízni, akik jól ismerik a gyermekek kulturális és nyelvi hátterét”* (HÁGAI AJÁNLÁS 1996). Figyelemre méltó, hogy az Ajánlás az államnyelv elsajátítását is megköveteli a kisebbségi oktatásban. Szól a kisebbségi felsőoktatásról is, amely akkor alakítható, ha a nemzeti kisebbség az erre vonatkozó igényét kinyilvánította, és létszámuk ezt indokolja. Az ily módon létrejött felsőoktatási intézmény működhet a már létező oktatási intézményrendszeren belül, vagy attól függetlenül a kisebbségek létrehozhatják. A Hágai Ajánlás az első verziót preferálja, de ha önállóan jön létre a saját felsőoktatási intézmény, azt az államnak el kell ismernie. Szükséges azt is biztosítani, hogy ne csak a tanárképzésre korlátozódjon működése. „Végül a *„Tantervfejlesztés”* kapcsán négy kötelezettséget fogalmaz meg a nyilatkozat: Először, hogy az általános és kötelező tanterv foglalja magában az adott kisebbség történelmét, kultúráját és hagyományait. Másodsor hogy serkentse a többséget az állam területén élő kisebbségek nyelvének tanulására. Harmadszor, hogy a kisebbségi tanterv tartalmát az érintett kisebbséget képviselő testületek aktív részvételével kell kialakítani. Negyedszer pedig, hogy az

államoknak kisebbségi nyelvű tantervfejlesztési és tesztelési központok létrehozását kell szorgalmazniuk” (HÁGAI AJÁNLÁS 1996).

Az 1990-es évek végén az EBESZ döntéshozói áttekintve a kisebbségek oktatására vonatkozó európai joganyagot, azt a következtetést vonták le, hogy „hiányzik egy olyan átfogó és kötelező minimumrendszer, mely a gyakorlati problémák megoldása tekintetében egy európai összefogás kiindulópontja lehetne. Megállapították, hogy a Nyelvi Karta ígéretes, ám korántsem elégséges kezdeményezés, a Kisebbségvédelmi Keretegyezmény oktatási vonatkozásai meglehetősen felületesek, a Hágai Ajánlás pedig nem rendelkezik kötelező erővel (www.jogiforum.hu). Vagyis nem sikerült egységes elvárásokat, illetve azok minimumát megfogalmazni a kisebbségi problémákkal terhelt országok számára. Így fordulhat elő, hogy egyes csatlakozni szándékozó országoknál nem egyeztettek/egyeztetnek a kisebbségi vezetőkkel, képviselőkkel.

A balkáni országok többségében az alkotmányban vagy a kisebbségekről szóló törvényben rögzítették a kisebbségek alapvető jogait (az országtanulmányok során erről részletesen lesz szó). Azt már a mindennapi gyakorlat mutatja meg, hogy mennyire sikerül ezeket a jogi passzusokat betartani, a többségi társadalom támogatásával biztosítani (bár meg kell jegyezni, hogy mivel a balkáni társadalmak etnikai alapon szerveződnek, nehéz a nyugati demokráciák normáival összemérni az alkalmazott kisebbségvédelmi gyakorlatot).

Különösen érzékeny terület a kisebbségek oktatása. Nem véletlen, hogy a jugoszláv utódállamokban az etnicitással kapcsolatos problémákat oktatáspolitikai szinten kiemelten próbálják kezelni. Kérdés, hogy a törvényi lehetőségek és a kisebbségi oktatási gyakorlat mennyiben járulnak hozzá az etnikai feszültségek enyhítéséhez, problémák kezeléséhez.

1.1. Kisebbségi oktatás a valóságban

A Balkánon élő kisebbségek oktatási helyzete igen végletes, például a Macedóniában élő albánok a többségi társadalommal azonos jogosítványokat szereztek az élet minden területén. Az oktatás mindegyik szintjén lehetőséget kapnak az anyanyelvükön való tanulásra. Érdekes, hogy egyazon országon belül is komoly eltérések tapasztalhatók a kisebbségek között az oktatásban való részvételre, ha a többségi nemzet számára az adott kisebbség nem jelent „veszélyt”, vagy nem „szálka a szemében”, a törvényeket könnyebben sikerül betartatni és biztosítani a kisebbségi oktatás feltételeit (például Szerbia). Az autochton kisebbségek és a migráns kisebbségek megítélése és jogvédelme között jelentős differencia van az országok többségében. A térségben egyöntetűen a roma kisebbség helyzete a legsiralmasabb, egyre gyakoribb a roma gyerekek szegregációja, az iskolából való kimaradása, lemorzsolódása.

Napjainkra mindegyik balkáni ország törvényileg elkötelezte magát a kisebbségek oktatásának biztosítására. Folyamatosan bevezették az európai normáknak

megfelelő kisebbségvédelmi előírásokat, megteremtették a törvényi lehetőséget a kisebbségi oktatásra. Azonban a jogi keretek és a mindennapi valóság között igen nagy a különbség. Nem egy esetben a törvényeket nem tartják be a politikai akarat hiánya miatt, vagy időnként azt sajátosan értelmezik. Van olyan állam (pl. Bosznia-Hercegovina), ahol a nemzeti kisebbségek védelme csak papíron garantált.

A felmerülő problémák közé tartozik a képzett kétnyelvű tanárok hiánya. A kisebbségi felsőoktatás kiépítése ebből fakadóan mindegyik országban elengedhetetlen követelmény (a térségben igen gyakori, hogy a másik országban szerzett diplomát nem ismerik el). Fontos elvárás a nemzetközi normák szerint, hogy a felsőfokú oktatás ne csak a tanárképzésre korlátozódjon. A másik sarkalatos gondot az jelenti, hogy bár a tankönyvek és tantervek többé már nem szítanak gyűlöletet, de a kisebbségek történetét, kultúráját mellőzik, vagy semmibe veszik. Abban a régióban, ahol még a huszadik század végén is ropogtak a fegyverek, feszültek egymásnak az etnikai indulatok, nagyon kényes kérdés a megfelelő tankönyvválasztás. Az egyszerű tükörfordításban készült taneszközök a többségi társadalom nemzeti szemléletét tükrözik, s ez számos esetben komoly konfliktus forrása lehet a két fél között. Az anyaországból importált könyvek pedig nem a kisebbségek speciális szükségleteinek megfelelően készülnek, mivel ritkán tesznek említést az adott kisebbségről és arról az országról, amelyben élnek. Sőt, van rá példa, hogy a többségi nemzettel szembeni előítéletet erősíthetik sajátos történelemfelfogásukkal. Mindkét tankönyv-alkalmazási modellből hiányzik a többség és a kisebbségek egymásra való utalása.

Súlyos gondként nehezedik a térségre, hogy az állam miként oldja meg a kisebbségek integrációját. A gyakorlat azt mutatja, hogy a szülők maguk kezdeményezik az elkülönülést azzal, hogy ragaszkodnak a tisztán kisebbségi diákokból álló osztályokhoz, a homogén nyelvi, kulturális környezethez kisebbségi származású tanárokkal. Ahol az elkülönülésre a többségi hatalom pozíciójának veszélyeztetése nélkül lehetőség kínálkozik, ott ez bevett gyakorlat (RADÓ P. 2000). Az integrációhoz vezető egyik eljárásnak a kétnyelvű oktatás tűnik, amellyel elvileg biztosíthatja a többségi társadalom életében való részvételt, a munkavállalást, a hivatali ügyintézt, stb. (itt akár egyazon órán is használják mindkét nyelvet). Sajnálatos módon a megvalósítás néhány esetben nehézségbe ütközik: így a kétnyelvű tanárok hiánya miatt, amely összefügg a fentebb már kifejtett tanárképzési nehézséggel. Ugyanakkor szólni kell arról is, hogy kutatók szerint a kéttannyelvű oktatás nem szolgálja a kisebbségek érdekeit, mert összekeverhetik a tanulók a két nyelvet, s ez nem szolgálja a stabil nyelvismeretet. Az anyanyelvű oktatás presztízstényező, növeli a kisebbségi nyelv tekintélyét, ha pedig az kisebbségi szellemű is, vagyis identitáserősítő szerepe is van, akkor hosszú távon biztosíthatja a nyelv és a kultúra fennmaradását (LASTYÁK I. 1994). Sajnálatos módon ez a megoldás a pozitívumok ellenére nem szolgálja az integrációt. Ahhoz, hogy a kisebbségek beilleszkedjenek a többségi társadalomba, együttműködjenek, képesek legyenek sikeresen jelen lenni a munkaerőpiacon, illetve bekapcsolódjanak a helyi felsőok-

tatásba, szükséges az államnyelv ismerete is. Szakértők szerint az a megoldás tűnik a legalkalmasabbnak, ahol a tanulók az alapfokú képzéstől kezdve mindegyik iskolafokon idegen nyelvként megfelelő óraszámban tanulják az államnyelvet. Néhol azonban olyan alacsony szintű az államnyelv oktatása, például Macedónia albán lakta területein, hogy ezzel az etnikai elkülönülést, a szeparálódást segítik elő. A nyugati országokban alkalmazott multikulturális oktatás, ahol egymás történelemét, kultúráját is megismerik a diákok, az itteni nevelésre sajnálatos módon nem vonatkozik.

A kisebbségi oktatás tekintetében valószínűleg az egyik legkomolyabb kihívás a roma gyerekek szegregációja és az iskolából való kimaradása. Mindegyik délkelet-európai országban a roma gyerekek lemorzsolódása szignifikánsan magasabb, mint a többségi és más kisebbségi gyerekéké. Még mindig bevett gyakorlat, hogy a roma gyerekek „speciális” osztályokban, szegregáltan tanulnak.

A balkáni kisebbségek számos csoportja a gazdaságilag elmaradott határmenti területeken vagy a más okokból fejletlen régiókban él, munkalehetőségek hiányában, alulképzetten. Alacsony iskolázottságuk abból is fakad, hogy a közép-, illetve felsőoktatásba az államnyelvismeret nélkül nem tudnak bekapcsolódni, a kisebbség nyelvén való továbbtanulásra nincs lehetőségük a környezetükben. A vallási fundamentalizmus (vahhabizmus) iránt nagyobb fogékonyságot mutatnak a fejletlen régiókban élő képzetlen, munkanélküli fiatalok (pl. a Szandzsákban). Az egyik megoldási lehetőségnek a térségfejlesztéssel összekapcsolt oktatásfejlesztés kínálkozik. Ez segíthet a munkanélküliség csökkentésében, de a kvalifikáltabb munkaerőre épülő tőkét is vonzza.

Összességképpen el kell mondani, hogy a kisebbségi oktatás a Balkánon a kisebbségi politizálás függvénye. A délkelet-európai térségben a nemzeti identitás megőrzésének és az autonómiatörekvéseknek is fontos helyszíne a kisebbségi iskola, ezért fokozott figyelmet kap mind a kisebbség vezetői, mind a többségi állami politika részéről. Jelenlegi formájában a balkáni országok többségében a kisebbségi oktatáspolitikai nem járul hozzá az etnikai feszültségek tompításához. Ugyan a törvények, rendeletek deklarálják a kisebbségi jogokat, de nem sikerül csökkenteni a hátrányokat és a kisebbségek integrációját sem segíti elő az alkalmazott gyakorlat.

Felhasznált irodalom

- ANASTASAKIS, O. 2000: A balkáni régió európai integrációja. – Pro Minoritate, Ősz-Tél, pp. 44–54.
- BIEBER, F. 2006: Internationale Minderheitspolitik im westlichen Balkan. = Südosteuropa Mitteilungen, 2003. 6. H. 33–43.
- HAJDÚ Z. 2002: A Balkán politikai földrajza. In: PAP N. – TÓTH J. (szerk.): *Európa politikai földrajza*. – Alexandra Kiadó, Pécs, pp. 185–225.
- HAJDÚ Z. 2003: Az intézményes Balkán-kutatás kialakulásának és fejlődésének problémái Magyarországon 1948-ig. Balkán Füzetek No. 1. Pécs, 71. p.
- HAJDÚ Z. 2007: A Balkán-félszigettől a „Balkánig”. Mediterrán és Balkán Fórum I/1. pp. 10–14.
- HOLLÓSI G. 2004: A kisebbségek oktatása az európai jogban. www.jogiforum.hu letöltés ideje: 2008. február.6.
- KOCSIS K. 2006: Changing ethnic-religious patterns in South Eastern Europe during the 20th century. In: Henkel R (szerk.) South Eastern European countries on their way to Europe: geographical aspects. Leipzig: Leibniz-Institut für Länderkunde, 2006. pp. 7–22.
- KOCSIS K. 2006: Délkelet-Európa etnikai földrajza. <http://www.unimiskolc.hu/~foldrajz/Hallgato/Segedlet/DK-Europaetnikaifoldrajza.doc> - letöltés ideje: 2010. október 20.
- LASTYÁK I. 1994: Az anyanyelv és a többségi nyelv oktatása a kisebbségi kétnyelvűség körülményei között. – Régió – Kisebbség, politika, társadalom 5. évf. 4. szám
- MAZOWER, M: 2004: A Balkán. Európa. Budapest, pp.233.
- M. CSÁSZÁR, ZS. – KOLUTÁ CZ, A. (2008): The Balkan from Hungarian viewpoint. – Institute of International Politics and Economics & International Scientific Forum „Danube – River of Cooperation” Collection of Works, Water and Cultura Collection ISBN: 978-86-7067-117-1 CD pp. 1–15.
- PAP N. 2010: Magyarország a Balkán és a Mediterráneum vonzásában. Publikon Kiadó, Pécs, 320 p.
- RADÓ P. 2000: Kisebbségek oktatása a Balkánon. www.edu-online.eu/hu/letoltes.php%3Ff... Letöltés: 2011. március 2.

<http://www.zg-magyar.hr/Pages/keret.html>

HORVÁTORSZÁG

1991-ben a Horvát Köztársaság kilépett a Jugoszláv Föderációból, kikiáltotta függetlenségét. Hamarosan megkezdődtek a fegyveres harcok a horvát alakulatok és a horvátországi szerb szabadcsapatok között. A Jugoszláv Néphadsereg 1991-ben a szerbek oldalán beavatkozott a konfliktusba, ezzel a lokális összecsapások egyre gyakoribbá váltak és ez év második felétől már komoly ütközetekre került sor (JUHÁSZ J. 1999). Az ország közel egyharmadát megszállták a szerb szabadcsapatok és a nem szerb lakosság nagy részét menekülésre kényszerítették. 1991 végétől nyílt lehetősége a horvát hadseregnek nagyobb ellentámadásra, de ez csak egyes területek visszafoglalását jelentette. Többen a békefenntartók küldetésétől remélték a háború lezárását, de a harcok csak 1995-ben értek véget. A horvátországi szerbek többsége az utolsó két nagy hadművelettel gyakorlatilag „eltűnt” az országból. Ma kb. 100–120 ezer (a legutóbbi népszámlálás szerint az összlakosság 4,5%-a) szerb él elsősorban a Duna mentén (Eszék-Baranya és Vukovár-Szerémség megyékben), illetve nagyvárosi szórványban (lásd lentebb).

A háborút követően a mélyben rejlő társadalmi, gazdasági problémák a felszínre kerültek. Nehezen haladt a demokratikus átalakulás, egyre markánsabbá váltak a hatalmon lévő Horvát Demokratikus Közösség (HDZ) és Tudman elnök autokrata vonásai. A több évtized után önállóvá vált nemzetállamban a nemzeti identitás kérdése különösen a HDZ politikájának, retorikájának egyik alapelemévé vált. Elsősorban az etnikai kisebbségek ügye, a szerb kérdés foglalkoztatta mind a nagypolitikát, mind a közvéleményt. De a többi etnikummal kapcsolatban sem tudott a hatalmi elit demokratikus megoldásokat elfogadni. A kormányzat megpróbálta intézkedéseivel korlátozni a kisebbségi oktatási intézmények működését, ez ellen legerőteljesebben az olasz kisebbség tiltakozott. Végül megoldás született a problémára, de a kormányzat szemléletbeli változását csak a 2000-ben végbement politikai fordulat hozhatta meg.

A hatalmi elitben történt váltás és a megindult demokratizálódási folyamat ellenére még mindig erős centralizáció jellemzi az országot és annak közigazgatási rendszerét. Az iskolarendszer is hagyományosan átpolitizált, és a reformok ellenére még mindig felülről vezérelt, bár az utóbbi években már tetten érhető a decentralizálásra törekvés is.

Az említett politikai fordulattal megnyílt Horvátország előtt a lehetőség az elszigeteltségből való kitörésre, az európai nyitásra. Az új horvát kormány tevékenységének hatására az európai integrációs tárgyalások felgyorsultak és Horvátország 2003-ban benyújtotta a teljes jogú tagság iránti kérelmét. A magyar uniós soros elnökség egyik prioritása volt a horvát csatlakozási tár-

gyalások lezárása. Az Európai Tanács 2011. június 24-én megadta a politikai támogatást és várhatóan ez évben vagy 2012-ben megtörténhet az Európai Unióhoz történő kapcsolódás.

Az oktatás területén különösen is érezhető a változás, a nyitás, az európai folyamatok „begyűrűzése”, a közoktatási reformoktól kezdve a felsőoktatás átalakításáig. A gazdaság fellendülése komoly kihívást jelent az oktatás felé, a jól képzett munkaerő iránti igény a képzési szerkezet és tartalom átalakítását is megkívánja. A nagyobb horderejű változások, mint a közép-, és felsőfokú oktatás expanziója lassan bontakozik ki, ezzel felgyorsulhat az ország európai gazdasági és oktatási térbe történő integrálása. A nyugat-balkáni térségben eddig itt sikerült a legjobban az oktatást új pályára állítani és reformfolyamait elindítani.

A változások jeleként értékelhető, hogy sikeresen átalakult a korábbi oktatási rendszer, főleg a felsőoktatás dinamikus fejlődésére érdemes odafigyelni. A közoktatás iskolahálózata jó példája az oktatási szerkezet településhálózathoz, demográfiai adottságokhoz, a középfokú képzésben pedig ezeken túl a gazdasági fejlettséghez történő igazodásának. Ez a helyzet azonban azt a veszélyt hordozza, hogy az oktatás rögzíti a kialakuló területi különbségeket, hozzájárul egyes térségek leszakadásához.

A demokratizálódás vívmányaként értékelhető, hogy a gyűlöletet felkorbácsoló szerb-horvát háború után sikerült rendezni a kisebbségi oktatást, és ezzel példát mutatni a térség soknemzetiségű államai felé.

1. A horvát oktatási rendszer jellemzői

Horvátország már önállóvá válásának kezdetén tervbe vette az oktatás átalakítását, de a háborús állapotok miatt csak néhány szerkezeti változás született meg. A reformok tervezését a kilencvenes évek második felében kezdték el, bevezetésükre a 2005/2006-os tanévben került sor.

A reformok tartalmukat tekintve sokban hasonlítanak a Magyarországon a kilencvenes évek végén elindított változásokhoz. A közoktatás átalakításának egyik kulcseleme a lexikális, ismeretjellegű tudás helyett a kompetenciák központba állítása, az ezzel együtt járó tananyag-, és óraszámcsökkentés. A magyar Nemzeti Alaptantervhez hasonló kísérletben fontos szerepet kapnak a közös követelmények, amelyekkel meg lehet szüntetni a tantárgyi tartalmi átfedéseket. A tervezett reformban európai uniós oktatási programok adaptálásáról is szó van, de alapvető céljai közé tartozik „az élethosszig tartó tanulás” gondolatának elterjesztése Horvátországban. E program mentén kívánja az oktatási kormányzat megvalósítani a középfokú, majd a felsőfokú képzés expanzióját. Ez együtt jár az érettségit biztosító képzések és a férőhelyek számának bővítésével, az új érettségi reformmal.

A horvátországi oktatás néhány sajátos vonást örökölt a szocialista jugoszláv rendszerből, de szerkezete 1991 után átalakuláson ment keresztül. Al-

talánossá vált a nyolcosztályos alapfokú oktatás, megszüntették a heti hat napos képzést, amelyből egy napot üzemlátogatásra kellett fordítani, átrendeződött a középfokú oktatás is, újra lehetett gimnáziumba jelentkezni, valamint a visszatartott felsőfokú képzéseknek is teret nyitottak.

A szerb-horvát háború idején csak a komoly harcok alatt szünetelt néhány napra, vagy hétre az oktatás. A reintegráció 1996/97-től indult el és csak ekkor került bevezetésre mindegyik iskolában a horvát tanterv.

1.1. Az óvodai nevelés

Az óvodai nevelés az adott korcsoport – három éves kortól iskoláskorig (6 éves kor) – felügyeletére, gondozására és képzésére fókuszál. Statisztikai adatok szerint a korosztálynak csak 32%-a jelentkezik az iskola-előkészítő szerepet is betöltő oktatási intézménybe. Ez ugyan 7%-kal több mint a háború előtt, de még mindig távol van az elvárttól. Az óvodák a helyi önkormányzati egységek kontrollja alá tartoznak, amelyek egyre több magánkezdeményezést is engedélyeznek. Ezzel az alternatív pedagógiai koncepciók térnyerésének nyitnak kaput, amelyekkel színesedik a kínálat. Jelenleg az országban 420 állami és 48 magán óvoda működik.

1.2. Általános iskolai képzés

Az általános iskolai képzés sajátossága, hogy állampolgárságtól független és csak horvátországi állandó lakhelyhez köti a részvételt. A kötelező érvényű nyolcévfolyamos oktatás két részből épül fel: egy alapfokú, egy tanárhoz, tanítóhoz kapcsolódó képzésre, amely az egy-négy osztályt foglalja magában, majd ötödik osztálytól nyolcadikig specializálódnak a tantárgyakat oktató tanárokkal. Az általános iskolai képzés teret és lehetőséget biztosít mind a tanulási nehézségekkel küzdő, speciális nevelést igénylőknek, mind a művészeti nevelésnek, sőt a felnőttképzésnek is (dolgozók általános iskolája).

Az intézmények nagy része a helyi önkormányzati egységek fenntartásában működik, viszonylag kevés a magánkezdeményezés, a magánszemélyek, vagy alapítványok által fenntartott iskolák aránya minimális (1,5%), viszonylag alacsony tanulószámmal. Más magániskolákat csak időszakos, „kísérleti” program részeként engedélyeznek, és hivatalosan elfogadottá csak egy bizonyos idő után válhatnak.

Horvátország földrajzi adottságai miatt az iskolák egy része kistelepülési, vagy szigetbeli iskola egy, vagy két tanárral, osztatlan képzési formában. Ezeknek az intézményeknek a fenntartása, működtetése lényegi kérdés, hiszen a nehezen megközelíthető településeken az iskola nemcsak oktatási központ, hanem művelődési funkciókkal is rendelkezik, nem beszélve az intézmény településmegtartó szerepéről.

Az oktatás finanszírozása döntően az állam feladata, a fenntartási és működtetési költségek 84%-át biztosítja, míg a maradék 16%-át a helyi önkormányzat egészíti ki. Ez a megoldás kevésbé szolgáltatja ki az adott oktatási intézményt a fenntartónak, döntően állami költségvetésből működtetett intézményhálózat alakult ki, ebből fakadóan igen erős kormányzati függőség jellemzi az oktatást. A horvát oktatási rendszer erős centralizáltságát jelzi a központi tanterv alkalmazása is. Egyes oktatáskutatók szerint az általános iskolákra a nyitottság és az autonómia hiánya jellemző, nehezen tudják a tanárok kezdeményező- és innovációs képességeiket kibontakoztatni (BOGNÁR A. 1999).

Érdekességgént meg kell említeni, hogy az általános iskolai tankönyvek használatát is központilag irányítják Horvátországban, sőt a közelmúltig megpróbálták azokat ingyen biztosítani, napjainkra azonban ezek számát minimálisra korlátozták. Az utóbbi évek változásaihoz tartozik, hogy a gazdaságosság jegyében csökkentették az egy osztályra jutó tanárok arányát is. Az általános iskolában redukálták a tanítási órák számát, a változás elsősorban a természettudományos és a művészeti tárgyakat érintette, de a történelem, földrajz és a horvát nyelv oktatására tervezett óraszám is csökkent.

1.3. Középfokú képzés

Az önállóvá vált Horvátország középfokú oktatásának legnagyobb horderejű változása az 1974-ben megszüntetett gimnáziumi képzés visszaállítása volt (Stipe Šušteršič oktatási és kulturális miniszter kapitalista csökevénynek minősítette a gimnáziumi képzést, ezért megszüntette azt). A középiskolák egy részét elsősorban gazdaságossági tényezők miatt bezárták. A racionalizálás elérte a középfokú intézményhálózatot is. A csökkenő tanulószám és a magas működési költségek miatt szűnt meg vagy alakult át néhány iskola a kilencvenes évek végén. A középfokú képzésben történő továbbtanulást megkönnyítették, felvételi nélkül mindenki számára biztosították. Ennek köszönhetően Horvátországban a statisztikák szerint a tanulók 94%-a folytatja tanulmányait valamilyen típusú középfokú intézményben (bár a horvátországi magyar tanfelügyelő szerint ez az arány a valóságban sokkal kevesebb továbbtanulót takar). Sajnálatos, hogy még mindig a vártnál kevesebben jelentkeznek érettségit adó képzésekre, a horvát középiskolai expanzió még várat magára.

Az oktatási rendszer egyik sajátossága, hogy külön oktatási törvény szabályozza a középfokú képzés rendszerét. Eszerint a képzés gimnáziumokban, szakközépiskolákban, szakmunkásképzőkben és a gyakorlati képzést favorizáló szakiskolákban zajlik. A gimnáziumoknak több típusa alakult ki (általános, modern nyelvi, természettudományos, és humán képzést biztosító), amelyek mind a felsőfokú továbbtanulásra készítik fel. Az érettségit adó szakközépiskolák szerkezete sokszínű, egyaránt magába foglalja az üzleti,

kereskedelmi iskolákat (négyéves vagy hároméves), a technikumokat, az ipari jellegű szakközépiskolákat. A művészeti iskolákat is a változatos oktatási formák jellemzik, a zenei, a képzőművészeti képzésen át a táncképzésig minden művészeti ágak teret nyitnak. Külön képzési formában zajlik a felnőttek középiskolai oktatása, sőt átképzése, szakmai továbbképzése, valamint a speciális képzést igénylők – mint segítséggel élők – oktatása. Utóbbinál döntően a szegregált formák kerültek előtérbe, azonban a nyugat-európai tapasztalatokra építve már megindult a törekvés az integrált képzés bevezetésére.

A kisebb városi településeken és a szigeteken gyakoriak a vegyes típusú (komprehenzív) középfokú intézmények. Hasonlóan az általános iskolai képzéshez itt is a földrajzi adottságok, a sajátos településszerkezet hívták életre ezt a formát.

A reform hatásának köszönhetően a középfokú oktatásban is megindult a magánkezdemenyezések térnyerése, nyolc különböző típusú magániskola is nyílt az utóbbi években, színesítve a kínálatot.

Az oktatás egyik problémája – különösen a szakközépiskoláké – a szakképzett tanárok hiánya, másrészt az ipari iskolákban a tananyagtartalom drasztikus csökkentése, főleg a természettudományos tárgyak terén.

A középfokú oktatás is erősen centralizált. Az oktatási miniszter jelöli ki az oktatás tartalmát, ellenőrzi a törvények betartását, ő tesz javaslatot az oktatási rendszer fejlesztésére, átalakítására, a működésére és költségvetésére. A miniszter kevés mozgásteret hagy a helyi önkormányzati egységeknek, ellenőrzési jogot gyakorol, ő jelöli a tanfelügyelőket, vagyis még nem sikerült elmozdulni a decentralizált középfokú képzés irányába.

1.4. Felsőoktatás

Horvátország felsőoktatási rendszere a közvélemény szerint is jobban működik, mint a közoktatás. Hét nagy egyetemen zajlik a felsőfokú képzés: Zágrábban, Rijekában, Splitben, Zadarban, Dubrovnikban, Eszéken, valamint Pulában. Ezeken kívül több főiskola (13), és a fenti egyetemek egyes fakultásai – önálló karokként (85) – működnek Horvátország nagyvárosaiban. Az állami kezdeményezések mellett ezen a szinten is megjelent a magánszféra hat felsőfokú oktatási intézményt alapítva. A képzés nagy része Zágrábba koncentrálódik. A hallgatók több mint fele a főváros intézményeiben tanul, a zágrábi egyetem 29 karán több mint 50 000 fő. A fővároson kívüli egyetemek regionális megoszlása viszonylag egyenletes.

A döntéshozók részéről felmerült ugyan a gondolat az intézmények, karok számának csökkentéséről, de a valóságban inkább néhány új intézménnyel gyarapodott a felsőoktatás. A nagyobb városok vezetése a magasabb képzettségi szint biztosítása érdekében kívánja a felsőfokú képzést a településen bővíteni. Ez várhatóan tovább növeli az intézmények számát, és ha a

kormányzat is szabad kezet biztosít, Horvátországban is megindulhat a felsőoktatás expanziója. Ezt a törekvést indokolja az a tény, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya csak 13%, amely európai viszonylatban igen alacsony.

A felsőoktatás fejlesztésének egyik fő célkitűzése, hogy az európai standardokat beépítse a kutatásba és a felsőoktatásba, integrálja Horvátországot az ERA-ba és az EHEA-ba, vagyis az európai kutatási és felsőoktatási szervezetbe. Fontos elvként fogalmazódik meg a hallgatók számának növelése, hiszen a humán erőforrás fejlesztése nélkül Horvátország nem zárkozhat fel a fejlett világhoz. A horvát oktatási kormányzat a fenti célkitűzések jegyében elkötelezte magát a „Bologna-program” végrehajtása mellett, kezdeményezték a többlépcsős felsőoktatási rendszer bevezetését. Így 2005-től Horvátország mindegyik egyetemén elindult az új típusú képzés.

A felsőoktatási reform nem csak szerkezeti és tartalmi változást vont maga után, hanem lehetőséget teremtett az egyetemi autonómia kialakítása felé. A reform nem csak a hallgatók számának növelését, hanem nagyobb létszámú oktatói kar létrehozását is jelenti. A változások megkívánják az oktatás infrastruktúrájának, valamint a tudományos kutatáshoz szükséges eszköztárnak a fejlesztését is.

Hasonlóan a közoktatáshoz, az egyetemi szférában is igen meghatározó az állam szerepvállalása. 1997-ben kezdeményezés született a kormány részéről a zágrábi egyetemen egy új kar alapítására, „Horvát Tanulmányok” néven. Azzal a nem titkolt céllal jött létre az új fakultás, hogy hangsúlyosabb szerepet kapjanak a nemzettudatot erősítő diszciplínák, mint a horvát történelem, a társadalomfilozófia és a vallástudomány az egyetemi képzésben.

2. Kisebbségi oktatás

Az 1990-ben kiadott új horvát alkotmány szerint Horvátország „a horvát nép nemzeti állama és az őshonos: szerb, cseh, szlovák, olasz, magyar, zsidó, német, osztrák, ukrán, ruszin és más nemzeti kisebbségek állampolgársággal rendelkező tagjainak állama, akiknek szavatolt az egyenjogúsága a horvát nemzetiségű állampolgárokkal, valamint nemzeti jogaik megvalósulása az ENSZ és a szabad világ országainak demokratikus elveivel összhangban” (<http://www.jogtar.mtaki.hu>).

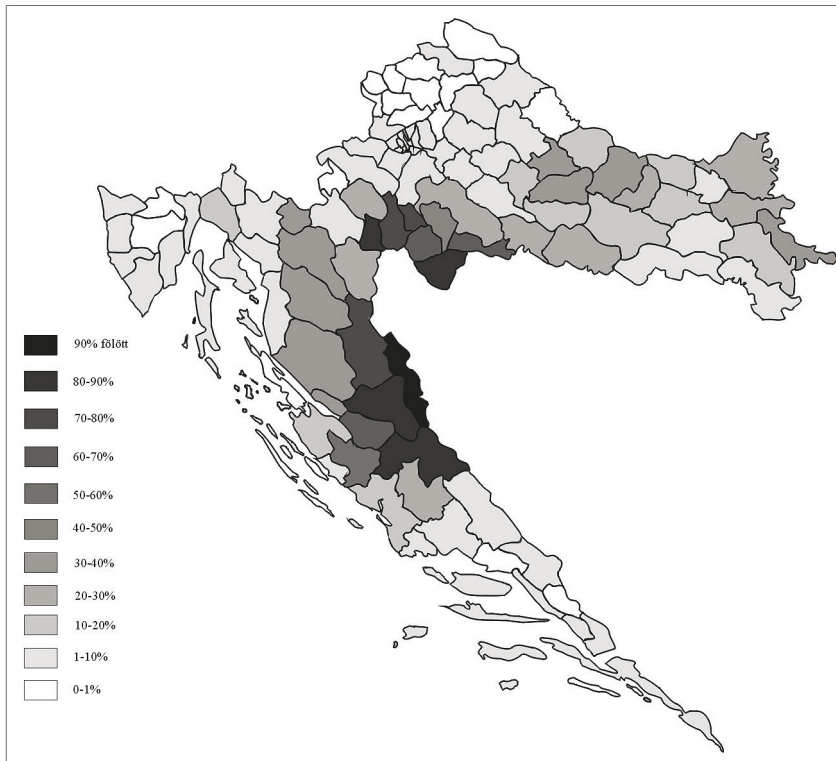
1. táblázat: Nemzeti kisebbségek Horvátországban a 2001-es népszámlálás szerint

A kisebbség neve	Fő	%
Össztlakosság	4 437 460	100
Horvátok	3 977 171	89,63
Kisebbség összesen	331 383	7,47
Albánok	15 082	0,34
Osztrákok	247	0,01
Bosnyákok	20 755	0,47
Bolgárok	331	0,01
Montenegróiak	4 926	0,11
Csehek	10 510	0,24
Magyarok	16 595	0,37
Macedónok	4 270	0,1
Németek	2 902	0,07
Lengyelek	567	0,01
Romák	9 463	0,21
Románok	475	0,01
Oroszok	906	0,02
Ruszinok	2 337	0,05
Szlovének	4 712	0,11
Szlovákok	13 173	0,3
Szerbek	201 631	4,54
Olaszok	19 636	0,44
Törökök	300	0,01
Ukránok	1 977	0,04
Vlahok	12	0
Zsidók	576	0,01
Egyéb	21 801	0,49
1*	89 130	2,01
2*	9 302	0,21
3*	17 975	0,41

Forrás: Državni Zavod Za Statistiku alapján szerkesztette VÉGH A. 2006.
(1*- nem nyilatkozott, 2*- regionális öntudatú, 3*-ismeretlen)

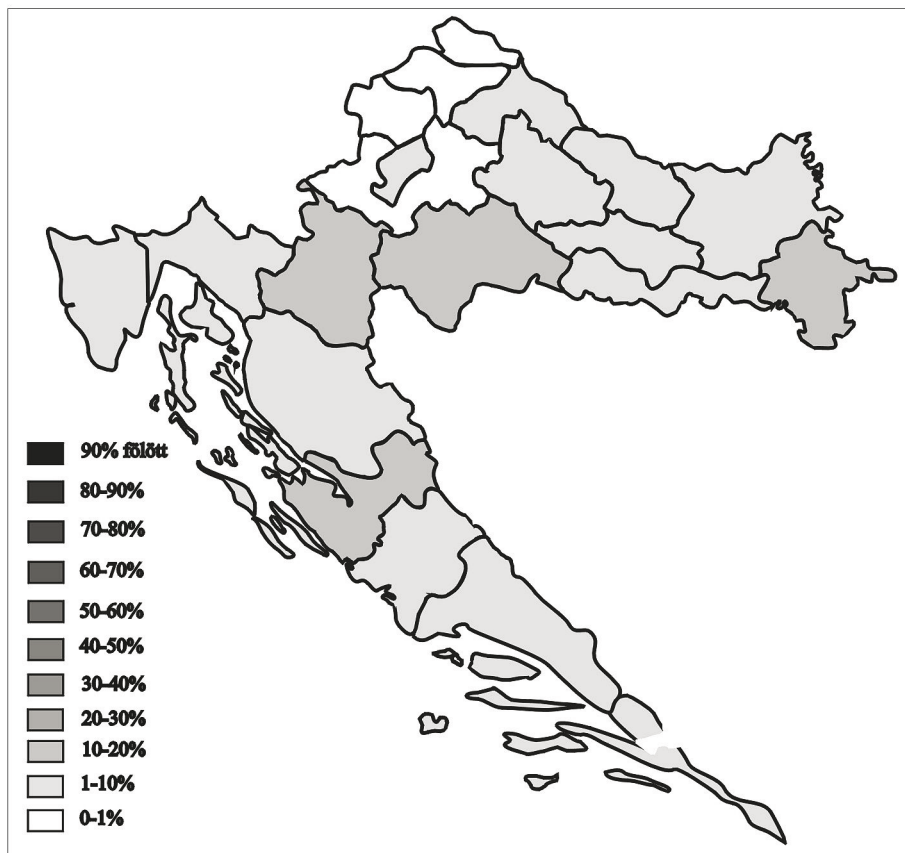
A többségi horvát nemzet mellett 7–8% közötti kisebbségi arányról beszélhetünk. A két legnagyobb számú autochton kisebbség a *szerb és a magyar* (a magyarokról részletesen lásd lentebb). A mai Horvátország területén az oszmán hódítást megelőzően nem éltek szerbek. A töröktől menekülve, illetve azok hódítása nyomán indult meg térfoglalásuk, amely a török kiűzése után folytatódott. Elsősorban a Habsburg Birodalom által kialakított határőrvidékekre telepedtek le. Többségük a délszláv háború előtt a főváros, illetve néhány nagyobb város mellett a határőrvidékeken, a Krajínákon élt.

1. ábra: Szerbek Horvátországban a háború előtt (1991)

Forrás: Državni Zavod Za Statistiku alapján szerkesztette VÉGH A. 2008

2. ábra: Szerbek Horvátországban a háború után (2002)

Forrás: Državni Zavod Za Statistiku alapján szerkesztette VÉGH A. 2008

A háború második szakaszában 1995-től megindult a szerbek által lakott, illetve a harci események során általuk elfoglalt területek horvát birtokbavétele. Ha a két térképet összehasonlítjuk, látható, hogy a kisebbség területi elhelyezkedésében súlypont-átrendeződés történt, mivel a Krajinákból a hadműveletek során a horvát térfoglalás miatt elmenekültek a szerbek, egyedül a Duna-menti területeken az úgynevezett békés reintegráció révén maradt el a tömeges kivándorlás. Jelenleg, relatíve nagyobb arányban 10% felett (de 15,4%-t nem meghaladva) csak három megyében élnek szerbek (VÉGH A. 2009).

Az autochton kisebbségek közül az *olaszok* döntően az Isztria félszigeten, Rijeka térségében, illetve Közép-Dalmáciában, Zadar és környékén koncentrálnak. 1946 és 1954 között sokan emigráltak, de számuk ma is megközelíti a 27 ezret. 1990-ben saját szervezetet alapítottak, amelynek egyik fő célja

a nemzetiség identitástudatának védelme, illetve az autonómia megszerzése. A kilencvenes évek végén egy megállapodás született, miszerint az Isztrián lakó horvátokat nemzetiségi csoportnak tekintik, az isztriai olasz lakosság pedig egy nemzetet alkot, összhangban a rövid életű 1943-as Pazin döntésben foglaltakkal (POULTON, H. 1998).

A többi kisebbség közül a *szlovákokat, a cseheket, a ruszinokat, és az ukránokat* kell megemlíteni. Mindnyájan a 18. század utolsó harmadában, illetve a 19. század első felében kerültek a területre. A csehek elsősorban Daruvár és környékén telepedtek le és ott is élnek. A ruszinok, ukránok és szlovákok Mária Terézia uralkodása alatt költöztek a Bácskába, több mint fél évszázaddal később a magas népszaporulat és a termőföld szűkössége miatt megjelentek a Szerémség és Szlavónia határán, majd később kissé nyugatabbra is. A szocialista Jugoszlávia iparosodási hullámai idején többségük Kelet-Horvátország nagyobb városaiba (Eszék, Vukovár) és a fővárosba költözött. Napjainkban a szlovákok zöme Ilok és Našice, a ruszinok és ukránok pedig Vukovár és Zágráb városaiban laknak (VÉGH A. 2009). Az *albánok, a bosnyákok* – többségük muzulmán – a jugoszláv időszakban költöztek Horvátországba, elsősorban a nagyvárosokba, illetve a fővárosba.

A háború után főleg a szerb kisebbség helyzetével kapcsolatban felmerülő problémák miatt hosszú vita bontakozott ki a nemzetiségek jogairól. Végül, 2002-ben megszületett a nemzeti kisebbségek jogairól szóló alkotmányos törvény, amelynek 4. cikke szerint a *„Horvát Köztársaság minden állampolgárának joga van kinyilvánítani, hogy melyik nemzeti kisebbséghez tartozónak érzi magát”* (<http://www.jogtar.mtaki.hu>). Az új törvény messzemenően biztosítja az anyanyelven folyó tanítást, a kisebbség nyelvhasználatát minden olyan településen, ahol a kisebbségben élők száma eléri az összlakosság egyharmadát.

Az említett törvényeken kívül a Horvát Állam 2000-ben törvénnyel is rendezte a kisebbségi, nemzetiségi iskolák státusát. Gyakorlatilag az óvodától a középiskoláig lehetővé vált az anyanyelven folyó képzés. Az intézkedés legfőbb erénye a pozitív diszkrimináció, ugyanis a nemzeti kisebbség nyelven folyó oktatást a horvátoknál megszabott iskolai csoportminimumhoz képest kisebb létszámú csoport, tagozat részére is lehet szervezni, sőt a horvátok is tanulhatják azokban a járásokban, városokban, ahol a létszámtól függően hivatalos nyelv a kisebbség beszélt nyelve. A horvát törvények nem határozzák meg a minimum létszámot a kisebbségekből álló osztály, vagy csoport létrehozásához, a Minisztérium nagyon rugalmas a kisebbségi közösségek felől érkező kérelmek elbírálásánál.

A fent idézett passzusok különös jelentőségét a horvát–szerb háború utáni helyzet adja, hiszen a többi nemzetiség elfogadása, elismerése azok alacsony aránya és a történelmileg kialakult jó viszony miatt alig okoz nehézséget.

Kisebbségi oktatási szakértőkkel¹ készített interjú alapján kijelenthető, hogy egy viszonylag jól működő rendszere alakult ki a nemzetiségi oktatásnak, amely három szinten és változatban működik:

„*A*” modell szerint a teljes oktatás a kisebbség nyelvén történik, de emellett kötelező a horvát nyelv és irodalom tantárgy oktatása is.

„*B*” modell szerint a természettudományos tárgyak horvátul, míg a társadalomtudományhoz kapcsolódóké a kisebbség nyelvén zajlik, emellett horvát nyelv és irodalom tantárgy oktatása kötelező.

„*C*” modell szerint a teljes oktatás horvát nyelven történik, de heti 2-5 órában az adott kisebbség nyelvén kisebbségi kultúra megismertetése, anyanyelvápolás zajlik.

Speciális tanulási formákat (szemináriumok, nyári iskola, téli iskola, levelező kurzusok) szerveznek azoknak a kisebbségi tanulóknak, akik számára nem tudnak *A*, *B* vagy *C* modellű osztályokat szervezni. Ahogy már fentebb utaltunk rá, a kisebbségi nyelven oktató intézményekben a kötelező minimum tanulói létszám a kisebbségi osztályok létrehozására alacsonyabb, mint a többségi nyelven oktató intézményekben. A kisebbségi osztályok, vagy csoportok létrehozásának ugyanazok a feltételei a többségi nyelven oktató intézmények esetében is.

Az adott kisebbség települési arányától, illetve az iskola vonzáskörzetében élő kisebbségek számától és a szülők igényeitől függ, hogy az adott intézményben melyik modellt alkalmazzák. Nem egy esetben az iskola igazgatójának jóindulata is szükséges az oktatás beindításához és zavartalan működéséhez. Természetesen az oktatásügy centralizált jellegéből adódóan meghatározó a minisztérium szerepe is, hogy támogatja-e pénzügyileg az adott iskolában valamelyik modell alkalmazását. Néhány pontban azonban a horvát állam vezetése korrekcióra kényszerült, mivel az Európa Tanács Kisebbségvédelmi Keretegyezményével foglalkozó szakértői tanácsadó bizottsága egy, 2004 októberében íródott értékelésében megállapította, hogy kisebb bizonytalanság észlelhető a horvát jogalkotásban a nemzeti kisebbségi oktatás modelljének feltételeit és megvalósítási folyamatait illetően. Ezért a horvát hatóságokat felkérték, hogy tisztázzák a fenti oktatási modellek gyakorlati megvalósításával kapcsolatos szabályokat és a felelősségi köröket. Úgy vélte a jelentés, hogy az állam feladata a nemzetiségek nyelvén írott tankönyvek biztosítása, valamint a különböző kisebbségekhez és a többségi nemzethez tartozó tanulók kapcsolatának, vagyis az integrációnak az elősegítése. A fentiek megvalósítása érdekében a Horvát Tudományos, Oktatási és Sport Minisztérium megkezdte a kisebbségek számára készült új tankönyvek kiadását, bár a kis létszámú etnikumok esetében még mindig nehézséget okoz azok biztosítása. Előrelépést jelent az ügyben az is, hogy az 2006/2007-es tanévtől kezdődően a szerb és horvát osztályokba járó tanulókat az iskola-

¹ A magyar és szerb kisebbségi tanfelügyelővel 2006-ban Eszéken készült interjú.

épületen belül már nem szeparálják el, ahogy ez a háború után történt. A Minisztérium tanácsadókat jelölt ki, hogy kísérik figyelemmel a kisebbségi programok megvalósulását és aktivista teameket szervezett a kisebbségi nyelveken tanító tanárok szakmai képzésére. A kormányzat speciális programokat indított a roma tanulók integrálása érdekében, amellyel hozzájárul a Nemzeti Roma Program megvalósításához.

Tizenegy kisebbségi közösség – olasz, szerb, magyar, cseh, szlovák, ukrán, rutén, német, osztrák, albán és macedón – gyakorolja az anyanyelven és írásmóddal folyó oktatáshoz való jogát a kisebbségi tanulók számára megalkotott három modell egyikén belül. Az „A” modellt főleg az olasz, szerb, magyar és cseh kisebbségek használják az iskola előtti nevelési programokban, valamint az általános és középiskolai oktatásban. Megfogalmazódott a kormányzat részéről az a szándék is, hogy erősítsék az általános iskolákban a szlovák, rutén és ukrán nyelven való oktatást és legalább vezessék be ezen nyelvek tanítását a középiskolákban.

Az olaszok oktatása nagy múltra tekint vissza, az alapfokú képzéstől a középfokú oktatásig biztosított. Az Isztrián élő nem olaszoknak pedig lehetőségük van az olasz nyelvet elsajátítani. A csehek óvodai nevelésben és alapfokú képzésben, valamint egy középiskolában részesülhetnek anyanyelvi oktatásban. A muszlim származásúak pedig a zágrábi medresszében is tanulhatnak, de a volt Jugoszláviából betelepültek, mint a bosnyákok, macedónok, szlovénok számára nincs külön iskolai oktatás megszervezve. A kisebbségi tanulók főleg horvát nyelven folyó felsőoktatási intézményekben tanulnak tovább, kivételt képez az a két tanárképző főiskola, ahol az oktatás nyelve olasz és szerb, illetve a magyar nyelvű oktatás. Az olasz nyelvű képzés lehetőségét a Rijekai Egyetemen, míg a szerb nyelvűt a Zágrábi Egyetemen biztosítják (a magyar nyelvű felsőoktatásról lentebb szólunk).

A horvátországi kisebbségi oktatás egyik fő problémája a kisebbségi nyelven íródott tankönyvekhez való hozzáférés, valamint a megfelelő végzettségű anyanyelvű tanárok és speciális tanácsadók alkalmazása. Különösen a kis létszámú kisebbségek esetében találkozunk tankönyvellátási nehézséggel és ez befolyásolhatja a tanulókat abban a döntésben, hogy akarnak-e kisebbségük nyelvén és írásmódjával tanulni. További lépéseket kell tenni speciális iskolai tantervek, tervek és programok bevezetésére és megvalósítására. A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának megvalósítását felügyelő Szakértői Bizottság arra bízta a horvát hatóságokat, hogy erősítsék az általános iskolákban a szlovák, rutén és ukrán nyelven való oktatást és legalább vezessék be ezen nyelvek tanítását a középiskolákban. Megfogalmazták azt is, hogy szükség van az etnikumok közötti kapcsolatok szorosabbá fűzésére és bizalmi viszony kialakulására Kelet-Horvátországban a szerb és horvát nemzetiségű tanárok és tanulók között (BIEBER, F. 2007).

2.1. Szerb kisebbségi oktatás

A legizgalmasabb kisebbségi oktatási kérdés a szerb. Ahogy fentebb már utaltunk rá a két nép közötti, az egymás mellett élést toleráló viszonyt az ellenségeskedés, a szembenállás váltotta fel a 90-es évek háborúi alatt. Az 1991-es népszámlálás adatai szerint a népesség 12,6%-át kitevő szerbség a 2001-es censusra 4,54%-ra apadt. Az együttélés nehézségei áthatották az ezredforduló éveit, de több szempontból is fontossá vált a horvát államnak a legnagyobb kisebbség kezelése. Így a nemzetiség jogainak garantálása, az identitástudatukat formáló anyanyelvi oktatás biztosítása.

Az etnikum térbeli eloszlásával összefüggésben Vukovár-Szerémség és Eszék-Baranya megye területén találkozunk a kisebbségi oktatás valamelyik változatával. Az adatok szerint a tanulók 18 intézményben (alap- és közép-fokon együttesen) kapnak lehetőséget nemzetiségi képzésre, a legtöbb helyen az „A” modell formájában.

A középfokú oktatás beiskolázási sajátosságaiból következik, hogy nagyobb térségből vonzza a diákokat, városi településekhez köthető oktatási forma, így a kisebbségi oktatási intézmények oda koncentrálódnak, ahol nagyobb az adott kisebbség előfordulási aránya. A szerbek számára középfokú intézmény működik Vukovár-Szerémség megyében, Vukováron. Öt iskolában oktatnak az „A” modell szerint, de az intézmény többi osztályában párhuzamosan zajlik a horvát nyelvű képzés. A szülői igényeknek megfelelően alakul a térségben a kisebbségi oktatás.

Eszék-Baranya megyében a legkevesebb számban kb. kétszázan vesznek részt a szerb kisebbségi oktatásban. A működés feltétele a megfelelő számú és képzettségű, kisebbségi nyelven szaktárgyat oktató pedagógus. Természetesen szülői igényektől is függ, hogy az „A” és „B” modell közül melyik, vagy netán a kettő kombinációja alakul ki (ez utóbbira is van példa).

A többi megyében harminc iskola, főleg a „C” vagy a „B” modellt, vagy annak kombinációját alkalmazzák, elsősorban a szerb nyelv és kultúra oktatását, az anyanyelvápolást középpontba helyezve, de van, ahol a történelem, földrajz és más humán tárgyakat is a kisebbség nyelvén tanítják. Találunk arra is példát, hogy az anyanyelv mellett pravoszláv hitoktatás is zajlik. Újdonságként értékelhető, hogy e tanévtől Zágrábban magán pravoszláv gimnázium kezdte meg működését.

A kisebbségi iskolákban sikerül megoldani a tanári ellátást, az oktatók többsége szerb nemzetiségű. A szerb tanfelügyelővel készített interjú alapján elmondható, hogy van példa arra is, a tanárok a kisebb ellenállás felé sodródva nem tartják be a kisebbségi törvényben foglaltakat, és horvátul oktatnak minden tárgyat, arra hivatkozva, hogy az intézményben a diákok többsége úgy is horvát.

3. A horvátországi magyarság helyzete és anyanyelvi oktatási lehetőségei

A valamikor szebb időket megélt horvátországi magyarság története két időszakhoz kapcsolódik. Egyfelől az itt élők egy töredéke autochton népességnek tekinthető, hiszen a Száva, a Dráva és a Duna közét a honfoglalás után magyarok népesítették be. A múlt század elején őshonos (Árpád-kori eredetű) magyarok jelentős számban csak Kelet-Szlavóniában, Eszéken és a Vuka-folyó vidékén, főleg Kórógyon, Harasztin, Szentlászlón, Rétfalun éltek. A XV. századig a túlnyomóan magyar többségű megyék Magyarország-hoz tartoztak. Majd a török hódítás miatt egyre több szerb és horvát költözött erre a vidékre és az állandó háborúknak, járványoknak köszönhetően lassan a magyarság száma elapadt (CSÜLLÖG G. 2007). Másfelől a másik történelmi időszakban, a XVIII. században lehetőség nyílt arra, hogy a magyarok újból gyökeret eresszenek ezen a tájon, ugyanis a térségben megszervezett Határőrvidékre ugyan a királyi kamara telepítési akcióival kezdetben még németek, szlovákok érkeztek, de a későbbiekben a modernizálódó termelési viszonyok miatt egyre többen telepedtek át magyarok is. Főleg a bácskai, baranyai és a somogyi törpebirtokosok, a megélhetési gondokkal küzdők számára volt vonzó a terület. Fényes Elek 1840-ben a horvátországi magyarok számát ötezerre tette, számuk 1910-re 106 ezerre nőtt. Nagyobb részük a 19. század utolsó évtizedeiben telepedett le: „.....Szerém megye keleti, ma a Vajdasághoz tartozó részén és Vukovár környékén, itt bácskaiak; Verőce megyében, Eszék környékén, és a Dráva mentén elsősorban somogyiak, valamint baranyaiak; Pozsega megyében a nyugati (daruvári, pakráci, novszkai) járásokban, valamint Belovár megye középső és keleti részen pedig dél-dunántúliak és vasiak...” (JELENTÉS A HORVÁTORSZÁGI MAGYARSÁG HELYZETÉRŐL 2005.).

Így a 19/20. század fordulójára már Szlavóniában gyökeret eresztettek a magyarok, sőt volt ahol többségbe kerültek. Sajnálatos tényként kell megállapítani, hogy ugyanakkor megindult az asszimiláció folyamata is. Ennek okát abban kell keresni, hogy a legtöbb magyar kisdíák még mindig szerb vagy horvát iskolába járt, a katolikus templomokban az igehirdetés horvát nyelven zajlott, és bármilyen változtatási igényt mereven elutasított a horvát fél (ARDAY L. 2002). Végül a budapesti kormányzat, gróf Klebelsberg Kunó miniszterelnökségi államtitkár vezetésével magyarságmentő akcióként létrehozta a Julián egyesületet, amely a magyar nyelvű oktatás és művelődés megszervezését tűzte ki célul (SOKCSEVITS D.–SZILÁGYI I.–SZILÁGYI K. 1994). A tanítók magyar nyelven tanítottak közel 12 ezer elemista diákot, istentiszteleteket tartottak, gazda-, és olvasóköroket szerveztek, színi előadásokat rendeztek (BERNICS F. 1988). A Julián akció következtében tovább emelkedett a magyarok, különösen a magyarul beszélők száma, a XX. század elejére elérte a 130 000 főt. A korabeli források szerint a Julián Egyesü-

let, a MÁV és a reformátusok 1914-ben 82 iskolában folytattak magyar nyelvű oktatást.

A számbeli növekedés és a kisebbségi lét prosperáló időszaka 1918-ban a Szerb-Horvát-Királyság megalakulásával, majd véglegesen a trianoni békediktátummal megtört. A magyar nyelvű intézmények többségét bezárták, az értelmiségiek nagy részét kiutasították. Az új hatalom az összes Julián- és MÁV-iskolát államosította, ebből következően a két világháború között már egyetlen magyar nyelvű elemi iskolai tagozata sem működött. A vezető nélkül maradt paraszti tömegek körében felgyorsult az asszimiláció. Különösen a városokban érhető tetten a magyarság számbeli fogyatkozása (Zágráb, Varasd, Eszék, Zimony). A királyi Jugoszláviában az igen komoly szerb nyomás alatt élő magyarok nem egy esetben a németekkel, csehekkel, horvátokkal fogtak össze, a velük való együttélés miatt általánossá vált a vegyesházasság, s ez nyelvváltáshoz vezetett. Sokan kivándoroltak a jobb jövő reményében Amerikába vagy átköltöztek Magyarországra. Az otthonmaradók jelentős része állás nélküli városlakó lett, feladva nemzetiségét váltott az államnyelvre. Érdekességgként meg kell jegyezni, hogy a magyar népesség statisztikai visszaesésében közrejátszott az a tényező, hogy a népszámlálás során a szláv hangzású családnevűeket automatikusan szerb-horvátnak jegyezték fel, annak ellenére, hogy a család magyarul beszélt. Mindezek következtében néhány év alatt több mint a harmadával csökkent a magyarok száma.

A Horvát Bánság megalakulása 1939-ben, majd 1941-ben a Független Horvát Állam létrejötte sem hozott javulást a magyar kisebbség sorsában. Bár nem szabad elfelejtenünk arról a tényről, hogy engedélyezték a Horvátországi Magyar Közművelődési Közösség (HMMK) megalapítását, amely a Julián Egyesület célkitűzéseit kívánta folytatni, sajnos kevés sikerrel.

Egy nappal a Független Horvát Állam megalakulását követően Magyarország megszállta a baranyai háromszöget, a Mura-vidéket és Bácskát. A tisztán horvát Muraköz elfoglalása miatt is megromlott magyar-horvát politikai viszony, valamint az egyre fokozódó partizántámadások növelték a magyarok fenyegetettségét, s emiatt sokan átköltöztek Magyarországra, illetve 1944 őszén megkezdődtek a kitelepítések is. Szerencsére olyan súlyos akciókról, megtorlásról nem tudunk, mint a bácskai területen. A II. világháború alatt és után mintegy tízezer magyar hagyta el Horvátországot. A háború következtében a térségben élő német ajkú lakosság nagy részét hazánkhoz hasonlóan elhurcolták, a „Tito-rezsim” németellenes akciójaként a németek vagyonának elvételével partizánjait akarta jutalmazni.

1948/49-ben a szovjet-jugoszláv szakítás, a megromlott magyar-jugoszláv párt és államközi viszony miatt számos magyar és horvát ellen indítottak koncepciót. A magyarok félelmükben alig merték használni anyanyelvüket. Az új hatalom a magyar nyelvű oktatást megszüntette, val-

lásellenes akciókat folytatott. Másrészt nem került el a magyarokat sem a téészesítés, sem a kuláktalanítás. Az eszéki rádió magyar adásának (1945) és a Magyar Néplapnak (1946) a feladata volt a programok népszerűsítése. „...Ez utóbbi 1950 márciusában tizenhat tisztán magyar szövetkezetről (Baranya, Kórógy, Szentlászló) tudósít. 1949 és 1953 között a magyar gazdák 70–90 %-át termelőszövetkezetekbe kényszerítették ...” (JELENTÉS A HORVÁTORSZÁGI MAGYARSÁG HELYZETÉRŐL 2005.).

Azonban, ennek a vészterhes időszaknak volt a magyarságra nézve némi hozadéka is. A két ország államközi kapcsolatainak megromlása, szembenállása miatt egy új megközelítésű nemzetiségi politika vette kezdetét Jugoszláviában. A titói politika Magyarországról elidegeníteni, leválasztani óhajtotta a horvátországi magyarságot, ennek érdekében engedélyezte közművelődési intézmények működését és nem állt ellent a magyar nyelvű oktatás elindításának sem. A fentiek jegyében 1949-ben megalakult a Magyar Kultúr- és Közoktatási Szövetség, amely 1967-ben már új néven, a Horvátországi Magyarok Szövetségeként került be a köztudatba. Célja az anyanyelvi oktatás és művelődés újjászervezése volt, különösen a szlavóniai szórványmagyarság körében játszott jelentős szerepet. Az 1950-es évek közepétől, s különösen az 1965. évi reform után a magyarok életszínvonala is valamelyest javult, ehhez hozzájárult a nyugati munkavállalás lehetősége is. A magyar szállásterületen azonban kevés új munkahely létesült, ebben közrejátszott az a tényező is, hogy a hagyományos paraszti életforma nem vonzotta a fiatalokat többen Nyugat-Európában vállaltak munkát, vagy a nagyvárosokba költöztek. Ezek a folyamatok sajnálatos módon felgyorsították az asszimilációt (JELENTÉS A HATÁRON TÚLI MAGYARSÁG HELYZETÉRŐL 2005.).

A titói művelődéspolitikai azonban Baranyát és Kelet-Szlavóniát erőteljesen Vajdaság-függővé tette, hiszen magyar nyelvű felsőoktatásban csak Szabadkán vagy Újvidéken részesülhettek a fiatalok, magyar nyelvű középiskola is csak néhány évig működött a hatvanas évek elején Pélmonostoron. A hatvanas évek közepétől a Jugoszláviával kialakított kulturális és gazdasági együttműködésünk eredményeként intenzívebbé vált a határmenti együttműködés is, s ez kedvező hatást gyakorolt a drávaszögi és kelet-szlavóniai tömbmagyarság nemzettudatára (JELENTÉS A HORVÁTORSZÁGI MAGYARSÁG HELYZETÉRŐL 2005.).

1991-ben Horvátország kivált Jugoszláviából és kikiáltotta függetlenségét. Rövid időn belül megkezdődtek a harcok a horvát alakulatok és a horvátországi szerb szabadcsapatok között. A magyarok helyzetét súlyosbította, hogy a szerbek által megszállt területeken létrejött Krajainai Szerb Köztársaság területén élt a magyarság nagy része.

Az 1991. évi szerb agresszió menekülésre kényszerítette a terület lakosságának jelentős részét, így a magyarságot is, és megsemmisítette az intézményrendszert, az oktatási és vallási élet színtereit. A Horvátországi Magya-

rok Demokratikus Községe kimutatása szerint a megszállt kelet-szlavóniai területeket szinte teljes mértékben elhagyta a magyar lakosság, míg a Drávaszög magyarságának több mint kétharmada kényszerült szülőföldjéről távozni (www.hmdk.hr).

A háború nem kegyelmezett a hitélet színtereinek sem, Kelet-Szlavóniában és Baranyában templomokat romboltak le. A Hegyalja falvaiban – Csúzán, Vörösmarton, Sepsén – évszázados múltra visszatekintő szőlőművelés és a borászat terén alig van előrehaladás, de megszűnt a mezőgazdasági termelés Laskó, Várdaróc, Dárda környékén is. 1991-től a háborút követő években is a falvak lakossága csak és kizárólag a maga számára termelt, ami a korábbi termőterületek legfeljebb 10%-os kihasználását jelenti (MÁK F. 1998). A háború következtében a horvát hatóságok adatai szerint 1 000–1500 magyar halálozott el, közel hétezer elmenekült Magyarországra vagy Nyugatra. A háborús események során a horvátországi magyar nyelvű oktatási rendszer teljes mértékben megsemmisült. A megszállt területen a szerbek az oktatást a saját tantervük szerint, szerb nyelven szervezték át. Az otthonukat elhagyók, a Magyarországra menekülők létrehozták a menekültiskolákat (lásd lentebb).

Az 1995-ös erdői megállapodás értelmében megindult a megszállt területek visszacsatolása Horvátországhoz, majd két évvel később a menekültek visszatérése. A háború olyan mélyreható változásokat eredményezett, amelynek hatására a magyarság azokban a körzetekben, ahol korábban abszolút vagy relatív többségben élt, fokozatosan kisebbséggé válhat.

A horvátországi magyarság lélekszáma 1920 után igen jelentős csökkenésnek indult (az 1948-as összeírás szerint 51 399 fő, majd 1991-ben 22 355 fő, míg a 2001-es népszámlálás szerint már csak 16 595 fő). A gyors és drasztikus fogyatkozás elsősorban a születések kis számával magyarázható, de nem elhanyagolható tényező a lakosság elöregedési indexének növekedése, és az utóbbi évtizedekben felerősödő asszimiláció. A helyzetet súlyosbította, hogy a lakosság fő megélhetését biztosító mezőgazdaság fokozatosan leépült a magyarság által lakott területeken. A fiatalabb korosztály elvándorolt, s az ország fejlettebb vidékein, vagy Nyugat-Európában keresett boldogulást. S ahogy már fentebb szóltunk róla, az 1991-es háború következtében is sokan elhagyták az országot.

Napjainkban a magyar népességnek mintegy négyötöde a Drávaszögben és Kelet-Szlavóniában összpontosul, abszolút vagy relatív többségben. A 2001-es népszámlálás szerint Eszék–Baranya megyében 9784 fő, Vukovár - Szerém megyében 2047 fő, Bjelovár–Bilogora (Bjelovár-Bilohegyiségi) *megyében* 1188 fő, Zágrábban 841 fő található. A Muraközben a magyarok száma mindössze 73 fő, ezen belül 27-en csáktornyaiak. A magyarság ebből a térségből lassan teljesen eltűnik, ahogy a többi szórványban élő magyar nemzetiségű is. Az adatok azt mutatják, hogy a horvátországi magyarok ará-

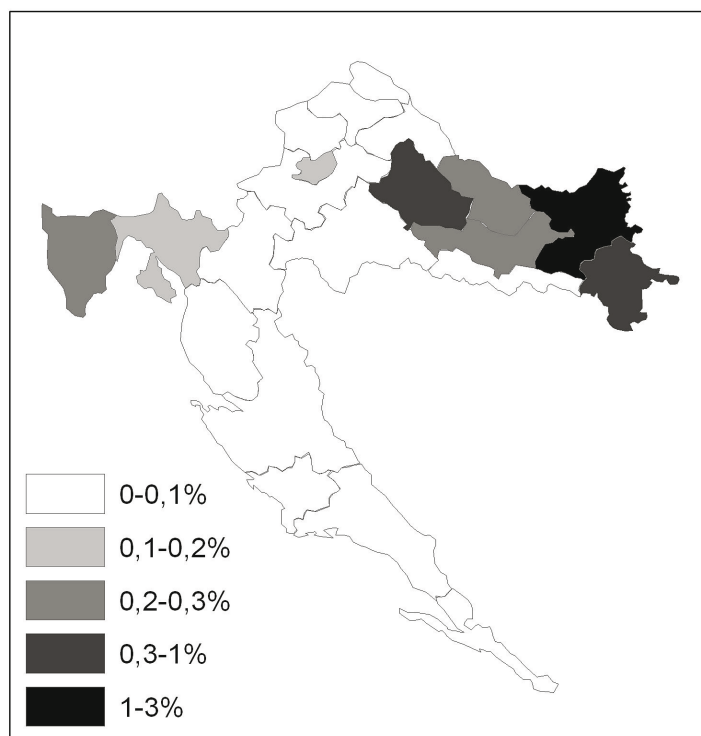
nya egy-egy közigazgatási területen belül az elmúlt közel száz év alatt jelentősen megváltozott. Következmenyeként sok általuk lakott terület, illetve helység szórvánnyá vált. A jelenség legszembetűnőbben Nyugat- és Kelet-Szlavóniában tapasztalható. Egyedül a Drávaszög falvaiban – mint pl. Vörösmart, Csúza, Kiskőszeg, Kopács, Sepse, Laskó, Nagybodolya stb – élnek még egyre szűkülő homogén nyelvi élettérben, bár a szerbek által 1991-ben kirobbantott délszláv háború ott is meggyorsította a fogyatkozásukat (LÁBADI K. 2003). Hét településen erős kisebbséget alkotnak: Bellye, Darázs, Hercegszöllős, Karancs, Kő, Pélmonostor. Ez a drávaszögi terület a jelenlegi közigazgatási beosztás szerint nagyjából egybeesik Eszék-Baranya megyével. Tehát a horvátországi magyar népesség nagy része, akik még településükön relatíve vagy abszolút többségben vannak, ebben a megyében található.

A mezőgazdaságból élő vidék aprófalvas jellegű, néhány nagyobb központot, mint Pélmonostort vagy Hercegszöllőst leszámítva tisztán agrárjellegű. A horvátországi magyarság központja, Eszék alig több mint ezer főt – pontosabban 1154 magyart – mondhat magáénak. Kelet-Szlavónia és Nyugat-Szerémség (Vukovár–Szerém megye) – Apáti, Csákovac, Dálya, Erdőd, Kórógy, Szentlászló, Haraszi – területe, ahol korábban jelentős számú magyar élt, hatalmas veszteségeket szenvedett a háború alatt. A korábban itt élők szinte mind elmenekültek a háború következtében, kevesen tértek vissza szülőföldjükre, így egyre jobban apad a magyarság a térségben. A háború következtében a nemzetiségi összetétel is megváltozott, hiszen a szerbek jelentős része elhagyta valamikori otthonát, ennek is köszönhető, hogy a települések többségében magyar szórványt találunk. Szintén szórványban, de relatíve nagyobb számban él még a magyarság a nyugat-szlavóniai térségben, Bijelovár–Bilogora megyében, valamint az egykori Pozsega vármegyéhez tartozó területen találunk 6 szórvány magyar települést. Az itt élő magyarság lassan eltűnik, beolvad a többségi nemzetbe. Hasonló sorsra jut a Közép-Horvátországban, Zágrábban élő magyar kisebbség. A tengerparton, a mai Rijekában (Fiume) a legutolsó népszámláláskor 252 főt számláltak, pedig valamikor a magyar királysághoz tartozó városban több ezer magyar is élt. A Tengermelléken is vannak magyar kisebbségi önkormányzatok, amely jelzi a magyarság jelenlétét. Sőt magyar ombudsman képviseli Split-Dalmát és Verőce-Drávamenti megyében a töredékmagyarságot (2. ábra).

A legnagyobb problémának jelen pillanatban az tűnik, hogy igen erőteljes –, különösen a fiatalok körében – az asszimiláció veszélye. Közülük többen a biztosabb megélhetés reményében az ország fejlettebb régióiba költöznek. Ez egyrészt nyelvváltáshoz vezet, amely azonban nem kétnyelvűséget vagy kétkultúraságot jelent, hanem a magyar nyelv fokozatos háttérbe szorulását, következményeként pedig a magyar kultúra eltűnését. Másik veszély az egyébként is hátrányos helyzetű magyarlakta területeket érintő „humánérő-

forrás-vesztés”, a helyi magyar nyelvű, magyar identitástudattal rendelkező, véleményformáló értelmiségi réteg távozása vagy asszimilálódása. Nem feledkezhetünk meg arról a tényről sem, hogy a magyarok fogyásának egyik fontos oka a szórványosodás és ezzel összefüggésben az egyre intenzívebb asszimiláció mellett a viszonylag homogénebb nyelvi környezetben, nagyobb tömbben élő magyarok előregedése, és a demográfiai deficit. Mindezek következtében az egyre inkább lélekszámát és erejét veszített magyarságban – különösen a szórványban élők esetében – még a meglevő kisebbségi jogok is értelmét veszítik.

3. ábra: A magyarok aránya Horvátország megyéiben (2001)

Forrás.: Population by Ethnicity, by Towns/Municipalities, Census 2001 alapján szerkesztette MÉREI A. 2010.

A horvátországi magyarság nagy többsége Eszék-Baranya megye és Vukovár-Szerém megye területén él, ezért majdnem kizárólag csak ezeken a területeken (kivétel egy zágrábi és egy Verőce melletti általános iskola, ahol magyar anyanyelvűek folyik) találkozhatunk a magyar nyelven történő oktatás valamilyen formájával. Ez azt jelenti, hogy a szülőknek a többségében magyarul lakta településeken még ma is lehetőségük van gyermekeiket anyanyelvű óvodákban, általános iskolákban taníttatni.

A háború kezdetekor, 1991-ben azonban a magyar iskolarendszer teljesen felbomlott. A megszállt drávaszögi területen összesen hét tanító és tizennégy tanár, valamint két óvónő maradt. Ők naponta ingáztak a települések között, hogy biztosítsák az anyanyelvű oktatást (LÁBADI K. 2009). Ahogy már fentebb jeleztük a térséget megszálló szerbek a saját tantervüket vezették be, megszüntették a vörösmarti és laskói iskolaközpontokat, összevonták azokat. A magyarországi „menekültiskolákban” horvát tanterv szerint horvátországi – legtöbbször magyar pedagógusok oktattak. Csak 1998 után stabilizálódott a helyzet annyira, hogy normális mederben újrakezdődjön a tanítás a magyar iskolákban. Sajnálatos módon a magyar nemzetiségű általános iskolai diákok száma a háború előttihez viszonyítva a felére csökkent.

Összesen öt helyen – a Hercegszöllősi járás területén Csúzán és Vörösmarton, a Bellyei járás területén pedig Laskón, Várdarócon és Kopácson – működik magyar óvoda, illetve 2002-től az észéki Magyar Oktatási és Művelődési Központban két óvodai csoportot indítottak.

A horvátországi magyar tanfelügyelővel készített interjú alapján elmondható, hogy magyar tannyelvű iskolák működnek az „A” modell szerint a teljes alapfokú vertikumban (1–8. osztály) Vörösmarton, Laskón és Eszéken a Horvátországi Magyar Oktatási és Művelődési Központban. Alsótagozaton folyik az oktatás (1–4. osztály) Csúzán, Sepsen, Újbezdánon, Kórógyon és Hercegszölösön.

A nagyobb magyar tanulószám miatt lehetőség nyílt a zágrábi „Ivan Gundulić” általános iskolában a „B” modell alkalmazására. A magyar anyanyelvápolás azokon a településeken jellemző, ahol az ott élő magyar közösség olyan kis létszámban van jelen, ami nem elegendő a magyar tannyelvű általános iskola beindításához, vagy az adott település földrajzi elhelyezkedése miatt nincs erre lehetőség pl. Darázs, Kiskőszeg (Batina), Pélmonostor, Dárda, Bellye, Szentlászló, vagy Gradina. Ezeken a településeken a kisebbségi oktatás horvátországi „C”modellje van érvényben. Az anyanyelvápolás (a magyar nyelv és irodalom, történelem, ének-zene, tánc szervezett oktatása) lehetőségei alig néhány horvát tannyelvű általános iskolában biztosítottak. Ennek hatásfoka igen szerény, jelentősége a megmaradás szempontjából elenyésző.

Horvátország területén 1999 szeptemberétől még két középiskolában folyt magyar nyelvű oktatás. A pélmonostori 1969 óta működő kétnyelvű középiskolában, de 2001-ben megszűnt a magyar diákok oktatása. Jelenleg magyar nyelvű középiskola az észéki Magyar Oktatási és Művelődési Központ keretein belül működik, ahol a diákok gimnáziumban, vendéglátóipari-szállodai és bolti eladói szakközépiskolában folytathatják tanulmányaikat. Sajnálatos módon csökken az intézménybe jelentkező magyar fiatalok létszáma, ebben a születések kis száma mellett az is közrejátszik, hogy egyre többen gyerekeiket már horvát nyelvű alapfokú intézménybe majd annak folytatásaként

horvát nyelvű középiskolába íratják. Ez az eszéki iskolaközpont elsorvadását is magával vonhatja (LÁBADI K. 2009). Az évek során egyre fogyatkozó magyar tanulószám iskolabezárásokhoz vezetett, és vezethet a közeljövőben. Van olyan iskola – csúzai tagiskola – ahol 2008-ban összesen 9 alsótagozatos diák tanult magyar nyelven.

Hosszú szervezés után az Eszéki Egyetemen is elindult a magyar nyelvű pedagógusképzés 2008-ban. Már csak Horvátországban nem működött a volt Jugoszlávia magarlakta területeit tekintve egyetemi szintű magyar képzés. A Zágrábi Egyetemen ugyan 1994 óta Hungarológiai Tanszék áll a hallgatók rendelkezésére az Általános Nyelvészeti és Orientalisztikai Intézet szervezeti keretein belül, de szinte kizárólag nem magyar nemzetiségű hallgatókkal. A felvételi vizsgán is horvát nyelvből és irodalomból kérdezik a jelölteket. Az eszéki Strossmayer Egyetem Bölcsészettudományi Karán létrehozott Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékkal lehetővé vált, hogy az óvodától kezdve a felsőfokú intézményig anyanyelvükön tanulhassanak a magyar diákok.

Felhasznált irodalom

- ARDAY L. 2002: Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában. BIP Bp. pp. 273–313.
- BERNICS F. 1998: Julián iskolák Horvátországban 1904–1918. In: Horvátország Magyarok Szövetségének Évkönyve 10. Eszék, pp. 85–107.
- BIEBER F. (ed) 2007: Guide to minorities and education. http://www.kbs-frb.be/uploadedFiles/KBS-FRB/05_Pictures, letöltés ideje 2010. ok. 15.
- BOGNÁR A. 2000: A magyarság természetes szaporulata Horvátországban az utóbbi másfél évszázadban. In: LÁBADI K. (szerk.): Rovátkák. HunCro, Eszék pp.5–35.
- BOGNAR, L. 1999: Problems and Perspectives in the Development of Schooling in Croatia In: Individual Country Reports – Education and Media in Southeast Europe
- CRKVENCIC-BOJIC, J. (ed.) 2005: Statistical Information. Central Bureau of Statistics, Zagreb.
- CSÜLLÖG G. 2007: Az európai vándorlási terek hatása a Kárpát-medence területi tagolódásának történeti folyamatára (10–17.század). In: (REMÉNYI P.– SZEBÉNYI A. szerk) Magyar Politikai Földrajzi Konferencia: A nagy terek politikai földrajza pp. 334–343.
- DRŽAVNI ZAVOD ZA STATISTIKU 2005: Statistical Yearbook 2005. (<http://www.dzs.hr/ljetopis/LjFrameE.htm>)
- JUHÁSZ J. 1999: Volt egyszer egy Jugoszlávia – A délszláv állam története. Aula, Budapest.
- LÁBADI K. 2003: Nyelvtörvények, nyelvi jogok Horvátországban. In: Nádor Orsolya - Szarka László (szerk.): Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Közép-Kelet-Európában. Bp. 2003. 176-189.
- LÁBADI K. 2009: Élet a háború után. Mackensen Kiadó, Budapest p. 120.
- MÁK F.1997: Menekülésben. In: Pro Minoritate VI. évf. 2. szám
- PAP N. 2006: Horvátország gazdaságának főbb jellemzői a XXI. század elején. Pécs, Balkán Füzetek, No. 4. Pécs, 2006. (Horvátország az Európai Unió kapujában) – pp. 79–88.
- POULTON, H. 1998: Minorities in Southeast Europe: Inclusion and Exclusion. Minority Rights Group International 40 p.
- REMÉNYI P. 2006: Horvátország térszerkezetének alapvonásai a XXI. század elején. No. 4. Pécs, 2006. (Horvátország az Európai Unió kapujában) – pp. 57–78.
- SOKCSEVITS D. 2004: Horvátország. In: SIMÁNDI–KARDOS (szerk.): Európai politikai rendszerek. Osiris Kézikönyvek, pp. 321–334.
- SOKCSEVITS D. – SZILÁGYI. – SZILÁGYI K: 1994: Déli szomszédaink története. Budapest
- VÉGH A. 2006: Horvátország 1945 utáni etnikai térszerkezet-változásai. No.4. Pécs, 2006.(Horvátország az Európai Unió kapujában) pp.42–56.
- VÉGH A. 2009: A Nyugat-Balkán etnikai képe. In: A Nyugat-Balkán MK–KMBTK Budapest pp. 211–236.
2005. évi jelentés a horvátországi magyarság helyzetéről. (Határon Túli Magyarok Hivatala) www.htmh.hu itt: Információ/Jelentések

BOSZNIA-HERCEGOVINA¹

Jugoszlávia felbomlása során a vegyes lakosságú Bosznia-Hercegovina (BiH) véres polgárháború (1992–1995), és kegyetlen etnikai tisztogatások színterévé vált. Az ország 1992. február 29-én kiáltotta ki függetlenségét, amit az EU áprilisban el is ismert, azonban az új helyzetet megerősítő referendum eredményét elutasítva a boszniai szerbek fegyveres ellenállásba kezdtek. Bosznia-Hercegovina – bár különböző nemzetiségei és vallásfelekezetei hosszú időn keresztül békésen éltek egymás mellett – az etnikai konfliktusok és az embertelenség szimbólumává vált.

A háborút lezáró daytoni egyezmény (1995) alapján nemzetközi ellenőrzés mellett új feltételekkel teremtették meg BiH egységét, valamint formálták és garantálták területi viszonyait, alkotmányos rendjét, állami berendezkedését, közigazgatását. Bosznia-Hercegovina egységes állam maradt, nemzetközileg elismert és biztosított határokkal. Az állam két entitásból – *Bosnyák-Horvát Föderáció* (FBiH), *Boszniai Szerb Köztársaság* (RS) – illetve egy, az ország északkeleti csücskében fekvő önálló közigazgatási egységből (*Brčko-i Körzet* – BD) áll. BiH fent említett területi megosztottsága igen bonyolult és nehézkes államirányítási és jogi struktúrát eredményez. Mindkét entitás külön parlamenttel, kormánnyal, rendőrséggel bír, de döntéseik felett vétőjoggal rendelkezik a nemzetközi közösség Főképviseelője, aki egyfajta ellenőrző-felügyelő szerepet betöltve bárkit leválthat, valamint felülbírálhatja a boszniai nemzeti közösségek megbékélését akadályozó törvényeket és az alkotmányt is.

A daytoni egyezmény azonban nem hozott megoldást a térség problémájára, a fennálló helyzettel egyik fél sem elégedett. Nem jött létre külön bosnyák/horvát entitás, a háborús bűnösök felelősségre vonása vontatottan halad, a menekültek visszatérésének folyamata még nem zárult le, a felszín alatt pedig ott izzanak azok a már hosszú ideje meglévő konfliktusok, amelyeket a nemzetközi rendezés csak befagyasztott, de nem oldott meg. Az ország lakosságának nagy részét a három államalkotó nemzet – bosnyák, horvát, szerb – tagjai teszik ki, amelyek azonban önmagukban nem alkotnak többséget és ez számos feszültség forrása.

Napjaink boszniai társadalmát a „másikkal”, „másmilyenell” szembeni erős megosztottság és nagyfokú előítélet jellemzi. Az összes lényeges központi/állami és lokális jogi dokumentumban prioritást élvez az általános emberi jogok biztosítása és a negatív diszkrimináció elleni küzdelem, a törvé-

¹ Az alábbi fejezet alapjául szolgáló tanulmányok társszerzője *Hasanović-Kolutác Andrea* predoktor, PTE Földtudományok Doktori Iskola

nyekben foglaltak gyakorlatba történő átültetése azonban vontatottan halad, ezért az etnikai diszkrimináció kérdése még mindig aktuális az országban. A különböző etnikumok, kisebbségek, marginális csoportok társadalmi kirekesztésének megszüntetése és a velük kapcsolatos negatív előítéletek visszaszorítása az eddigieknél nagyobb erőfeszítéseket kívánna.

Napjaink boszniai közoktatása 13 oktatási minisztérium között kerül megosztásra. A RS-ban a közoktatás entitási szinten centralizált, melynek főbb igazgatási és szakfunkcióit a Közművelési és Kulturális Minisztérium, azon belül a Köztársasági Pedagógiai Intézet látja el. Az opcinák a közoktatás során felmerült lakossági igényeket hivatottak kielégíteni, ami főként a tanulók utaztatásának, étkeztetésének, és elszállásolásának finanszírozására vonatkozik. A FBiH közoktatásáért a kantonok (10) felelősek, mely felelőséget a saját területükön lévő opcinákra, vagy városokra is átruházhatják.

Az ily módon szétördelt közoktatási rendszerben szinte lehetetlen egy nemzeti kerettanterv és oktatási program harmonizációját biztosítani. A felelősség-megosztás túlzott elaprózásának köszönhetően minden említett oktatási minisztérium saját törvényt alkothat, önállóan rendelkezhet a költségvetésről, és meghatározza oktatási politikájának prioritást élvező területeit.

Az állami integráció hiányában tehát BiH-ban az etnikai tagolódásnak megfelelően (azt követve) három párhuzamos oktatási rendszer alakult ki. E három rendszer – melyben a megbékélés, tolerancia és megértés elveinek hangsúlyozásával szemben az előítéletek és a nemzeti sztereotípiák uralkodnak – egymástól függetlenül működik, további alapot szolgáltatva az etnikai elkülönüléshez. Ilyen körülmények között a valamely kisebbségi csoporthoz tartozó tanulók vagy elfogadják a többségi tantervet, vagy az ország azon területén kénytelenek iskolába járni, ahol a saját nemzetiségük képez többséget. Az integráció hiányának következtében napjaink BiH-ájában olyan generációkat nevelnek a jövőnek, amelyek három különböző tanterv keretében három állítólag különböző nyelven tanulnak, saját országuk történelmének különböző interpretációit hallják, és ami a legrosszabb, semmiféle kontaktus nincs köztük.

Ennek ismeretében többen úgy gondolják, hogy az iskolarendszer politikától túlterhelt, és nincs abban a helyzetben, hogy kiszolgálja az állam, a tanulók és a munkaerőpiac igényeit, nem képes pozitív irányba befolyásolni a társadalmi színvonalat, s a lakosság életminőségét sem. Időközben az állami szervek is felismerték, hogy egy, a közoktatás minden szintjét átfogó reform nélkülözhetetlen eleme az ország társadalmi-gazdasági rekonstrukciójának. Sajnálatos módon az oktatási reform bátortalanul indult 1999-ben az EBESZ (Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet) kezdeményezésére. Azóta az oktatás területén a főbb kerettörvények elfogadásra kerültek és az oktatási reform egyéb aspektusai folyamatban vannak (például az egye-

temeken a Bolognai folyamat elindult és bevezetésre került az általános iskolai oktatás reformja is).

BiH ezentúl az Európa Tanácsba való 2002-es felvételével egy sor kötelezettséget vállalt magára a közoktatási szektorban. A boszniai oktatási reform egyik fő célja az, hogy az oktatás mindenki számára elérhető, az iskolák és az egyetemek által prezentált tartalom pedig elfogadható legyen. Ugyan BiH-nak – ahogy fentebb is jeleztük – már megszületett a kisebbségi jogokat szabályzó törvénye, mindezek ellenére mind a központi oktatási kerettörvények, mind a kisebbségi jogok megvalósítása terén igen nagy a lemaradás. Ebből fakadóan elsőbbséget élvező feladat az, hogy megszüntessék az iskolai szegregáció és diszkrimináció minden fajtáját, amely mindenekelőtt a belső menekültek csoportjának és a roma populációnak a gyermekeire, valamint a speciális eljárást igénylő tanulókra vonatkozik. A *„Két iskola egy fedél alatt”* program szembetűnő példája a boszniai iskolai szegregációnak. Egy iskolaépületről van szó, a különböző nemzetiségű diákok számára két elkülönített bejáratral. Ezek az iskolák eltérő tanterv és oktatási program szerint működnek, emellett két vezetőséggel, költségvetéssel és két elkülönített tanári szobával rendelkeznek. Ezen iskolák felszámolása egyike azoknak a kötelezettségeknek, amelyeket BiH Európa Tanácsi tagságával magára vállalt.

A Békefenntartó Tanács 2002-ben jóváhagyta az oktatási reformtervezet (1996 óta már sokadik) szövegét. A tervezetben megfogalmazták a legfontosabb prioritásokat – a tanuláshoz való jogot általában, illetve a diszkriminációmentes tanuláshoz való jogot –, valamint egy magas színvonalú/modernizált oktatási rendszer bevezetésének stratégiai céljait az alap- és középszintű, a szak- és felsőoktatásban, a finanszírozásban, az igazgatásban és az országos törvényhozásban. Mindez fontos lépés volt az Európa Tanács elvárásaival összhangban lévő új állami törvényhozás kialakítása felé.

A BiH entitások kormányainak közoktatási stratégiai terveit összehangoló *„Bosznia-Hercegovina általános és középiskolai képzésének kerettörvényét”* 2003. július 1-jén léptették életbe. Ez a törvény többek közt az iskolát megelőző képzés, valamint az általános és középiskolai oktatás feladatainak általános elveiről/szabályairól, illetve az oktatási intézetek alapításának és működésének módjáról rendelkezik. A két entitás, a kantonok és a BD az általános és középiskolai oktatást érintő már meglévő törvényhozásukat összhangba hozták az állami kerettörvénnyel.

2003 szeptemberében BiH aláírta a Bolognai Nyilatkozatot, amelynek fő célja megteremteni a felsőoktatás egységes európai rendszerét. A közoktatási reformfolyamat következő állomása a felsőoktatásra vonatkozó törvény meghozatala volt 2007 júniusában.

A közoktatási integráció felé tett pozitív lépéseket sokban nehezíti a tény, hogy BiH-ban még mindig erősek azok a politikai erők, amelyek a dezinteg-

rációt, az elidegenedést és az ország tartós etnikai-politikai megosztását támogatják, amivel veszélybe sodorhatják az állam EU integrációját is. BiH jelenlegi oktatási rendszere is – sajnálatos módon – ezeket a törekvéseket támogatja.

1. A boszniai iskolarendszer struktúrája

1.1. Óvodai nevelés

A gyermekek felkészítését a kötelező oktatásra több szakember az általános iskolai képzésben való minél eredményesebb részvétel előfeltételének tartja. Ennek ellenére az iskolát megelőző képzés és nevelés nem kötelező, a szülők önállóan dönthetnek arról, kívánják-e gyermeküket bölcsődébe, óvodába adni, vagy sem. A közoktatás e szintjének megszervezése az opciónak feladata, azon belül pedig a szociális hivatalok hatáskörébe tartozik. Az állam által fenntartott bölcsődék és óvodák mellett léteznek privát létesítmények is, de ezek száma együttesen sem éri el a kétszázat. Az óvodai képzés az egykori jugoszláv közoktatás egyik leggyengébben fejlett szintje volt – 1980-ban pl. a gyermekek összesen 6%-a járt csak óvodába a Bosznia-Hercegovinai Tagköztársaságban. Ez az arány napjainkra sem sokat változott, a legoptimistább becslések szerint is a boszniai 6 év alatti gyermekek mintegy 10%-a jár csak óvodába. Egyes helyeken az iskolát megelőző képzés nagyon alacsony szinten áll, ami főként a gyenge finanszírozásból, illetve a szülői igény hiányából adódik.

1.2. Általános iskolai képzés

A széttöredezett struktúra ellenére az általános iskolai oktatás nem sokban különbözik egymástól a FBiH kantonjaiban, illetve a RS-ban, ami az egykori jugoszláv közoktatási rendszer közös örökségének tudható be. Az alapfokú oktatás minden hat év feletti gyermek számára kötelező. Az iskolakötelezettség BiH-ban kilenc évig tart, mely időszak a nyugat-európai országok gyakorlatához képest jóval rövidebb. A nyolcosztályos általános iskola mellé nemrégiben bevezették a kilencosztályosat is, amely viszont nem került elfogadásra a FBiH összes kantonjában. A FBiH-ban a 4. osztálytól, a RS-ban pedig az 5. osztálytól váltanak a 3+3+3-as blokkokban bonyolított kilencosztályos képzésre. BiH-ban jelenleg körülbelül ezer általános iskola létezik, amelyek működését a FBiH-ban kantonális, a RS-ban entitási költségvetésből finanszírozzák.

Az iskolakötelezettségi periódus meghosszabbításának kérdése – oly módon, hogy az óvodai képzést a kötelező oktatás részévé teszik – napjainkban ugyanolyan aktuális, mint a volt Jugoszlávia időszakában. A gyermekek iskolába történő beíratásának életkorát csökkenteni a legtöbb pedagógus sze-

rint indokolt lenne, hiszen sokat javíthatna az iskolát megelőző képzés és nevelés jelenlegi elhanyagolt helyzetén is.

A boszniai alapfokú oktatás legfőbb problémái: a tanárképzés nem megfelelő minősége; a tantervek és az oktatási programok revíziója; módszertani modernizáció hiánya; a tanárok alacsonyfokú társadalmi és anyagi elismerése; sok helyütt a belső menekült és a roma populációhoz tartozó gyermekek képzésének megoldatlansága.

1.3. Középiskolai képzés

A középfokú oktatás a legösszetettebb/legbonyolultabb szintje a boszniai közoktatásnak, noha nem kötelező. A bennük folyó képzés kettőtől öt évig terjedhet, de leggyakrabban három, illetve négy évig tart. Az egyes szakok és foglalkozások esetében az adott területen illetékes oktatási minisztérium rendelkezik a tanulók számáról és az oktatás feltételeiről. A középiskolák minden elvégzett osztálya után tanúsítványt kapnak a tanulók, az utolsó év végén záróvizsgát tesznek – érettségiznek, a képzés befejeztével pedig megkapják az adott középiskola oklevelét.

A BiH-ban jelenleg működő körülbelül négyszáz középiskola igen széleskörű specializációkat rejt magában, a klasszikus gimnáziumtól kezdve a művészeti iskolákon át a (zenei, balett- és alkalmazott művészetek); technikai és szakiskolákig, illetve a vallási iskolákig (medreszék és ferences gimnáziumok). Ez utóbbiak a közoktatási rendszerbe illesztve funkcionálnak. Az állam által fenntartott középiskolák mellett különböző nemzetközi kollégiumok keretében működő privát, és bizonyos nacionalista, vagy vallási centrum keretében működő középiskolák is léteznek. Ilyenek pl. a Katolikus Iskolai Centrumok gimnáziumai, a Bosnyák gimnáziumok. A középiskolák adminisztrációs és finanszírozási ügyeiért a RS-ban az opcinák, a FBiH-ban a kantonok felelősek.

A boszniai középfokú oktatás legfőbb problémái: a fiatalok elégtelen részvétele; az iskolák korlátozott önállósága a tanterv tartalmának meghatározásában és megvalósításában; a szakközépiskolák és gimnáziumok számának aránytalansága (BiH-ban ez az arány 80:20, míg Európa fejlett országai-ban 50:50); a képzés nincs összhangban a munkaerőpiaci elvárásokkal; elavult tantervek és oktatási programok; a tanárok gyenge továbbképzése; az iskolák elavult infrastruktúrája.

1.4. Felsőoktatás

BiH egyetemere csak azok felvételizhetnek, akik 4 éves középiskolai végzettséggel rendelkeznek. A nacionalizmus által megosztott, erősen elszegényedett, lokális szintre átruházott boszniai felsőoktatás még mindig messze van az európai normáktól. A képzési rendszer egyelőre két blokkra osztható:

graduális tanulmányok (magasabb iskolák, egyetemi jellegű képzések, egyetemi karok); diplomaszerezést követő tanulmányok (melynek elvégzésével a hallgató magiszteri fokozatot szerez). Ezek elvégzése után lehet a doktori képzésbe beiratkozni.

BiH-ban jelenleg nyolc egyetem működik, ebből kettő a RS-ban (Banja Lukai és Kelet-Szarajevói Tudományegyetem), hat pedig a FBiH területén található (Bihaći, Mostari, Szarajevói, Tuzlai, Zenicai, és a mostari Džemal Bijedić Tudományegyetem). Az egyetemek mellett számos főiskola és még körülbelül száz jogi személy nyújt felsőoktatási szolgáltatásokat, számuk egyre nő. Az állami és privát egyetemek mellett vallási közösségek által alapított felsőfokú oktatási intézmények is léteznek, így pl. a Szarajevó Egyetem Iszlám Kara, a Katolikus Hittudományi Egyetem és a Pravoszláv Hittudományi Egyetem.

A 2007 júniusában megalkotott felsőoktatási törvény többé-kevésbé egységesítette a felsőoktatási kritériumokat és bevezette a Bolognai Nyilatkozat bizonyos normáit, szabályait. A fent említett dokumentumok papíron való elfogadása azonban úgy tűnik, egyik felsőoktatási intézményt sem kötelezte arra, hogy azokat a gyakorlatban is megvalósítsa. Mindez annak a negatív következménye, hogy az állami szinten nem létezik egy olyan oktatási minisztérium, amely megfelelő módon integrálná a boszniai közoktatást.

1. táblázat: A BiH közoktatási rendszer áttekintő táblázata

A szaktudás fokozata										
0	1			2	3	4	6/1/2	7/1	7/2	8
előző képzés és nevelés	Kötelező alapfokú képzés			Középfokú képzés (nem kötelező)			Magasabb szintű képzések és felsőoktatás			
	2,5 - 3 év	3 - 6 év	9 - 12 év	12 - 15 év	15 - 18. év			18 éves kortól		
Bölcsőde	Alsós képzés 1 - 3. osztály			Alsós és felsős képzés közötti átmeneti időszak 4 - 6. osztály			Felső képzés 7 - 9. osztály			Gimnáziumok (4 éves)
										Szakiskolák (3 és 4 éves)
Óvoda										Technikai és hasonló iskolák (3 és 4 éves)
										Középfokú művészeti iskolák: zenei, balett-, és alkalmazott művészetek (4 éves)
										Vallási iskolák: medreszék és ferences gimnáziumok (4 év)
										Nemzetközi kollégiumok keretében működő privát középiskolák (4 év)
										Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: bosnyák gimnázium, katolikus iskolai centrum (4 év)
			Általános balett iskola			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel rendelkezők számára			Nacionalista vagy vallási centrumok keretében működő középiskolák: általános iskola a Katolikus Iskolai Centrum keretében	
			Általános zenei iskolák (állami és privát)			Speciális általános iskolák a fejlődési rendellenességgel				

Forrás: ADNAN TUFEKČIĆ, Tuzla, 2008 alapján szerkesztette HASANOVIĆ-KOLUTÁČZ A. 2010

2. Kisebbségi oktatás

Bosznia-Hercegovina lakosságának döntő többségét három etnikum, a bosnyák (muzulmán), a horvát és a szerb adta/adja. Az 1991-es népszámlálás adatai szerint 4 377 033 ember élt BiH-ban melyből 43% volt a muzulmánok, 18% a horvátok, 31% a szerbek, 2% az egyéb nemzetiségűek és 5% a jugoszlávok aránya (2. táblázat). Ez utóbbi kategória Jugoszlávia felbomlásával eltűnt. A szerbek és a bosnyákok is úgy gondolják, hogy a jugoszlávok körében a saját nemzetiségüknek volt a legnagyobb az aránya, míg a horvátok nem igazán mutatnak érdeklődést e kategória iránt.

2. táblázat: BiH nemzetiségi összetételének változása (1991–2001)

Nemzetiség	1991. 03. 31.		2001. 03. 31.	
	Fő	Százalék	Fő	Százalék
Bosnyák ¹	1 902 956	43,48	1 626 843	48,34
Horvát ²	760 852	17,38	519 478	15,43
Szerb ³	1 366 104	31,21	1 142 948	33,96
Jugoszláv	242 682	5,54	–	–
Egyéb	104 439	2,93	75 556	2,24
Összesen	4 377 033	100	3 364 825	100

Forrás: „Izvjestaj o evidentiranim potencijalnim korisnicima pomoći za obnovu i povratak u BiH” Sarajevo 2005. alapján szerk. HASANOVIĆ-KOLUTÁČZ A. 2006.

A három nemzet végzetes összeütközése alapjaiban változtatta meg BiH demográfiai képét – mind mennyiségileg, mind az etnikai összetétel és az etnikumok területi elhelyezkedése szerint (VÉGH A. 2004). A Bosznia-Hercegovinára vonatkozó demográfiai kutatásokat nehezíti az a tény, hogy 1991 óta nem tartottak népszámlálást az országban – ezt ugyanis a nemzetközi szervek addig nem támogatják, amíg a menekültek visszatelepítése nem éri el a kívánt mértéket – így a háború utáni helyzet elemzésénél csak a hivatalos szervek becsléseire támaszkodhatunk. A 2001-es becslések szerint az

¹ 1991-ben többségében bosnyákok által lakot opcinák: Zenica, Novi Grad Sarajevo, Tuzla, Cazin, Prijedor, Velika Kladuša, Bihać, Mostar, Živinice, Gračanica, Centar Sarajevo, Stari Grad Sarajevo, Brčko, Lukavac, Zvornik, Tešanj, Visoko, Gradačac, Novo Sarajevo, Zavidovići, Travnik, Srebrenik, Kakanj, Bijeljina, Kalesija, Doboj, Banja Luka, Ilidža, Sanski Most, Srebrenica, Bosanska Krupa, Konjic, Goražde, Bratunac.

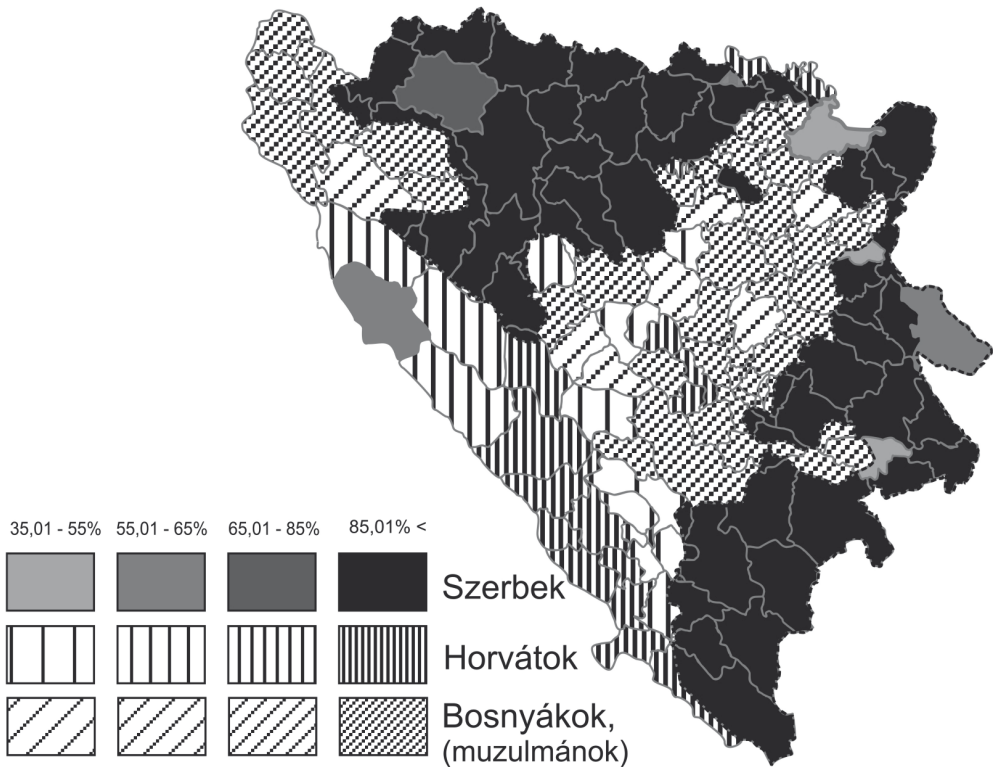
² 1991-ben többségében horvátok által lakot opcinák: Mostar, Banja Luka, Široki Brijeg, Ljubuški, Tomislavgrad, Travnik, Zenica, Brčko, Derventa, Tuzla.

³ 1991-ben többségében szerbek által lakot opcinák: Banja Luka, Bijeljina, Prijedor, Doboj, Novi Grad Sarajevo, Gradiška, Prnjavor, Teslić, Novo Sarajevo, Zvornik, Bosanski Novi, Laktaši, Mostar, Zenica, Derventa, Sanski Most, Bosanska Dubica, Mrkonjić Grad, Trebinje.

adott évben BiH 4 251 425 lakossal bírt, melynek 80%-a (3 364 825 fő) országon belül, 20%-a pedig (886 600 fő) országon kívül tartózkodott.

Napjaink Bosznia-Hercegovinája az etnikai tisztogatások következményeként egyértelműen több egynemzetiségű területre oszlik. A kisebbségi etnikumokhoz tartozók aránya csak két opcinában – Sarajevo Centar és Tuzla – magasabb mint 10%, míg a háború előtt az opcinák 20%-ban volt csak egyetlen etnikum több mint 50%-os többségben a többiekkel szemben.

2. ábra: Bosznia-Hercegovina etnikai megoszlása 2003-ban (becslés alapján)

Forrás: Federalni Zavod Za Statistiku alapján szerkesztette VÉGH A. 2006.

Bosznia-Hercegovinában (BiH) az élet minden területén igen fontos szerepet játszó etnicitás az identitás legfontosabb eleme. A boszniai kisebbségi probléma alapja az ország bonyolult politikai és alkotmányos berendezkedése. Az 1990-es évek elejére felerősödő etnocentrizmus politikai megosztottsághoz és a nacionalizmus szélesedéséhez vezetett. Mindez az etnikailag tiszta területekért folytatott háborúban csúcsosodott ki (1992–1995), amelynek történései és következményei általánosan ismertek. Az ország heterogén etnikai struktúrája komoly politikai problémaként jelentkezett a háború utáni rendezés során is (Daytoni Megállapodás, 1995) (PERIĆ, B. 2003).

Bosznia-Hercegovina jelenlévő népességét 3,5 és 4 millió közé teszik. A lakosság etnikai megoszlását nem ismerjük. Az 1991-ből származó adatok nem megbízhatóak, mivel a háborús események és az etnikai tisztogatások jelentős demográfiai változásokat eredményeztek az országban. Éppen ezért a népszámlálás kérdése Boszniában túlpolitizált és igen erősen megosztja a vezető köröket. Az ez évben esedékes népösszeírás megtartása jelenleg még nyitott kérdés.

3. táblázat: Bosznia-Hercegovina lakosságának etnikai megoszlása 1991-ben

Nemzetiség	Száma (fő)	Nemzetiség	Száma (fő)
Crnogorác	10 071	Roma	8864
Horvát	760 852	Román	162
Makedón	1596	Orosz	297
Muzulmán	1 902 956	Ruszin	133
Szlovén	2190	Szlovák	297
Szerb	1 366 104	Török	267
Jugoszláv	242 682	Ukrán	3929
Albán	590	Lengyel	526
Olasz	732	Egyéb	17 592
Zsidó	426	Nem nyilatkozott	14 585
Magyar	893	Területi hovatar- tozás	224
Német	470	Ismeretlen	35 670
Cseh	590	Összesen:	4 377 033

Forrás: Statistički godišnjak/Ijetopis Federacije Bosne i Hercegovine. Sarajevo, 2004. alapján szerk. HASANOVIĆ-KOLUTÁČZ A. 2009.

Bosznia-Hercegovina alkotmányának szerves részét képezik olyan emberi jogokat védő nemzetközi dokumentumok (15) is, mint például a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló 1994-es keretegyezmény. Ennek tudatában azt feltételezhetnénk, hogy a bosznia-hercegovinai kisebbségek helyzete megoldott, tagjai az általános európai normák szerinti védelmet élveznek. A valóságban azonban sem Bosznia-Hercegovina, sem a két entitás alkotmányában nem szerepel a „kisebbség” fogalma. A jogi és a politikai retorikában is az „egyéb” megjelölést használják, de hogy kiket, és mekkora létszámú populációt takar ez a definíció, azt még senki sem határozta meg. Ez a volt Jugoszláviától örökölt statisztikai kategória a gyakorlatban minden olyan népelemet magába foglal, amelyek már évszázadok óta BiH területén élnek, de nem bosnyák, horvát, vagy szerb nemzetiségűek, illetve nem kívánják magukat egyik államalkotó nemzet tagjaként sem megjelölni. Emellett gyakran az „egyéb” kategóriába sorolják magukat a vegyes házasságban élő, vagy abból származó egyének is. A vegyes házasságból származó személyek pon-

tos száma ismeretlen, azonban egyes becslések szerint a boszniai lakosság 20 %-át is eléri (PERIĆ, B. 2003).

Bosznia-Hercegovina oktatási rendszerének megosztottsága és az ország alkotmányos, illetve jogi keretei szempontjából a „nemzeti kisebbségek” két kategóriájáról beszélhetünk:

1. Az államalkotó nemzet azon tagjai, akik egy bizonyos országrészben számbeli kisebbségben vannak;
2. A klasszikus értelemben vett nemzeti kisebbségek tagjai (pl. romák, csehek, albánok, szlovének stb.).

Az első kategóriába tartozó „kisebbségek” számára BiH alkotmányában és a belső menekültek gyermekeinek különleges bánásmódot szavatoló egyezményben különleges jogokat garantálnak. Az egyik ilyen kitétel az oktatáshoz való jog, amely a számbeli kisebbségben lévő etnikum speciális kulturális szükségleteit hivatott kielégíteni (mint pl. a választott tanterv alapján történő oktatás/tanulás). A nemzetiségi tantárgyak tanulmányozásának jogát csak minden negyedik, a klasszikus értelemben vett kisebbségi tanuló tudja érvényesíteni, ők főként a „Két iskola egy fedél alatt” elnevezésű szegregált intézményekben járnak. Ezekben az iskolákban a különböző etnikumokhoz tartozó gyerekek párhuzamos programok szerint tanulnak, és fizikailag is el vannak különítve egymástól. Az első kategóriába tartozó, számbeli kisebbségben lévő tanulók helyzetére egyrészt a politikai szegregáció jellemző, amely nem engedi az eltérő nemzetiségű gyerekek együtt tanulását/tanítását, másrészt a politikai asszimiláció, melynek során minden diák etnikai hovatartozástól függetlenül az adott országrészen többséget alkotó etnikum tanterve és oktatási programja szerint tanul.

2003-ban lépett életbe Bosznia-Hercegovinában a nemzeti kisebbségi jogokat védő törvény, amelyben 17 kisebbséget (albán, crnogorai, cseh, lengyel, magyar, makedón, német, olasz, orosz, roma, román, ruszin, szlovák, szlovén, török, ukrán, zsidó) ismertek el, azzal a megjegyzéssel, hogy pontos számuk nem ismert. A Boszniában élő kisebbségi csoportok száma a valóságban még ennél is több lehet, egyes civil szervezetek szerint eléri a 21-et. A 2005 szeptemberében módosított jogszabály büntetést helyez kilátásba mindazok számára, akik nacionalista gyűlöletkeltő, vagy egyeseket a származásuk miatt diszkrimináló tevékenységükkel valamely kisebbségi csoport fennmaradását fenyegetnék. A kisebbségek számára ugyanakkor szavatolja a szervezkedési és gyülekezési szabadságot, a vallási, kulturális, oktatási, gazdasági, politikai és egyéb szabadságjogokat. A törvény rendelkezik a nemzeti kisebbségek állam általi anyagi támogatásáról, a kisebbségi gyermekek minőségi oktatáshoz való jogáról, rendezi a kisebbségek és a média viszonyát, és ami a legfontosabb, elrendeli a nemzeti kisebbségi tanács megalakulását, amely a vonatkozó törvény betartását felügyeli. Kisebbségi kulturális egyesületek ugyan eddig is léteztek BiH-ban, de a törvény

értelmében ezután az állami költségvetés egy meghatározott részét ezeknek az egyesületeknek a fenntartására kell fordítani. Emellett azokban az iskolákban, ahol a jelenlévő nemzeti kisebbséghez tartozó tanulók száma eléri az összes tanulói létszám egyharmadát, kötelező a nemzetiségi nyelven történő oktatás biztosítása. Az anyanyelvi tanár foglalkoztatásához szükséges anyagi feltételek megteremtése a helyi kormányzat feladata. A törvény legfontosabb, de egy olyan államban, mint Bosznia-Hercegovina, az egyik legnehezebben megvalósítható kitétele: a nemzeti kisebbségek tagjainak az 1991-es népszámlálás során rögzített lakossági számarányuknak megfelelően jogukban áll az állami hivatalokban elhelyezkedni (ŠEHERČEHAJIĆ, S. 2008).

A Bosnyák–Horvát Föderációban (FBiH) a törvény 2008-as ratifikálása során (ez a RS-ban már 2004-ben megtörtént) megállapodtak abban, hogy a jövőben létrehozzák a tanácsadó testületként funkcionáló Nemzeti Kisebbségi Jogokat Védő Tanácsot, melyben – számarányuknak megfelelően – a FBiH-ban élő minden kisebbség reprezentálva lenne. A Boszniai Szerb Köztársaságban (RS) 2007 óta működik a Nemzeti Kisebbségek Szövetsége, amely ugyancsak a RS nemzetgyűlésének tanácsadó testületeként funkcionál. A szövetség tizenöt tagja tizenegy kisebbséget képvisel (cseh, lengyel, magyar, makedón, német, olasz, roma, szlovák, szlovén, ukrán, zsidó). A RS-ban legnépesebb cseh, szlovén, roma és ukrán közösség két tagot delegálhat a szövetségbe, melynek célja a kisebbségi jogok betartatása és fontosabb szükségleteik kifejezése.

Ahogy azt már korábban említettük, a BiH-ban élő kisebbségek számáról nincs pontos adat. A háború előtt sokan közülük „jugoszlávként” határozták meg magukat, azt azonban nem tudni, hogyan alakult a kisebbségi csoportok sorsa napjainkra. BiH-ban nagy valószínűséggel nincs egyetlen olyan općina sem, ahol valamely kisebbség lenne többségben, viszont léteznek olyan općinák, ahol a számuk relatíve magas. Például Bijeljina općinában nagyszámú roma közösség él, míg Prnjavor općinában magas az ukránok aránya. A helyi iskolában létezik is fakultatív ukrán nyelvoktatás. A RS kormánya a saját lehetőségeinek megfelelően segíti a kisebbségi csoportok működését. A kormány támogatása főként a kisebbségek által szervezett programok anyagi segítségét jelenti, ami azonban nem elégséges, hiszen a kisebbségek problémája ettől sokkal jelentősebb, és komplexebb. A RS területén ugyan negyven kisebbségi szervezet működik, de a kisebbségek nem vesznek részt elég aktívan sem ezeknek a működésében, sem a saját identitásuk, nyelvük, kultúrájuk, szokásaik, vallásuk megőrzésében (ŠEHERČEHAJIĆ, S. 2008).

A kisebbségi probléma lényege abban rejlik, hogy Bosznia-Hercegovina tizenhárom évvel a háború után még mindig nem képes jogilag és politikailag stabil, rendezett államként működni. Az ország ugyan aláírta és ratifikálta az összes fontosabb, a kisebbségek jogait szavatoló, valamint a faji, vallási és egyéb megkülönböztetést tiltó nemzetközi megállapodást, mégis azt

mondhatjuk, hogy a nemzeti kisebbségek védelme csak papíron garantált, az emberi jogok betartása a valóságban szűk korrelációban áll a nemzetiségi hovatartozással. A háborús etnikai tisztogatások következményei a mai napig tetten érhetők a bosznia-hercegovinai társadalom különböző szegmenseiben, az etnikai megkülönböztetés mindennapos. A bíróságok és a rendőrség kivételével a közintézmények és az állami cégek munkavállalói egynemzetiségűek. Ezen kívül az oktatásban való részvétel, az egészségügyi biztosításhoz és a nyugdíjellátáshoz való jog is etnikailag feltételezett, illetve a legtöbb opcínában is csak a többség bír munkaviszonnyal. Ennek oka a vezető nacionalista pártok működésében és az általuk teremtett politikai légkörben keresendő. Ezek a pártok kizárólagosan csak a saját etnikumuk érdekeit képviselik és nem készek elítélni az emberi jogok megsértőit, ha az áldozat a másik két nemzet közül kerül ki, emellett semmit sem tesznek a különböző nemzetiségek és vallási felekezetek közti tolerancia kiépítéséért. Épp ellenkezőleg! Az etnikai homogenizáció őrzésével és védelmezésével a „másiktól” való félelmet táplálják. Az etnikumok közti érzékeny viszonyt tovább élezi az erőszak megjelenése a mindennapokban, pl. különböző nemzetiségű tanulók összeverekedése az iskolákban, más felekezetek sírjainak megrongálása, egyházi objektumok elleni támadások (sértő tartalmú feliratok, kődobálás, gyújtogatás, stb.), intoleranciát, gyűlöletet és nacionalizmust proklamáló kiadványok. Ezeknek a jelenségeknek a száma napjainkban ugyan kevesebb, mint közvetlenül a háború után, de ugyanolyan brutálisak. A tettesek a legtöbb esetben névtelenek és büntetlenek maradnak.

BiH állami berendezkedése, kormányzati rendszere a három államalkotó nemzet érdekeit szolgálja, és nem ad megoldást a nemzeti kisebbségek szükségleteire, politikai képviseletére. Az alkotmány elvben az etnikumok arányos képviseletét írja elő az opcínák, kantonok, entitások közintézményeiben és a bíróságokon, a gyakorlatban azonban a hatalom egyik szintjén (opcína, kanton, entitás, állam) sincs nemzeti kisebbségi küldött. A közös elnökségi posztra és a képviselőházba is csak a három államalkotó nemzet tagjai jelölhetők, választhatók. A bosnyákok, horvátok és a szerbek képesek blokkolni minden olyan döntést, amely az alapvető nemzeti érdekeiket sérti, a többi népcsoport nem. Az etnikai identitás túlzott intézményesülése mellett tehát a lakosság egy része ki van zárva a kormányzati rendszerből. Az emberi jogokért harcoló Helsinki Bizottság javaslatát a választójogi törvény oly módon történő módosítására, amely a nemzeti kisebbségek számára is garantálná a saját köreiből történő parlamenti képviselőválasztást, a mai napig nem fogadták el. A kisebbségek képviseletének egyéb megoldása lehetne tevékenyebb részvételük a különböző egyesületekben és civil szervezetekben (IVOŠEVIĆ, J. 2007).

A boszniai kisebbségi kérdést tovább bonyolítja az a tény, hogy azokon az országrészekben, ahol a bosnyákok és a horvátok vannak többségben, ott a

szerbek alkotmányos jogai meg vannak rövidítve, még azzal a védelemmel sem rendelkeztek, amely a hagyományos kisebbségeket megilleti. A jelenség természetesen fordítva is igaz. Jóllehet 2002-ben BiH alkotmánybíróságának döntése alapján mindkét entitás alaptörvényén oly módon változtattak, hogy a bosnyákok, horvátok és szerbek államalkotó mivoltát az egész ország területére kiterjesztették, az adott entitásban kisebbségben lévő nemzet jogainak csorbítása azonban a mai napig általános tendencia (KUKIĆ, S. 2001).

A boszniai nemzeti kisebbségek hatékony politikai képviselőjének legfőbb akadálya a gyenge állam, az entitások túlzott önállósága, a túlbürokratizált kormányzati rendszer, a lassú döntéshozatal, a domináns etnikai csoportok erőteljes érdekképviselője. Az országban alkalmazott jogi eljárások nem EU kompatibilisek, ezért nagy szükség lenne az alkotmányok és az egyéb törvények módosítására annak érdekében, hogy BiH összes lakosa jogilag egyenlővé válhasson tekintet nélkül a nemzetiségi hovatartozásra (IVOŠEVIĆ, J. 2007).

A törvény által elismert 17 boszniai kisebbségi csoport közül a roma populáció a legnépesebb. Az 1991-es népszámlálás adatai alapján a háború előtt 8864 roma élt BiH-ban. A hivatalos becslések általában 80–85 000 között jelölik meg a jelenleg az országban tartózkodó romák számát. A roma lakosság helyzetével foglalkozó nemzetközi szervezetek szerint azonban számuk mindössze 30–60 000 közé, míg a roma szervezetek aktivistái szerint 80 000 és 120 000 közé tehető. A politikai szervezethez hiánya, valamint az őket kísérő előítéletek és negatív megkülönböztetés vezetett oda, hogy mára a roma kisebbség a legfenyegetettebb népcsoport Bosznia-Hercegovinában. Ami az iskolázottságot illeti, elméletileg a roma gyerekek 94%-a jár általános iskolába (legalábbis ennyien vannak beiratkozva), a valóságban azonban csak 15%-uk végzi el a kötelező nyolcosztályt. Boszniában vannak olyan kisebb települések, ahol egyetlen roma gyermek sem jár iskolába, a nagyobb városokban valamivel jobb a helyzet. A romák anyanyelvüket csak szűk körben használhatják és az iskolákban sem létezik roma nyelvoktatás.

A közoktatás minden napjaiban is tetten érhető a boszniai társadalom etnikai elkülönülése. Az országban található három (bosnyák, horvát, szerb) tanterv és az etnikailag bántó tartalmú tankönyvek használatával az iskolák azt a véleményt legitimizálják, mely szerint a bosznia-hercegovinai társadalom nyelvi, történelmi és kulturális alapon történő megosztottsága kívánatos. A tankönyvekben a polgári értékek helyett az etnikai homogenizáción, valamint a saját és a többi etnikai csoportról alkotott sztereotípiák elfogadásán alapuló kollektív értékeket propagálják. A kisebbségek, mint téma, egyáltalán nincs feldolgozva, ha mégis megemlítik, olyan fényben mutatják be őket, ami a róluk élő előítéleteket erősíti. Emellett a klasszikus értelemben vett kisebbségek nyelvén nem készülnek tankönyvek.

Az állam különböző jogi dokumentumokban kötelezte magát az ingyenes általános- és középiskolai oktatás biztosítására, a gyerekek oktatásban történő rendszeres részvételének ösztönzésére, figyelemmel kísérésére. Elsőbbséget élvező feladat az, hogy megszüntessék az iskolai szegregáció és diszkrimináció minden fajtáját, a mindennapi gyakorlat azonban azt jelzi, ez nem könnyen valósul meg. Az ENSZ Szociális Jogi Bizottsága például többször felszólította BiH-t, hogy hagyjon fel a „Két iskola egy fedél alatt” és az eltérő etnikai csoportok számára külön iskola építésének gyakorlatával. A bizottság javasolja, hogy BiH-ban a tanulók etnikai hovatartozásától függetlenül az összes osztályra dolgozzanak ki egy egységes tantervet és oktatási programot. Emellett minden gyermek – de legfőképp a belső menekültek és a szegény családok gyermekei – kapjon lehetőséget a minőségi oktatásra olyan integrált iskolákban, amelyek mindenféle politikai, vallási, kulturális és más előítéletektől mentesek. Javasolja továbbá, hogy a roma származású tanulóknak biztosítsanak egyenlő feltételeket az általános és a középiskolai oktatás során (pl. ösztöndíjprogram kidolgozása a roma gyermekek számára, ingyenes tankönyvosztás, az iskolába járás útiköltségeinek átvállalása, stb).

Európa nyugati fele különös érdeklődéssel figyeli a boszniai békefolyamatot, nyomon követi a demokratizálódás elemeit. Megfigyelők hada jelenik meg a térségben és különböző jelentésekben számolnak be arról, hogy mennyire sikerül az oktatási rendszert és a kisebbségi oktatást az európai normáknak megfelelően működtetni. Az ENSZ bizottságai, így a már fentebb említett Szociális és Jogi Bizottság, az EBESZ mellett számos szervezet évi jelentéseiben rögzíti a látottakat és ad javaslatot. Az utóbbi években megjegyzéseik középpontjában az egyes etnikumokat ért sérelmek, a törvények figyelmen kívül hagyása és az együttélés érdekében alkalmazható inkluzív oktatási környezet bemutatása áll. Ez utóbbi módszer az emberi jogok biztosításának egyik legfőbb eszköze, hiszen elősegíti az egymástól különböző etnikumok megértését, integrálódását, a „másikkal” való együttélést. Azonban BiH-ban a közösségek szintjén nem sikerül az inkluzív környezet kialakítása (DIZDAREVIĆ, A – VANTIĆ-TANJIĆ, M. – NIKOLIĆ, M. 2010).

2004-ben az entitási és a kantoni Oktatási Minisztériumok az EBESZ irányításával elfogadtak egy akciótervet a roma és egyéb nemzeti kisebbségek oktatási igényeinek biztosítására. Ez a terv szisztematikus cselekvésre szólít fel annak érdekében, hogy egyenlő hozzáférési esélyeket biztosítson mindenkinek az oktatás terén és hogy figyelembe vegyék a nemzeti kisebbségekhez tartozó tanulók oktatási szükségleteit. Továbbá javasolja, hogy tegyenek lépéseket arra, hogy a nemzeti kisebbségek anyanyelvüket, történelmüket, valamint kultúrájukat megismerhessék, használhassák és a tantervekbe beépítsék azokat (BIEBER F. 2007).

BiH-ban a legnagyobb kihívás a törvényi háttér gyakorlati megvalósítása, valamint a nemzetközi és állami jogszabályoknak az entitás és a kantonok

szintjére való adaptálása. Ugyan egyes kantonok hoztak rendelkezéseket a nemzeti kisebbségek oktatásáról, de azokat nem tartják be. Napjainkban többször előfordul, hogy a nemzeti kisebbségek nyomást gyakorolnak a képviselőkre a törvények betartatása érdekében. A nemzetközi jelentésekből is mindenki számára világos, hogy Bosznia-Hercegovinában a kisebbségi oktatás komoly problémákkal terhelt, részben az ország strukturális nehézségeinek következtében (komplex intézményi struktúra és nacionalista örökség). Miközben feszültség van a három államalkotó nép (bosnyák, horvát, szerb) elitje között, a kisebbségek gyakran a perifériára szorulnak, és nem kerülnek közel a politikaalkotó folyamatokhoz.

A nemzeti kisebbségek kicsi létszáma és a földrajzi koncentráció hiánya még tovább nehezíti a helyzetet. A roma gyerekek oktatásban való részvételének alacsony száma elsősorban a szegénységgel, valamint a hagyományos iskolai diszkriminációval magyarázható (BIEBER F. 2007). Megállapíthatjuk, hogy az ország tradicionális kisebbségei napjainkban rosszabb helyzetben vannak, mint a háború előtt, főleg ami az őket megillető jogokat illeti. A hatalmon lévő nacionalista pártok csak a saját nemzetük érdekeit nézik, míg a kisebbségeket a társadalom perifériájára szorítják. Az Emberi Jogok és Menekültügyek Minisztériumának működésétől eltekintve szinte semmiféle kezdeményezés sincs arra nézve, hogy a nemzeti kisebbségek gyermekei az iskolában tanulhassák anyanyelvüket, valamint hogy a tantervek az ő szükségleteiket is kielégítsék. Az iskolák pedagógia követelményei a többségi nemzet szükségleteire, kultúrájára, történelmére vannak redukálva, ezért reális veszélyként jelenik meg a kisebbségi kultúrák és identitás eltűnése Bosznia-Hercegovinában.

Felhasznált irodalom

- BIEBER F. (ed) 2007: Guide to minorities and education- http://www.kbs-frb.be/uploadedFiles/KBS-FRB/05_Pictures, letöltés ideje 2010. ok. 15.
- DIZDAREVIĆ, A.–VANTIĆ-TANJIĆ, M.–NIKOLIĆ, M. 2010: Inclusive education in Bosnia and Herzegovina www.teacher.org.cn/doc/uceud201003/uc
- HASKOVIĆ, R. (szerk.) 2000: Tuzlanski Kanton – Tuzla Canton. Bosnia Ars, Tuzla, 160. p.
- IVANOVIĆ, N. J. 2005b: Obespravljani Hrvati i Srbi. – Front Slobode, 2005. június 10. pp. 5.
- IMAMOVIĆ, E. 2002: Najnesretniji među nama. – Dani 258. sz. (május 24.) <http://www.bhdani.com/arhiva/258/t25817.shtml>, letöltés ideje: 2008. november 11.
- IVOŠEVIĆ, J. 2007: Politička participacija nacionalnih manjina. (Bosna i Hercegovina i Belgija.) – Glasnik helsinskog komiteta za ljudska prava u BiH, II./10. pp. 54–57.
- Izveštaj o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini. Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2005. január–december.
- KUKIĆ, S. 2001: Položaj nacionalnih i vjerskih manjina u Bosni i Hercegovini. – Politički misao. XXXVIII. évf. 3. sz. pp. 122–137.
- KOCSIS K. 2006: A Kárpát-medencei etnikai térképsorozata (1997–2005). Series of ethnic maps of the Carpatho-Pannonian area (1997–2005). MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, CD-ROM/Tudományos [1024322].
- KOLUTÁČZ A. 2008: A demográfiai helyzet alakulása Tuzla kantonban az 1992–1995-ös boszniai háború után. – Mediterrán és Balkán Fórum II./1. pp. 10–17.
- PERIĆ, B. 2003: Bosanski manjinski sindom. <http://www.aimpress.ch/dyn/dos/archive/data/2003/30424-doss-01.htm>, letöltés ideje: 2008. november 11.
- RADAŠ, N. 2002: Ljudi su odlučili da se vrate. – Povratak. Magazin za izbjeglice i raseljena lica. 1–2. (március), Prelom Média Centrum, Banja Luka, pp. 6–8.
- RUSSO, C. 2000: Religion and Education in Bosnia: Integration Not Segregation? <http://www.lawreview.byu.edu/archives/2000/3/rus>
- ŠEHERČEHAJIĆ, S. 2008: Pet godina zakašnjenje. – Glasnik helsinskog komiteta za ljudska prava u BiH, III./11. pp. 24–25.
- TANOVIĆ, L. 2005: Gdje je Bosna i Hercegovina u Bolonjskom procesu? In: Razvijanje svijesti o Bolonjskom procesu u Bosni i Hercegovini. TEMPUS Projekat SCM-007Z04, SUS BiH Sarajevo, pp. 49–56.
- VÉGH A. 2004: Bosznia-Hercegovina népességének kérdései 1945-től napjainkig. Balkán Füzetek No.2. Pécs, pp. 30–49.
- Statistički godišnjak/ljetopis Federacije Bosne i Hercegovine. – Federalni Zavod Za Statistiku. Sarajevo, 2004.
- Gotovo pa mrtvo slovo na papiru. – Glasnik helsinskog komiteta za ljudska prava u BiH, 2008. III./11. pp. 15.
- Izveštaj nevladinih organizacija o implementaciji mjera u okviru Srednjoročne razvojne strategije BiH iz oblasti socijalne zaštite, obrazovanja, okoliša. –

Inicijativa i civilna akcija, Catholic Relief Services U.S.C.C., Global Rights, Sarajevo, 2007. – <http://www.icva-bh.org/bos/publications.wbsp> (letöltés ideje: 2009. november 28.)

Izveštaj o evidentiranim potencijalnim korisnicima pomoći za obnovu i povratak u BiH. – Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice. Sarajevo, 2005.

Izveštaj o humanom razvoju Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2003. – <http://www.undp.ba/index.aspx?PID=31> (letöltés ideje: 2009. november 28.)

Izveštaj o radu Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta za 2008. godinu, Tuzla, 2009. –

http://www.vladatk.kim.ba/Ministarstva/MONKS_dokumenti.htm (letöltés ideje: 2009. november 26.)

<http://www.aimpress.ch>

<http://www.euroeducation.net/prof1/boherco.htm>

<http://www.icva-bh.org>

<http://www.kbs-frb.be>

<http://www.osce.org>

<http://www.oscebih.org>

<http://www.rtvslon.ba>

<http://www.soros.org.ba>

<http://www.unicef.org>

<http://www.undp.ba>

<http://www.vladatk.kim.ba>

SZERBIA

A szerb középkori állam területe a mainál valamivel délebbre helyezkedett el. Az Oszmán-török Birodalom terjeszkedése nemcsak a meglévő állami struktúrát szüntette meg, a hódítás következtében megindult szerb migráció hozzájárult a szűkebb, tágabb etnikai tér átrendeződéséhez is. Ez, valamint a török hódoltság utáni belső migrációk, telepítések nemcsak a szerb szállásterület változását, kiterjedését, hanem a térség etnikai „színeződését” is eredményezték. Már a 17. században igen jelentős számú albán költözött a valamikori szerb állam magterületére, de nem feledkezhetünk meg a vlachokról, illetve a mai Vajdaság területére telepített vagy vándorolt népcsoportokról (lentebb) sem. A 19. század első harmadában megszerzett autonómia, majd az évszázad második harmadára elnyert teljes önállóság, a két Balkán-háború és az első világháború során a nemzetegyesítésre készülő szerbség megpróbálta kiterjeszteni uralmát olyan területekre is, amelyekre a szállásterületi előzmények vagy történeti jogfolytonosság nem adott alapot. Végül a Nagyszerbia megvalósítása helyett be kellett érje egy szerb–horvát–szlovén államközösséggel, amelyben viszont a hatalmi centralizmus jegyében a tartományok többségében élő szerbségre hivatkozva a nyílt nagyszerbizmus működött, bár hozzá kell tenni igen kétes sikerekkel (GULYÁS L. 2005).

A titói Jugoszláviában a szerb hegemonia törekvéseket megpróbálta a pártvezetés letörni, a periférikus területeket, mint Bosznia, Macedónia támogatni. Az 1974-es alkotmány szerint két tartományt – Vajdaság és Koszovó – alakítottak ki Szerbiában. Az utóbbi kapcsán egyre jobban a figyelem középpontjába kerülő, létszámában növekvő albánság problémáját azonban ezzel nem oldották meg. Titó halála után a nyolcvanas évektől kezdve viszont Koszovó ügyét az új állami vezetés a szerbség legégetőbb nemzeti sorskérdésévé emelte (JUHÁSZ J. 1999). Az erőszakos centralizáló, a szerb nacionalista politika azonban felgyorsította a rendszer összeomlását, az egymásnak feszülő ellentétek egy újabb balkáni háború kitörését indukálták. Szerbia csak a miloševići-rendszer bukása után tudott a reformok útjára lépni. A kisebbségi problémák látszólagos megoldását szolgálta a vajdasági autonómia helyreállítása, de az ENSZ közigazgatása alá került, a formálisan Szerbiához tartozó Koszovó önállósodását nem sikerült megnyugtatóan rendezni (GULYÁS L. 2008). Végül 2008-ban az albánok kikiáltották függetlenségüket, s ma már az a fő kérdés, hogy a viszonylag homogén tömbben Észak-Koszovóban, illetve az enklávékban élő szerbeket milyen jogok illetik meg.

Napjainkban a szerbek által birtokolt szállásterület folyamatos felparcellázódása miatt már csak három kisebbségi problémával terhelt területtel

kell számolnia a szerb politikai vezetésnek: a Vajdaság, a Szandzsák és a Presevó-völgy (VÉGH A. 2010).

A szerb állam a kisebbségi problémák mellett számos gazdasági, társadalmi és politikai nehézséggel kell megküzdjön a miloševići-rendszer bukása óta. A térség más államaihoz hasonlóan még nem sikerült a gazdaságot növekedési pályára állítani, a területi különbségek tovább növekedtek, magas a munkanélküliség (meghaladja a 19%-t), különösen a fiatalok körében. A foglalkoztatottak aránya is igen alacsony (az összlakosság 25%-a). Hangsúlyos problémaként jelenik meg a korrupció. Csak egy stabil belpolitikai rendszer segítheti a változást, erre azonban a pártok megosztottsága miatt nincs jó esély (www.meltanyossag.hu). Az oktatás fejlesztése a társadalmi és gazdasági változások motorja lehet. A 2002-es népszámlálási adatok szerint a 15 éven felüli szerbiai lakosság 11%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel, ezzel szemben az európai kontinens fejlettebb részén ennek a duplája, azaz körülbelül 20% az átlag. Sajnálatos, hogy a kisebbségek többsége, így a magyarok a helyi átlagot sem érik el, csak 6,2%-nak van felsőfokú végzettsége.

1. Oktatáspolitikai és az oktatási rendszer működésének alapelvei

Szerbiában az oktatáspolitikai irányelveit a szövetségi és köztársasági Oktatási Minisztérium határozta meg. Jugoszlávia részeként a tagköztársaság számos oktatási reform részese volt, pl. a nyolcosztályos alapfokú oktatás bevezetése, vagy a gimnáziumi képzés átmeneti megszüntetése.

A miloševići rendszer idején 1990-től szigorított, központosított államigazgatást vezettek be, ennek részeként az oktatás irányítása is Belgrádból történt, ott nevezték ki a tanfelügyelőket, igazgatókat, a tantervet is központilag szabályozták. Ehhez képest jelentős átalakulást hozott a 2000. évi rendszerváltás, hiszen megindult a decentralizáció folyamata, az új oktatási törvény kidolgozása. Az oktatási rendszer reformtervei összhangban voltak az általános állami reform célokkal: az iskolai rendszer átszervezése és modernizációja annak érdekében, hogy az ország gazdasági fellendülését hatékonyabban segítse elő, a demokrácia kialakítása és az állam nemzetközi közösségbe való beleilleszkedésének elősegítése.

A demokratizálódás jeleként 2003-ban életbe lépett új közoktatási törvény szerint Szerbiában külön szabályozzák az általános iskolai, a középiskolai és a felsőfokú oktatást. Az alapfokú képzést kilenc évre emelték, három ciklusra osztva. A központilag meghatározott kerettanterv alapján önálló oktatási programot dolgoznak ki az intézmények. A törvény szerint a tantervek és programok összeállítása a Nemzeti Tanügyi Tanács feladata, amelyet a szerb oktatási minisztérium nevez ki. Igen széles döntési jogkörrel rendelkeznek az iskolaigazgatók, saját hatáskörbe utalva a tanárok felvételét és elbocsátását, az oktatás megszervezését. Az iskolavezetés kinevezésének joga a helyi ön-

kormányzatokhoz került, de jóváhagyás kell az oktatási minisztériumtól is. A tankönyvek nyomtatása sem állami monopólium már, hanem több kiadó pályázhat a tankönyvek és segédeszközök kiadására. Az oktatási reform lehetővé teszi a magán, az alapítványi és az egyházi iskolák alapítását is. Érdeklenség, hogy az intézmények munkáját – állami iskolákat is – az ún. tanácsok ellenőrzik és a fejlesztésükben is közreműködnek, segítik azok tartalmi munkáját. Létrejöttek szakképzési tanácsok is, a munkaerőpiachoz igazodó képzések fejlesztését is ösztönözve. A tanácsok mellett különféle központokat is hoztak létre, amelyek szakmai feladatokat látnak el, oktatáskutatás, továbbképzések, vizsgák stb. terén. 2006–2007-ben újabb változások léptek életbe a közoktatási jogalkotásban, a tantervekben, a nemzetközi együttműködésekben, a tanárok szakmai képzésében, a tankönyvpiac liberalizálásában és a tanulói teljesítmények értékelésében.

A felsőoktatásban is új törvény lépett életbe, 2002-től már autonómiával rendelkező – nemcsak állami, hanem magán, illetve egyházi fenntartású – intézményekben tanulhatnak a fiatalok. Az új jogszabály elvileg lehetővé teszi az oktatást a nemzetiségek nyelvén is.

1.2. Az oktatási rendszer struktúrája

Az óvodai képzésben a gyerekek elsősorban nevelésben részesülnek, mindez maximum négy évet jelent, amelyből az utolsó év iskola-előkészítőként funkcionál.

Szerbiában az általános iskolai képzés időtartama 9 év. Az alapfokú képzés feladata az alapműveltség átadása, három szakaszra – egy-három, négyhat, öt-nyolc évfolyamokra – osztva. Az első ciklusban az oktatás nem tantárgyanként, hanem témakörönként történik, egyedül az idegen nyelv oktatása zajlik tantárgyi keretben. Később belép a tantárgycsoportos oktatás, végül az utolsó ciklusban már minden tárgyat külön, egymástól függetlenül, és egy tanártól sajátítanak el a tanulók. Mindegyik iskola saját pedagógiai programja alapján a kerettantervet figyelembe véve végzi az oktatást.

A középiskolai képzés többtípusú intézményeket ölel fel, a gimnáziumoktól a szakközépiskolán át a szakmunkásképzésig. Az érettségit adó képzések közül elsősorban a gimnáziumtól várható el a felsőfokú tanulmányokra való felkészítés. Néhány sajátos oktatási forma is jellemzi ezt a képzési szintet, mint például a kétéves szakközépiskola, vagy az ötödik év a négyéves érettségit adó szakközépiskolában, speciális szakmai kompetenciákkal.

A felsőfokú oktatásban az érettségizett fiatalok tanulhatnak tovább, részben főiskolai szintű képzéseken két, vagy három éves tanulmányokat folytatva. Az egyetemi tanulmányok három-hat évig tartanak, amelyet a befejezési időszak – egy év – követ, amikor is elkészítik a hallgatók szakdolgozatukat. Számon tart még a szerbiai felsőfokú oktatás ún. specializációs formát, ami tulajdonképpen egy szakértői képzés, amely egyetemi végzettség birtok

kában sajátítható el. Ezen túl ismeretes az ún. magiszteri tanulmány, amely két évig tart, s vizsgával, magiszteri munka védésével zárul. Ez a képzési forma az önálló tudományos munkára készít fel. Végül szólni kell a doktori tanulmányokról, amely a legmagasabb fokú képzés a tudományos-kutatói pályára alkalmas jelöltek számára. A szerb felsőoktatásban az utóbbi nyolctíz évben ugyan növekedett (25% körül) a résztvevők aránya, de ez még nem nevezhető expanziónak. Érdekességgént meg kell jegyezni, hogy a természettudományos és különösen a műszaki képzés iránti érdeklődés itt a legnagyobb. Szerbiában hat nagy állami, hat magánegyetem és öt főiskola működik. A fővároshoz köthető a hallgatók több mint fele, míg a többi néhány nagyobb településre koncentrálódik pl. Újvidékre. Az ország 2003-ban csatlakozott a bolognai folyamathoz. Szerbia különösen fontosnak tartja a felsőoktatási intézmények stratégiai tervezésének, nemzetközi és munkaerőpiaci kapcsolatainak, minőségbiztosításának, valamint tanterveinek fejlesztését és az egész életen át tartó tanulást.

2. Kisebbségi helyzet

Az 1990-es évek elejétől napjainkig figyelembe véve a Szerbiában és a térségben zajló politikai változásokat, megállapítható, hogy jelentős számú migráns költözött az országba. Az 1998 és 2002 közötti időszakban elsősorban a Koszovó tartományból Szerbiába, azon belül is döntően a Vajdaságba való népességmozgás dominált. Az ország fokozatos csonkolódása (2006-ban Montenegró vált ki az államközösségből, 2008-ban pedig Koszovó kiáltotta ki függetlenségét) egy újabb menekülthullámot indukált. A Szerbiából kivált új területekből egyes források szerint 900 ezer, mások szerint 1,3 millió menekült érkezett (RADICS ZS. 2009). Ez hatással volt/van az ország népességének összetételére. A fiatalkorúak számának növekedése csak részben függ össze a migrációval, sokkal inkább köszönhető a magas fertilitási rátával rendelkező muzulmán népességnek (albánok és bosnyákok).

A népességmozgások következtében átalakult Szerbia etnikai szerkezete. A nagyobb mértékű szerb bevándorlásnak is köszönhetően 2,85%-kal nőtt a szerbek aránya, bár ebben közrejátszott a magukat jugoszlávnak vallók számának csökkenése. A területi megoszlást vizsgálva szembetűnik a szerbek nagyobb arányú jelenléte a Vajdaságban. Az összlakossághoz viszonyítva közel 8%-os növekedésük érhető tetten az 1991-es népszámlálás óta eltelt időszakban. Sajnálatos módon nagyarányú visszaesésnek vagyunk tanúi a magyar nemzetiség tekintetében, -2,63% a veszteség a tartományban (RADICS ZS. 2009).

1. táblázat: Nemzeti és etnikai összetétel az 1991.-es és a 2002-es népszámlálások alapján

	1991 (fő)			2002 (fő)			Változás a teljes lakosság %-ában		
	Összes	Ó-Szerbia	Vajdaság	Összes	Ó-Szerbia	Vajdaság	Összes	Ó-Szerbia	Vajdaság
Összes	7576837	5606642	1970195	7498001	5466009	2031992	0,00	0,00	0,00
Szerb	6061917	4936600	1125317	6212838	4891031	1321807	2,85	1,43	7,93
Montenegrói	117761	73311	44450	69049	33536	35513	-0,63	-0,69	-0,51
Jugoszláv	312595	141829	170766	80721	30840	49881	-3,05	-1,97	-6,21
Albán	74303	71790	2513	61647	59952	1695	-0,16	-0,18	-0,04
Magyar	337479	4189	333290	293299	3092	290207	-0,54	-0,02	-2,63
Macedón	44028	26913	17115	25847	14062	11785	-0,24	-0,22	-0,29
Muszlim	176401	170645	5756	19503	15869	3634	-2,07	-2,75	-0,11
Cigány	90853	67646	23207	108193	79136	29057	0,24	0,24	0,25
Román	37818	3026	34792	34576	4157	30419	-0,04	0,02	-0,27
Rutén	17795	390	17405	15905	279	15626	-0,02	0,00	-0,11
Szlovák	65363	3120	62243	59021	2384	56637	-0,08	-0,01	-0,37
Horvát	94244	21716	72528	70602	14056	56546	-0,30	-0,13	-0,90

Forrás: RADICS ZS. 2009: Szerbia - tátongó lyuk az egyesült Európa térképén – Limes 2009. 1. Tatabánya pp 143- 167.

A 2002-es népszámlálás szerint Szerbia lakosságának többségét, 82,9%-t a szerbek teszik ki. Az államban a kisebbségek száma és szerepe nem elhanyagolható. A népesség több mint 17%-ot jelentő 19 kisebbség közül a legnagyobb arányt a magyarok, a montenegróiak, a muszlimán-bosnyákok, a horvátok, az albánok, a vlachok és romák jelentik. A magyarság aránya 4%, ők a Vajdaságba összpontosulnak. A többi, nagyobb számban jelenlévő kisebbségeknek, mint a bosnyák az albán, a vlach, a Vajdaságtól délre eső területeken van az élettere. A bosnyákok a Szandzsákban, az albánok pedig a Preševo-völgyben élnek nagyobb arányban. Az etnikai feszültségek a többségi nemzet és a kisebbségek között igen gyakoriak, különösen a fenti két nemzetiség vonatkozásában.

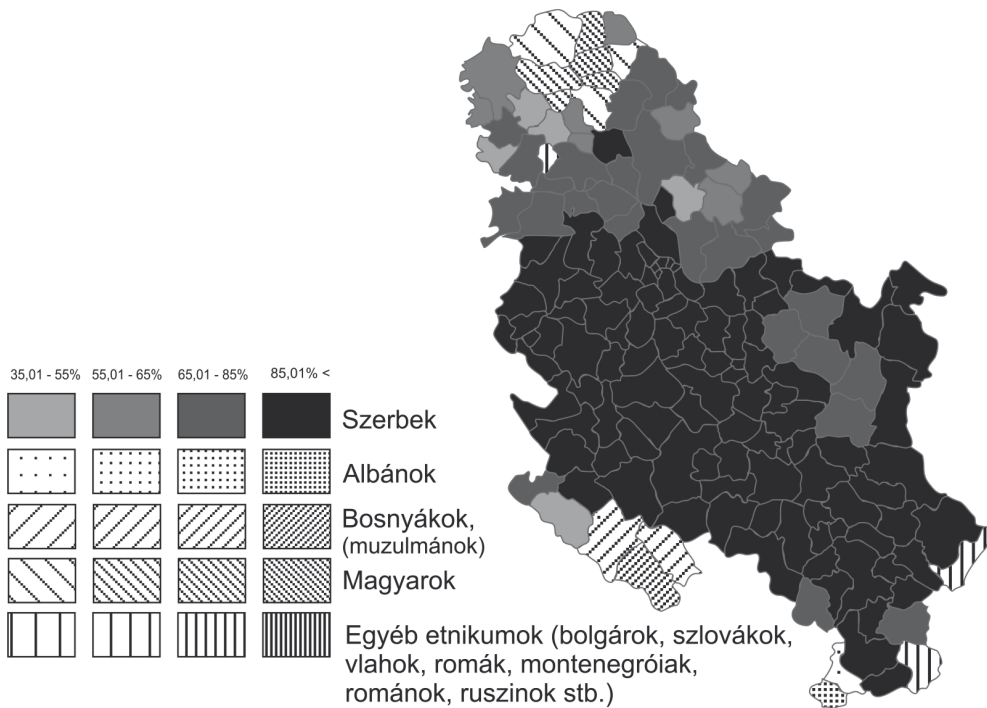
2. táblázat: A népesség etnikai megoszlása a 2002-es népszámlálás alapján

Szerb	82, 9 %
Magyar	6%
Bosnyák	1,8 %
Roma	1,4%
Montenegrói	0,9%
Albán	0,8 %

Forrás: Statistical Office of the Republic of Serbia 2002 alapján szerkesztette M. CSÁSZÁR ZS. 2010.

Szerbiában 2000 óta új kisebbségvédelmi jogszabályok, törvények kerültek elfogadásra, ami komoly előrelépést jelent a korábbi évekhez képest. Elvileg Szerbiában széles jogkört biztosítanak a kisebbségek számára. Lehetőségük van nyelvük, kultúrájuk és nemzeti identitásuk megőrzésére, használhatják nemzeti szimbólumaikat, biztosított az anyanyelvi oktatás egészen a középiskolai képzésig. Azonban a változások nagy része egyelőre megmarad a jogalkotás szintjén, míg az alkalmazás lassú, a gyakorlatban kevésbé érvényesülnek a kisebbségi jogok.

1. ábra Szerbia etnikai viszonyainak térbeli megoszlása 2002-es népszámlálás alapján

Forrás: Statistical Office of the Republic of Serbia 2002 alapján szerkesztette VÉGH ANDOR 2011.

A nemzeti kisebbség (nemzeti közösség, nemzetiség) fogalmát a „*Nemzeti kisebbségek jogairól és szabadságáról szóló törvény*” (2002) határozza meg, de az egyes kisebbségeket nem nevesíti. A törvény lehetővé teszi a kisebbségi nyelv- és írás hivatalos használatát mindazon helyi önkormányzatok („községek”) területén, ahol azok aránya meghaladja a 15%-ot. A 2%-nál nagyobb arányban jelen lévő kisebbségek (albánok, magyarok, bosnyákok-muszlimánok) saját nyelvükön fordulhatnak a szövetségi szervekhez. A 2009-ben elfogadott *Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól* ér-

telmében a nemzeti kisebbségek saját nemzeti tanácsaikat választhatják meg, ez 2010-ben megtörtént, 16 kisebbség élt jogával.

A nemzeti kisebbségekről szóló törvény garantálja a kisebbségi jogok védelmét és a kulturális autonómiát, és engedélyezi számukra, hogy kisebbségi testületeket állítsanak fel, amelyeken keresztül gyakorolhatják az önkormányzati jogaikat. A törvény legfőbb intézkedései tetten érhetők a 2006 végén született új szerb alkotmányban is. Azonban a törvény végrehajtása kapcsán problémák merülnek fel, mivel az általában csak megkurtított jogokat garantál.

A kisebbségek sérelmeinek középpontjában valójában mindennapi problémák állnak, mint alulreprezentáltságuk az állami képviseletben, vagy a gazdasági fejlődés hiánya, illetve az egyre inkább növekvő munkanélküliség és azon akadályok, amelyek meghiúsítják a törvény által biztosított kulturális és nyelvi jogok végrehajtását. Megoldás a helyi autonómia megerősítése lehet (HUSZKA B. 2007).

A szerbiai nemzeti kisebbségek közül a legrosszabb körülmények között a Szandzsákban és Dél-Szerbiában élők vannak. A két, gazdaságilag igen hátrányos helyzetben lévő térségben az egy személyre jutó évi jövedelem a szerb átlag harmada. Kiemelkedően magasak a munkanélküliségi mutatók (a becslések szerint 60-70% körül van Dél-Szerbiában, illetve 30% körül a Szandzsákban). A szegénység, az elmaradottság, a fejletlen infrastruktúra és a gazdasági kilátástalanság nem egy esetben felerősítette a többségi társadalommal szembeni ellenérzéseit az itt élő kisebbségeknek. A vahhabizmus terjedése is összefüggésben van a régió gazdasági nehézségeivel, hiszen a fiatalok nehezen jutnak munkához, könnyen válhatnak a vallási fundamentalizmus áldozatává.

A Preševo-völgyi albánok helyzete igen kilátástalan, nem véletlenül szeretnének csatlakozni Koszovóhoz. A 2002. évi népszámlálás adatai szerint a három Preševo-völgyi opstinában (Preševo, Bujanovac és Medvedja) a hivatalos adatok szerint közel hetvenezer albán él (valójában jóval több), ők alkotják a többséget. Különösen magas, 90% feletti az arányuk Preševóban. A 2001-es konfliktushoz képest alig változott valami politikai és gazdasági értelemben. Ugyan az opstinákban előrehozott helyhatósági választásokat rendeztek 2002 áprilisában, növelték az albánok számarányát a helyi közigazgatásban, létrehozták a vegyes nemzetiségű rendőrséget, bővítették a helyi albánok kulturálódási és oktatási lehetőségeit, de a többségi állam törekvései ellenére az etnikai kisebbségek alulreprezentáltak maradtak majdnem minden más központi irányítású intézményben (postahivatalok, adóhivatalok, földhivatalok, társadalmi intézmények, egészségügyi központok stb.) (SZILVÁGYI T. 2007). Ez abból is fakad, hogy a kisebbségi nyelveket nem igen tudják használni a hivatali kommunikációban, mégha a törvény biztosítja is számukra. A problémákat fokozza, hogy a regionális fejlődésre

alig nyílik lehetőség, nem érkeznek támogatási források, fejlesztési pénzek Belgrádból, magas – 50%-ot meghaladó – a munkanélküliség, nem látszanak a térség gazdasági kitörésének pontjai. A fiatalok helyzete is kilátástalan, a továbbtanulni szándékozó albán diákok csak Koszovóban, Macedóniában vagy Albániában tudnak felsőfokú tanulmányokat folytatni, viszont ezeket a diplomákat a szerb hatóságok nem ismerik el.

A szandzsáki bosnyákok körében az autonómia-törekvések már a boszniai háború idején megfogalmazódnak. Azonban 2006-ban Montenegró leválásával lecsökkent az esély a bosnyákok lakta területek egyesülésére. A szerbiai Szandzsák területén élők körében napjainkban a bosnyák közösségen belüli politikai megosztottság okozza a legnagyobb problémát. A 2010-es nemzeti tanács választáson ugyan két politikai csoportosulás többséget szerzett, mégsem sikerült megalakítani a Bosnyák Nemzeti Tanácsot. Az okok visszavezetnek korábbi időszakra, amikor is a szerb kormányok a két legnagyobb támogatottsággal rendelkező bosnyák pártot megpróbálták bezúzni (ugyan mindkettő vezetője tagja lett a kormánynak), s nem maradt valójában nemzeti jellegű párt a Szandzsákban. A térség központjának, Novi Pazarnak a gazdasági helyzete problémákkal terhelt. Itt is, ahogy a preševo-völgyi területen az állami támogatás a fejlesztésekre akadozik. A korábbi vezető ágazat, a textilipar a külföldi olcsó termékkel nem tudja felvenni a versenyt. Nagyfokú a munkanélküliség, különösen a fiatalok nem találnak munkát, ennek is köszönhető, hogy megjelent a térségben a szervezett bűnözés, a fiatalok kábítószerhasználata, valamint a radikális vallási csoportok könnyen befészkelik magukat az ifjúság körébe. Ebből a szempontból is kulcsszerepe lehet az oktatásnak, egyrészt a magasabb képzettség (legalább középiskola) birtokában tudatosabb gondolkodással ellenáll a fenti kihívásoknak, másrészt a magasabban képzett munkaerő minőségi termékeket gyártó cégeket vonzana a térségbe.

3.1. Kisebbségi oktatási lehetőségek

A kisebbségi oktatás megszervezése a törvények szerint az egyes tartományok közigazgatásának feladata és jogköre. A kisebbségi oktatás bevezetésének feltétele legalább 15 beíratott, kisebbséghez tartozó első diák.

A kisebbségi nyelven folyó oktatás tekintetében három különböző gyakorlat alakult ki a kisebbségi közösségtől és a földrajzi megoszlástól függően. Az albán, magyar, horvát (egyől ötödik osztályig), szlovák, román és rutén kisebbségek esetében teljes tantervek álnak rendelkezésre anyanyelven. A Pcinjski Körzetben (Dimitrovgrad és Bosilevgrad) kétnyelvű (bolgár és szerb) kurrikulum biztosított a bolgár kisebbség számára. Végül a legtöbb kis létszámú kisebbség gyermekei főleg szerb nyelven tanulnak és fakultatív tantárgyként vehetnek fel anyanyelvükkel és kultúrájukkal foglalkozó tantárgyakat. Ez a limitált formájú oktatás elérhető a magyar, román, szlovák,

horvát, bosnyák, rutén, ukrán és roma kisebbségek számára is ott, ahol nem anyanyelvű vagy kétnyelvű az oktatás a tanulószám miatt.

Általánosságban a hatályos kisebbségi oktatási törvényeket betartják, de néhány tényező miatt korlátozott az összes tanuló befogadása az anyanyelven folyó oktatásba. Ilyen például a nem megfelelő szinten kiépített oktatási intézményhálózat, vagy az a tény, hogy a kisebbségek szétszórtnak élnek az országban és emiatt nincs elegendő számú tanuló az osztályok indításához. További nehézség a tanári kapacitás hiánya a középfokú képzésben, tankönyvellátási problémák, illetve megfelelő szakirodalom nélkülözése a kisebbségi nyelveken, de a folyamatos ellenőrző rendszer nélkül is nehezen működik a kisebbségi oktatás.

Ahogy jeleztük, az egyik komoly problémát a tankönyvek jelentik. Elsősorban azzal, hogy a szerb nyelvű könyveket nem illesztették a kisebbségben tanulók tudásszintjéhez, hiszen ők a szerbet nem mint anyanyelvet tanulják. Elég nehézkes a tankönyvek kisebbségi nyelvre fordítása is. Sok esetben hiányzik a könyvek mellől a munkafüzet és az egyéb kisebbségi nyelven írott taneszköz. Sem a kisebbségek, sem anyaországuk történelmével nem foglalkoznak, a legtöbb esetben a szerb könyvek tükörfordítása készül. Az iskolai tananyag például pozitívan reflektálhatna Szerbia multietnikai karakterére. Szólhatna az együttélés történeti példáiról és a többnemzetiségű lét előnyeiről (BIEBER, F. 2007).

Gond van a kisebbségi felsőoktatással is, a legtöbb helyen a kisebbségi nyelvet beszélő pedagógusok képzésére nincs lehetőség, illetve ahogy fentebb jeleztük az albánok és bosnyákok esetében a felsőoktatási kínálat nem biztosított. Meg kell jegyezni, hogy amíg Koszovó Szerbiához tartozott az albánok felsőfokú tanulmányi lehetőségeit biztosította a Priştinában 1969 óta működő egyetem.

3. Vajdasági magyar kisebbség

A Vajdaság – ma Szerbia legészakibb tartománya – az elmúlt évszázadok során több állam, illetve államalakulat fennhatósága alatt, elsősorban háborús okokra visszavezethető migrációk révén Európa egyik legszínesebb multietnikus és multikonfesszionális terévé vált. A régió etnikai, vallási, illetve kulturális kontaktzóna. Napjaink etnikai térstruktúráját Jugoszlávia felbomlása, a harmadik Balkán háború és ezek legfontosabb következményeként a migráció, valamint az itt élő kisebbségek demográfiai „viselkedése” és asszimilációja határozza meg. A területre a korábbi szerb betelepüléseket követően a titói időszak alatt újabb jelentősebb számú bevándorlás volt jellemző, köszönhetően a tartomány fejlettségének, ami vonzotta a munkakerőt, ebből következően 1950 és 1973 között több mint fél millió szerb költözött be (KOC SIS K. 1993). Ez a folyamat a kilencvenes években tovább

folytatódott, sőt a koszovói válság hatására újabb szerb migrációs hullám érte el a Vajdaságot. Ahogy a térség többi államában, úgy Szerbiában és az általunk vizsgált tartományában is egy több mint félévszázada elindult etnikai homogenizációs folyamatnak vagyunk a tanúi (GULYÁS L. 2005). A szerbek a 1991-es népszámláláshoz képest 2002-ben igen jelentős pozitívumot könyvelhettek el, 178 ezer fővel növekedett számuk a Vajdaságban (arányuk 65,1%-ra emelkedett).

3. táblázat: A Vajdaság etnikai összetételének változása (ezer főben) 1921-2002

Nemzetiségek	1921	1953	1961	1971	1981	1991	2002
Szerb	502	1051	1017	1089	1107	1151	1322
Horvát			143	159	108	74	57
Szlovák	49	72	76	73	70	63	57
Ruszin	11	21	25	20	19	18	16
Magyar	376	435	443	424	385	341	290
Német	317	35	11	7	3	0	3
Román	69	58	57	53	47	39	30
Egyéb	15	39	77	153	297	326	257
Összesen	1346	1712	1855	1953	2035	2013	2032

Forrás: WOLF, J. (szerk.) 1994. Deutsche Minderheiten in Südosteuropa im Umbruch. Die Volkszählungen 1990-1992. p. 121.

A fenti táblázat alapján érzékelhető, hogy a legnagyobb kisebbség, a magyarok számának csökkenése drasztikusnak nevezhető, hiszen 1953-hoz képest 145 ezer fővel (ekkor 435 000 fő, 2002-ben pedig már csak 290 207 fő volt maga magyarok) esett vissza a számuk (az okokról lentebb). A második legnagyobb lélekszámú kisebbségnek, a horvátoknak a száma is csökkent, ők a szerbekkel szemben folytatott háború miatt hagyták el lakóhelyüket. A többi etnikum – a szlovák, a montenegrói, a roma, a román – jelenléte viszonylag kiegyensúlyozott.

A ma Vajdaságként ismert terület három egysége – a Bánát, a Bácska és a Szerémség – közel egy évezreden át a történelmi Magyarország déli részét alkotta. Különösen a Szerémség és a Duna–Tisza közének déli fele vált a magyar királyság leggazdagabb, legsűrűbben lakott és tisztán magyar népességű országrészévé. A térség etnikai összetételének átrendeződése a törökök elől menekülő szerbek betelepedésével indult meg a XIV. század végén (GULYÁS L. 2007). A románok tömeges helyfoglalása is a török hódoltság idején vette kezdetét. Az oszmánok visszavonulását követően, a 17–18. szá-

zadban szervezett telepítésekkel és belső migrációval számos etnikum telepedett le a Vajdaságban. Az etnikai sokszínűség a trianoni békeszerződést követően fokozatosan „elhalványult”. A tartományba jelentős számú – 80 ezer fő – szerb telepedett le. Az egyre nehezedő politikai helyzet miatt viszont több ezer hivatali alkalmazott, tisztviselő, értelmiségi menekült át Magyarországra, így szellemi vezetőréteg maradt a vajdasági magyarság. Majd a második világháború következtében a háborús események, a megtorlások, illetve magyar zsidóság elhurcolása miatt jelentősen (kb. 75 ezer fővel) csökkent a magyarok száma. Ugyanakkor tovább szlávósodott a terület, az ötvenes évtől kezdve több mint ötszázezren költöztek délről a Vajdaságba. A kétnyelvűséget erősítő titói politika révén felgyorsult az asszimiláció, a külföldön munkavállaló magyarok száma is emelkedett és mindez a magyarok lassú csökkenéséhez vezetett.

A délszláv háború ugyan nem érintette a Vajdaság területét, mégis a magyarság hatalmas veszteségeket szenvedett el, különösen a számarányán felül behívott fiatalok révén. Szólni kell a háborúk – elsősorban a Koszovói, de a horvát-szerb vagy a boszniai háborúk – következtében elmenekült szerbek tömeges betelepedéséről is a térségbe. Elsősorban Újvidék és vonzáskörzete, Szerémség, valamint a horvát határhoz közeli települések és kisebb mértékben Szabadka volt a színtere a menekültek letelepedésének. A magyarság szempontjából szerencsés, hogy a tömbben lévő területére alig érkeztek migránsok. Az etnikai arányok eltolódásán túl a fellépő feszültségek, ellentétek valamint a megélhetési nehézségek azonban a vajdasági magyarok egy jelentős részét szülőföldjének elhagyására késztették, késztetik napjainkban is (M. CSÁSZÁR Zs. 2008.).

Érdemes alaposabban megvizsgálni a magyar népesség alakulását 1910 és 2002 között (4. táblázat). Az utóbbi hatvan évben fokozatosan csökkenő számú magyarság egy sor településen a természetes fogyás, az elköltözés és a szerb bevándorlás miatt kisebbségbe került. A fertilitási mutatók romlása mellett a magyarok számát ért veszteségeket befolyásolja a szórványban élők kétnyelvűsége, asszimilációja, ami a vegyes házasságok számának növekedésével magyarázható és összefüggésben van azzal, hogy a censusok során jó néhányan közülük jugoszlávnak vallották magukat. A korábbi évtizedekben a tartós (vagy végleges) külföldi munkavállalás, majd az elsősorban Magyarországra irányuló kitelepülés is jelentősen hozzájárult a lélekszámban megmutatkozó fogyáshoz. A fiatalok nagy része középiskolai, majd felsőfokú tanulmányait Magyarországon folytatja, többségük diplomaszerzés után sem tér vissza szülőföldjére. Ez az otthonmaradt magyar kisebbség előregeedéséhez, majd kihalásához vezet. Sajnálatos módon a szerbiai átlaghoz képest 4%-kal kevesebb gyerek születik, ez azzal is magyarázható, hogy a 20

és 39 év közötti korosztály aránya alacsonyabb a többi etnikum hasonló korcsoportjához képest, mert ők alkotják az elvándorlók többségét.

Az értelmiség kivándorlása hatalmas károkat okozott /okoz a magyar kisebbség életében, nemcsak demográfiai és gazdasági értelemben, hanem a nemzet összetartásában játszott szerepük miatt is. A népességfogyatkozás megállításában nagy szerepe lehetne a teljes vertikumot lefedő magyar nyelvű iskolahálózatnak, különösen fontos lenne az anyanyelvű felsőoktatás fejlesztése. Ha mindehhez munkalehetőség, vállalkozási szabadság párosul, a szülőföldön lehetne tartani a fiatal értelmiséget is.

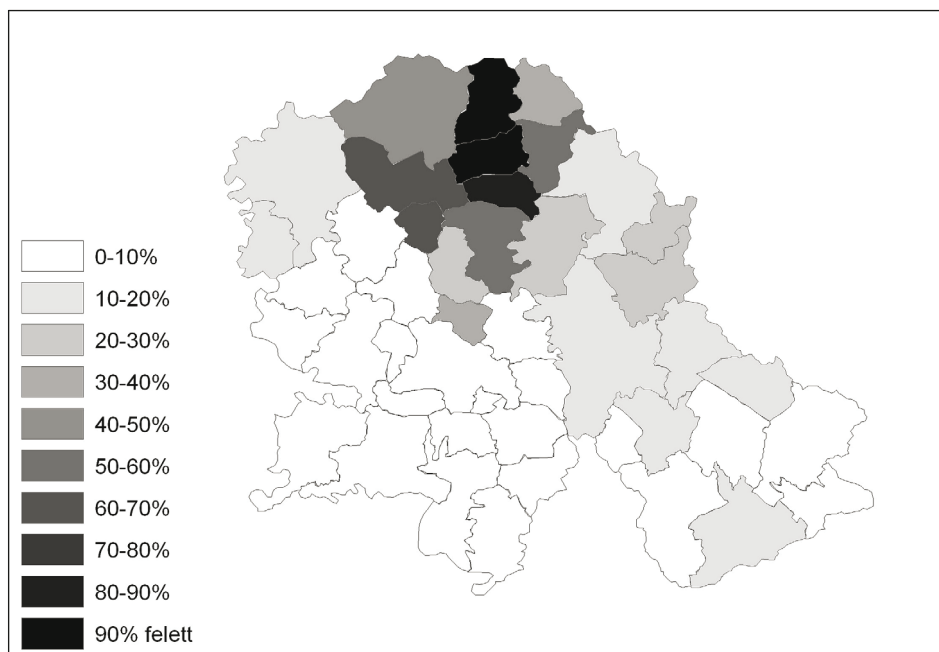
A magyarok vesztesége a tartományi székhelyen, az etnikai tömb peremén az elvándorlásnak köszönhetően – mint Szabadka, Óbecse, Bácsstopolya – volt a legnagyobb méretű (KOC SIS K. 2006). Ugyanakkor a tömbterületeken pl. Zentán, Adán, Magyarkanizsán Bácska északkeleti részén a magyarság még abszolút többséget képvisel, onnan az elvándorlás is kismértékű. Az 1991-es népszámlálás óta felgyorsult a szórványból a tömbmagyar területek felé történő migráció, illetve a városokba való beköltözés. Ez témánk szempontjából azzal az előnnyel járhat, hogy az anyanyelvi oktatás feltételei a nagyobb tanulószáma révén biztosítottak.

4. táblázat: Vajdasági magyarság a népszámlálások tükrében

Évszám	Össznépesség	Magyarság	%-os arány
1910	1 515 983	425 952	28,1
1921	1 535 794	533 466	24,2
1941	1 662 862	473 241	28,5
1971	1 952 533	423 866	21,7
1981	2 034 772	385 356	18,9
1991	2 013 889	339 491	16,9
2001	2 031 992	290 207	14,3

Forrás: KOC SIS K.: A Kárpát-medence etnikai térképsorozatának (1997–2005) népszámlálási adatai alapján szerkesztette M. CSÁSZÁR ZS. 2010.

1. ábra: A vajdasági magyarok aránya (2002)

Forrás: Statistical Office of the Republic of Serbia. “National Identity or Ethnicity” alapján szerkesztette MÉREI A. 2010.

4.1. A vajdasági magyar oktatás helyzete

A vajdasági magyar nyelvű oktatás története az 1950-es évekre nyúlik vissza. A szerb hatalom kéttannyelvű iskolákat alakítottak ki azzal a céllal, hogy a kisebbségek önálló fejlődését megakadályozza. Érezhető is volt a rendelkezés hatása, hiszen ez automatikusan a magyar nyelvű iskolák jelentős részének megszüntetéséhez vezetett. A későbbi évtizedekben sem változott a helyzet, de a gondokat már nemcsak a törvényi korlátok jelentették, hanem a magyar nyelvű diákok számának fogyatkozása is. Ez egyrészt a születések számának csökkenéséből, másrészt az asszimilációs folyamat felgyorsulásából fakad. Ez utóbbi azzal is magyarázható, hogy egyre több fiatal mondott le az anyanyelvi oktatás jogáról és szerb iskolában folytatta tanulmányait (nem egyszer azért, mert nem volt lehetőség a lakóhelyén magyar nyelvű tanulásra).

Az 1990-es évek politikai légköre, a háborús események egyaránt közrejátszottak abban, hogy egyre többen hagyták el lakóhelyüket, költöztek Magyarországra, vagy gyermekeik továbbtanulását már a középiskolai képzéssel kezdve nem a szülőföldjükön biztosították. Az oktatás minden szintjén

hanyatlás mutatkozik az anyanyelven tanulók létszámában (pl. 1978-ban még 30 564 diák járt magyar osztályokba, addig 1993-ban már csak 26 000).

A 2002-es Omnibusztörvény, a Vajdaság számára is egyértelművé tette az önálló jogosultsággal rendelkező területeket. Ennek értelmében a tartomány részletesen szabályozza a kisebbségek nyelv- és íráshasználatát. Az oktatás terén meghatározza az iskolai hálózatot, annak működési feltételeit, a tanterveket, a kisebbségi oktatás megszervezését. Emellett a magasabb jogi rangú köztársasági oktatási törvények szabályozzák a Vajdaság nemzeti kisebbségeinek oktatási jogait: az általános iskolai (129. és 133. szakasz), a középiskolai (99. és 100. szakasz), a felsőoktatási törvény (97. és 99. szakasz) előírja, hogy a kisebbségi tagozatokon a tanulók részére a hivatalos okiratokat, diplomákat és bizonyítványokat két nyelven, tehát a kisebbség nyelvén is ki kell állítani, továbbá az iskola hivatalos nyilvántartását is két nyelven kell vezetni, ha ott az oktatás a nemzeti kisebbségek nyelvén is folyik.

A kisebbségi oktatás megszervezése, ahogy már utaltunk rá, a tartományi közigazgatás feladata és jogköre. A törvények szerint egy kisebbségi tantervező tagozat megnyitásának feltétele legalább tizenöt beiratott első diák. A tartományi oktatási titkár jóváhagyásával kisebb létszámú osztályt is lehet indítani. Jelenleg a Vajdaságban élő nemzetiségek közül csak a szlovák és magyar közösség haladja meg jelentősen az 50%-os fedettséget.

Az intézmények többsége állami fenntartású. Egyházi és magán iskola ritka kivételnek számít. A Vajdaságban 2006-os adatok szerint négy magán-középiskola, hat magánkar és egy magánfőiskola működött kihelyezett tagozatokkal (GÁBRITY M. I. 2009). Az oktatási intézmények többsége egy- vagy kétnyelvű. Ennek az a hátránya, hogy a magyar osztályokban – ha nincs megfelelő magyar tanerő – igen könnyen „átmenetileg” (ami sokszor évekig eltart) állami nyelven oldják meg az oktatást és nem törekszenek magyar anyanyelvű pedagógus felvételére. A szórványban sokszor a tantárgyak egyharmadát-felét is szerb nyelven tanulják a magyar gyerekek. Ilyen esetekben a szülők gyakran úgy döntenek, hogy a gyermeket kezdettől fogva inkább szerb osztályba íratják.

A kétnyelvű iskolák előnye viszont, hogy a tanulók (szünetekben és közös tevékenységekben, iskolai rendezvényeken stb.) folyamatosan találkoznak a mássággal, nyelvi és egyéb kommunikációjuk nem szakad meg, ami későbbi munkaerőpiaci alkalmazkodáskor is fontos lehet számukra (GÁBRITY M. I. 2009).

A tartalmi munka, a tantervek központilag szabályozottak, de a kisebbségek anyanyelvüket és még néhány tantárgyat a saját nemzeti hagyományuknak megfelelően kiegészíthetik. A tankönyvek tekintetében a korábban alkalmazott elvek élnek tovább, vagyis a szerb tankönyveket magyarra fordítják, s ezt használják a tanulók. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a Ma-

gyar Nemzeti Tanács 2004-ben az általános iskolák magyar alsósai számára minisztériumi engedélyt kapott magyarországi könyvbehozatalra.

A ténylegesen használható tankönyvek hiánya mellett a tanárellátás jelenti a másik súlyos problémát. Ha a nemzeti kisebbségek nyelvén oktató tanárral nem rendelkezik az adott iskola, akkor őt szerb tanerővel pótolják. A szórványban és a magyar etnikai tömb nagyobb településein, mint Szabadka, Magyarkanizsa, hiányoznak az anyanyelvű oktatók. A legfőbb gondot az jelenti, hogy a magyar nemzetiségű tanárok többsége is szerb nyelven végezte tanulmányait, s nem ismeri tantárgya magyar terminológiáját, sokuk pedig nem részesült pszichológiai-pedagógiai, illetve módszertani képzésben (GÁBRITY M. I. 2009).

A magyar diákok nagyobb arányban (6%-kal) végzik el az általános iskolát, mint a szerbek. Ugyanakkor a középiskolai továbbtanulásba már kevesebb magyar tanuló kapcsolódik be. Ez azzal a tényezővel magyarázható, hogy nincs elegendő számú anyanyelvű középiskola. Nehéz eldönteni, hogy mi segítheti jobban a kisebbségben lévő fiatalok későbbi boldogulását. Egyesek szerint a kétnyelvű iskola, mert a többségi nemzet nyelvének elsajátítása megkönnyíti a munkaerőpiaci boldogulást, mások szerint ez felgyorsítja az asszimilációt. Sajnálatos módon a felsőoktatásban még kevesebb a magyar fiatal (lásd lentebb).

Az alapfokú intézményekben jelentősen visszaesett a magyar nemzetiségű tanulók száma, 2007/2008-as tanévben már csak 16 442 fő vett részt az oktatásban, ami folyamatos csökkenést jelez. Magyar nyelven tanult a diákok közel 80%-a. A legtöbb (ezernél is több) magyar nyelven tanuló általános iskolással a fent említett tanévben az alábbi települések rendelkeznek: Szabadka (3718), Magyarkanizsa (2172), Zenta (1786), Topolya (1793), Óbecse (1662) és Ada (1190).

A középiskolai oktatásban, kisebb arányban vesznek részt magyar tanulók, összesen 8961 fő, s ebből 70,1% választott magyar nyelven is oktató intézményt. Ezen iskolák száma 36, az összes vajdasági középiskola 27%-a. A képzési formában tanulók száma növekszik, a korábbiakhoz képest igen jelentős az emelkedés. 2000-ben még a magyar nyelvű középfokú oktatásban részt vevő diákok mindössze 19,68%-a járt gimnáziumba, 39,46%-a négyéves szakközépiskolába, 39,25%-a pedig hároméves szakközépiskolába (GÁBRITY M. I. 2004). Kissé javult a helyzet 2007/2008-ra, mivel az időközben elindított két magyar tehetséggondozó középiskola tanulóival a gimnáziumba járó magyar ajkú diákok aránya növekedett. Még így is, a többségi nemzethez képest jóval kevesebb magyar vesz részt a középfokú képzésben. Meg kell még említeni, hogy a magyar tannyelvű középiskolákban is a tantárgyak jelentős részét szerb nyelven tanítják, ez ugyan segíti a többségi társadalomba való integrációt, de a nemzeti identitástudat szempontjából igen hátrányos.

A felsőoktatásban sajnálatos módon a magyarok alulreprezentáltak a többségi nemzethez képest. A statisztikai adatok azt jelzik, hogy a térségi felsőoktatási intézményekbe iratkozott hallgatók aránya relatíve igen alacsony. A szabadkai Magyarságkutató Tudományos Társaság szerint Vajdaságban az egyetemen továbbtanulók 6%-a magyar anyanyelvű hallgató, míg a főiskolások számát figyelembe véve ez az arány 11%. A továbbtanulók száma tehát jóval a demográfiaiilag elvárt 14,28% alatt van, és mindössze a hallgatók egyharmada tanul anyanyelvén. Az érettségiző magyar diákok nagyrészt a szabadkai, az újvidéki és a magyarországi felsőoktatási intézményekben tanulnak tovább. Önálló magyar felsőoktatási intézmény nem található a Vajdaságban. Bár az 1980-as évek elején, az újvidéki bölcsészkaron a jogi keretek és a személyi feltételek adottak lettek volna teljes magyar nyelvű évfolyam megindítására, ennek kivitelezését lehetetlenné tették.

A magyar nyelven tanuló érettségiző diákok nagy része Észak-Bácskában él, nagyrészt itt összpontosul a magyar nyelvű felsőoktatás bázisa is. A közép- és dél-bánáti, valamint a dél-bácskai érettségizők (évente kb. 250 diák) egy része a területi közelség miatt az újvidéki karokat választja. A lehetőségek között különösen a lányok számára az Újvidéki-, illetve a Szabadkai Tanítóképző Főiskola magyar nyelvű képzése kínálkozik. A magyar diákok körében igen népszerű a szabadkai Közgazdasági Kar és a Műszaki Főiskola, többek között a kedvező elhelyezkedési lehetőségek miatt. Anyanyelvükön is hallgathatnak kurzusokat az Újvidéki Egyetem Közgazdasági, Építőmérnöki karain, a Magyar nyelv és Irodalom tanszékén, a Színművészeti Akadémián, a Belgrádi Egyetem Hungarológiai tanszékén. A pedagógusképzés fejlesztés kulcsfontosságú, ugyan az anyanyelvű tanítóképzés elindult, de a közismereti szakos, magyar nyelvű képzésben diplomát szerzett tanárookra mind az alap, mind a középfokú képzésben szükség lenne.

A vajdasági magyar diákok közül többen tulajdonképpen illegálisan az anyaország kihelyezett felsőoktatási intézményeinek tagozatain tanulnak. Zentán a Corvinus Egyetem, Szabadkán a Gábor Dénes Főiskola konzultációs központja működik.

A vajdasági magyar tömbben érettségizők egy része Magyarországot választja (főleg a szegedi, pécsi és a budapesti karokat) továbbtanulása színheyléül. Többségük a végzést követően Magyarországon marad, esetleg külföldön folytatja tanulmányait. De a hazatérőket komoly procedura várja, diplomahonosítás, beilleszkedés és elhelyezkedési gondok.

Felhasznált irodalom

- ARDAY L. 2002: Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában. BIP Bp. pp. 273–313
- HUSZKA, B. 2007: Decentralisation of Serbia: The Minority Dimension. CEPS Policy Brief No. 137, 23 July 2007. - <http://aei.pitt.edu/7530/> letöltés ideje: 2010. május.
- GÁBRITY MOLNÁR I. 2004: A vajdasági magyar tanulóifjúság iskolai szintje, mint a magyar értelmiség utánpótlás feltétele. – Fórum, Társadalomtudományi Szemle 2004. 2. szám pp.58–82
- GÁBRITY MOLNÁR I. 2009: Oktatásunk láttelepe 2008. <http://www.mtt.org.rs/> letöltés ideje 2011. január 21.
- GULYÁS L.2005: Két régió – a Felvidék és a Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt., Pécs, 2005. 233 p.
- GULYÁS L. 2008: Nyolc év a Koszovó konfliktus történetéből (199.június 10-től 2007. december 31-ig). Mediterrán és Balkán fórum II. évfolyam 3. szám pp. 8–17.
- GULYÁS L. 2007: Történeti áttekintés. In: Nagy I. (szerk.) A Kárpát-medence régiói 7. Vajdaság. – Dialog Campus. Pécs, p. 81.
- JUHÁSZ J. 1999: Volt egyszer Jugoszlávia. – Aula Kiadó Budapest 1999. p. 376.
- KOCSIS K. 1993: Jugoszlávia - Egy felrobbant etnikai mozaik esete. Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén [Yugoslavia. A Case of an Exploded Ethnic Mosaic. Historical-Geographical Background of the Ethnic Conflicts on the Territory of the Former Yugoslavia], Teleki László Alapítvány, Budapest, 1993, 79p.
- KOCSIS K. 2006: A Kárpát-medence etnikai térképsorozata (1997–005). - Series of ethnic maps of the Carpatho-Pannonian area (1997–2005) MTA Földrajztudományi Kutatóintézet Budapest 2006 CD-ROM/Tudományos [1024322]
- KOCSIS K. - KIOČOŠEV S. 2009: Vajdaság a Délvidéken. A FÖLDGÖMB 27:(1) pp. 30–45.
- M.CSÁSZÁR ZS. 2008: Oktatás és identitás a “déli végeken”. – Magyarok a Kárpát-medencében c. konferenciakötet, Szeged, pp. 503–513
- NAGY I.(szerk.) 2007: Vajdaság. Bp. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja Dialóg-Campus Kiadó, 575 p.(A Kárpát-medence régiói; 7.)
- RADICS ZS. 2009: Szerbia – tatóngó lyuk az egyesült Európa térképén.– Limes 2009. 1. Tatabánya pp 143– 167
- SZILVÁGYI L. 2007:.. Az albán kérdés biztonsági kockázatai és megoldásának lehetőségei. – II. Felderítő Szemle VI.évf. 3. szám pp 51–93.
- South Eastern Europe in Maps 2007. - (szerk. Kocsis K.). Geographical Research Institute Hungarian Academy of Sciences Budapest. <http://www.meltanyossag.hu/files/meltany/imc...>

MACEDÓNIA (FYROM)¹²

Macedónia a Balkán egyik legfiatalabb állama, 1991 szeptemberében nyilvánította ki elszakadását Jugoszláviától. A későn – 20. században – nemzetté váló macedónok ezzel önálló államot építhetnek, amelynek elismerése a szomszédos országok részéről komoly nemzetközi vitákat indukált (különösen a görögök részéről fogalmazódott meg éles szembenállás). Az említett legitimitációval kapcsolatos nézetkülönbségek az önálló macedón nemzet létének elfogadásán túl az országban élő kisebbségek jogainak védelme kapcsán is előkerültek. Bár a legproblematisabbnak látszó albán-macedón viszony hivatalosan nem okozott feszültséget Albániával, illetve a térség legfrissebb államával, Koszovóval. Ez utóbbi államból az 1990-es évek végére jelentős számú – hivatalosan nem is regisztrált – albán menekült települt át Macedóniába. Ez jelentősen megnövelte az egyébként is igen magas fertilitási mutatóval rendelkező albán nép számát az országban. A legutolsó hivatalos népszámlálás szerint a Macedónia északnyugati régiójába koncentráldó etnikumnak 25,17% az aránya (a valóságban ennél jóval nagyobb számban és arányban élnek az országban). Az albánok az 1990-es évektől kezdve egyre jelentősebb követelésekkel – kulturális, majd területi autonómia – álltak a többségi társadalmat képviselő államhatalom felé, s ez komoly konfliktushoz, fegyveres harchoz is vezetett. A megállapodást rögzítő Ohridi Keretegyezmény (2001) adja a keretét a két fél együttélésének, így a kisebbségi jogok gyakorlására vonatkozóan is.

Az albán etnikum mellett jelen lévő sok kis nemzetiség (kb. 24) is egy sor probléma potenciális hordozója, amelyeknek megoldása az ország vezetése számára kihívást jelent.

Tanulmányunk első részében az albán kisebbségnek és oktatási helyzetének fókuszba állításán keresztül kívánjuk bemutatni a Macedóniában alkalmazott kisebbségi oktatáspolitikát hatását az etnikai konfliktusokra. Majd ezt követően a többi kisebbség helyzetét és jogérvényesítési lehetőségeit tárgyaljuk az oktatást középpontba állítva.

1. Albán kisebbség és nyelvhasználat Macedóniában

Az albánok eredete máig vitatott. Az illír-albán kontinuitáselmélet a legelfogadottabb, amelyet először a neves svéd történész, Hans Eric Thumann fogalmazott meg 1774-ben. Ezt az elméletet számos történész, nyelvész és filozófus igyekezett alátámasztani a XIX. században (többek között G. Mayer, Leibnitz, Hahn). Az albánok által benépesített területeken az ókorban

¹ Former Yugoslav Republic of Macedonia (Volt Jugoszláv Köztársaság)

² A tanulmány társszerzője Hány Szabolcs

valóban illír törzsek éltek, mindazonáltal az illír eredet nem igazolható maradéktalanul, mivel az összehasonlításához nem áll rendelkezésre elegendő számú nyelvemlék, de régészeti leletek sem támasztják alá kétséget kizáróan az illírek és az albánok tárgyi kultúrájának rokonságát. Más tudósok szerint az albánok ősei a dák és a trák törzsek, de olyan elmélet is létezik, amely szerint a korabeli albánok nem a jelenlegi Albánia területén éltek, hanem a Balkán belső hegyvidékein a románok őseivel együtt. Az utóbbinak viszont ellentmond, hogy a történettudomány nem ismer tényeket az albánok esetleges vándorlásáról.

A szunnita mohamedán vallású macedóniai albánok szerint népük őshonos volt a mai Macedónia területén, tudósok (Kiszelinovszki, Sztavovi-Kavka) viszont azt állítják, hogy a XVII–XVIII. században történt az albánok nagyobb mértékű betelepülése erre a területre. Ebben az időszakban a Karpos által vezetett, a Habsburgok által is támogatott, vereséget szenvedett törökellenes felkelést (1689) követően a pravoszláv vallású lakosság egy része elmenekült, a törökök pedig ösztönözték a hozzájuk lojális, muzulmán vallású albánok betelepülését az elhagyott falvakba és városokba. Mindenestre tény, hogy a mai macedón állam területén az utóbbi évtizedekben az albánság demográfiai növekedése révén a legnagyobb etnikai kisebbséggé, komoly politikaformáló tényezővé vált.

Macedóniában, 1948-ban rendezték az első, a lakosság etnikai hovatartozását is figyelembe vevő népszámlálást (*1. táblázat*). Az albán nemzetiségűek aránya az 1950-es éveket kivéve folyamatos növekedést mutat. Az ötvenes évekre kimutatott csökkenésnek az volt az oka, hogy számos albán töröknek vallotta magát a Törökországba való kivándorlás érdekében, egy részük pedig el is hagyta az országot. (A kivándorlás következtében a macedóniai török lakosság is felére csökkent ebben az időszakban.) Az ezt követő növekedésnek a magyarázata a magas születésszámban, illetve természetes szaporulatban, valamint az albán népesség Koszovóból való betelepülésében rejlik. A magas születésszám nem csak Macedóniában, hanem Albánia északi részén, Koszovóban, és Dél-Szerbiában is jellemző az albán etnikumra, és ez a tényező viszonylag rövid idő alatt alapjaiban változtatja meg az egész térség etnikai struktúráját, ami eddig már számos konfliktushoz (1999: Koszovó, 2000: Dél-Szerbia, 2001: Macedónia) vezetett.

A legutolsó, 2002-es népszámlálás adatai szerint a lakosság 64,18%-a macedón nemzetiségű, a legnagyobb kisebbség az albán, a népesség 25,17%-át alkotja (a többi nemzeti kisebbség – török, roma, szerb, bosnyák, vlach és egyéb kisebbségek – aránya 10,65%-ot tesz ki).

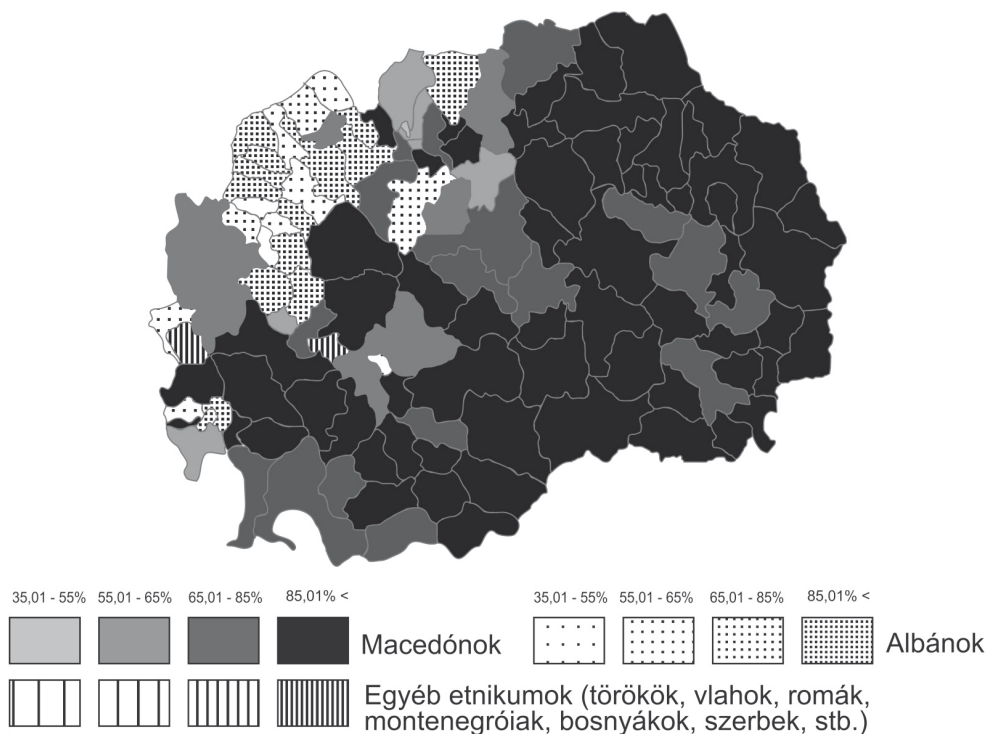
1. táblázat: Az albánok száma és aránya Macedóniában 1948-tól 2002-ig

Népszámlálás időpontja	Albánok száma	Albánok aránya (%)
1948	197 389	17,1
1953	167 524	12,4
1961	183 108	13,0
1971	279 871	17,0
1981	377 208	19,8
1994	441 104	22,7
2002	509 083	25,17

Forrás: Drzsaven zavod za sztatistika na Republika Makedonija alapján szerk. HÁRY SZ.

Az utolsó census hivatalos eredményével ellentétben az albánok azt állítják, hogy a lakosság 35-40%-át alkotják. Ez valószínűleg túlzott arány, tény azonban, hogy a népszámláláson csak a legálisan az országban tartózkodókat vették figyelembe, ezért lehetséges, hogy 25%-nál nagyobb az albánok aránya. A 2004-ben bevezetett közigazgatási felosztás szerint Macedónia 84 járása közül 16-ban az albánok alkotják a többséget. Közülük hétben 90%-nál is nagyobb, kettőben 75–90% közötti, hétben pedig 50–75% közötti az albán lakosság aránya. Az 1. számú ábrán, az etnikai térképen látható, hogy a macedóniai albán lakosság az ország Koszovóval határos É-ÉNy-i, illetve az Albániával határos Ny-i részén összpontosul.

1. ábra: Macedónia etnikumainak térbeli megoszlása (2002)

Forrás: Drzaven za statistika Skopje 2002 alapján szerk. VÉGH A.2011.

Az egyes nemzetiségek már a titói Jugoszláviában széles körű jogokkal rendelkeztek, szabadon használhatták nyelvüket, ápolhatták kultúrájukat, saját oktatási rendszerük, sajtójuk lehetett. A Jugoszlávián belül megalakult Macedónia első, 1946-os alkotmánya kimondja, hogy „a Macedón Népköztársaság nemzeti kisebbségei élvezik a kulturális fejlődés és a szabad nyelvhasználat jogát”.

Az 1963-as alkotmány szerint „a nemzetiségek és a nemzeti kisebbségek képviselői, akik a Macedón Szocialista Köztársaság területén élnek, minden tekintetben egyenlők a macedónokkal, valamint ugyanolyan jogaik és kötelezettségeik vannak, mint a macedónoknak.” Az 1974-es alkotmány külön is nevesíti az albán és a török nemzetiséget.

A Macedónia függetlenné válása után elfogadott 1991-es alkotmányban a fentieknél pontosabban rögzítették a nemzeti kisebbségek jogait: „A nemzetiségekhez tartozóknak joguk van saját identitásuk és nemzeti jellegzetességeik szabad kifejezésére, ápolására és fejlesztésére... A nemzetiségek tagjai jogosultak saját nyelvükön való elemi és középfokú oktatásra, a törvény rendel-

kezéseinek megfelelően. Az olyan iskolákban, ahol az oktatás egy nemzetiség nyelvén folyik, a macedón nyelvet is oktatni kell”.

A törvények biztosította lehetőségek mellett azonban újabb követelésekkel álltak elő az albánok. Különösen a Tetovó központú északnyugati térségben kezdett általánossá válni a középületeken az albán nemzeti lobogó, sőt ügyeiket is albánul kívánták intézni. De a többség számára egy alkotmány-módosítással szerzett újabb jogok a különállásra elegendőnek tűntek.

Viszont 2001-ben fegyveres összecsapások törtek ki az Ali Ahmeti által a Koszovói Felszabadítási Hadsereg mintájára szervezett albán Nemzeti Felszabadítási Hadsereg (albán rövidítéssel: UCK, macedón rövidítéssel: ONA, angol rövidítéssel: NLA) és a macedón biztonsági erők között, amelyet a macedónok a Koszovóból az országuk ellen irányuló agresszióknak, illetve terrorista tevékenységnek, az albánok pedig nemzeti felkelésnek tartottak. (A tanulmánynak nem tárgya a konfliktus okainak elemzése.) Mielőtt az ország albánok lakta északi és nyugati részeit érintő konfliktus polgárháborúvá szélesedett volna, a szemben álló felek az USA és az EU közvetítésére, illetve nyomására az ún. Ohridi Keretegyezménnyel (OKE) vetettek véget az összecsapásoknak 2001. augusztus 13-án.

Az OKE-ban számos alkotmánymódosítás, illetve törvény meghozatalát irányozták elő, amelyekkel tovább szélesítették a kisebbségek jogait (2005 nyaráig a macedón parlament meghozta az összes törvényt, illetve döntött az alkotmánymódosításokról). Az új alkotmány a kisebbségek esetében már nem nemzetiségekről, hanem nemzetekről és etnikai közösségekről beszél.

Az új alkotmánnyal a nyelvhasználati jogok is szélesedtek. A nemzetközi kapcsolatokban továbbra is a macedón a hivatalos nyelv, az alkotmány 7. paragrafusa kimondja azonban, hogy az országon belül azok a nyelvek is hivatalosnak számítanak, amelyeket az ország lakosságának több mint 20%-a beszél. *„Macedónia Köztársaság egész területén és nemzetközi kapcsolataiban érvényes hivatalos nyelv a macedón nyelv, cirill írásjelekkel írva. Minden más olyan nyelv, amit a népesség legalább 20 százaléka beszél, szintén hivatalos nyelv, sajátos írásmódjával használva”* (OKE, 2001) (A macedón nyelven kívül az albán felel meg ennek a kritériumnak.)

Az OKE célkitűzéseinek megfelelően a decentralizáció jegyében a macedónok körében vitát, sőt érvénytelen népszavazáson testet öltött ellenkezést kiváltva 2004-ben törvényt hoztak az ország új közigazgatási felosztásáról, amely a 2005. márciusi helyhatósági választásokat követően lépett hatályba. Az új felosztással kevesebb, de nagyobb hatáskörrel rendelkező közigazgatási egységet (járást) szerveztek meg. A macedónoknak ebben az fájt leginkább, hogy az ország nyugati, északnyugati részén, az albán és a koszovói határ mentén összefüggő, albán többségű járásokból álló terület jött létre. A macedónok számára az is nehezen emészthető, hogy az új felosztással a főváros, Szkopje területét nagy kiterjedésű, albán lakosságú rurális térségekkel

növelték annak érdekében, hogy a fővárosban élő albánok aránya 20% fölé kerüljön.

Az OKE, illetve az alkotmány kimondja, hogy Macedónia egységes állam, és ezzel elébe megy a kétségekkel létező albán federalizációs, illetve szeparatista törekvéseknek. Az utóbbi néhány évben Macedóniában az Ohridi Keretegyezményen úlmutató intézkedéseket is bevezettek az albán identitás kifejezésének elősegítése érdekében, például 2005-től azokban a járásokban, ahol az albánok többséget alkotnak, a közintézményeken használhatják az albán nemzeti lobogót.

Az OKE szerint az oktatás terén is széles körben biztosítani kell a kisebbségek jogait. Az egyezmény szerint anyanyelven kell szolgáltatni az oktatást az elemi és középfokú képzésben, az egyetemi szintű oktatást pedig annak a kisebbségnek az anyanyelvén kell biztosítani, amelynek százalékaránya a teljes lakosságból eléri a húszat. Ennek szellemében 2004-ben létrehozták a szinte kizárólag albán hallgatókat oktató Tetovói Állami Egyetemet.

A macedóniai albánok – érthető módon – mindent megtesznek a fenti nyelvhasználati alkotmányos és egyéb garanciák érvényesítésére, illetve a továbbiak bevezetése érdekében. Jelenleg egy nyelvtörvény elfogadását igyekeznek elérni, amelyben pontosan szabályozná az albán nyelv hivatalos használatának szabályait. Törekvéseik között szerepel, hogy a parlamenti plenáris és bizottsági ülések levezetésénél is lehessen használni az albán nyelvet. Az albán nyelv közintézményekben való meghonosításának komoly akadálya, hogy kevés a szakképzett tolmács.

A fentiek alapján úgy tűnik az első követelések – az anyanyelv oktatása, az albán iskolák és egyetemek megnyitása – fokozatosan az albán kisebbség hivatalos elismeréséért folytatott harcává alakulhatnak Macedóniában, mégpedig először a kulturális, majd a politikai autonómiát érintő elkerülhetetlen követelésekkel.

1.1. Albán nyelvű oktatás Macedóniában

Az anyanyelv megőrzésének és fejlesztésének egyik feltétele az oktatásban saját nyelven való részvétel lehetősége. A Macedóniában élő nemzetiségek közül az anyanyelvi oktatás az albán mellett a török és a szerb kisebbség számára biztosított.

2. táblázat: Albán nyelvű alapfokú oktatásban résztvevők száma és aránya Macedóniában az 1950/51-estől a 2008/09-es tanévig

Tanév	Tanulók összes száma	Albán nyelven tanulók száma	Albán nyelven tanulók aránya (%)
1950/51	166 887	26 702	16,0
1960/61	240 123	31 216	13,0
1970/71	259 902	53 020	20,4
1980/81	272 216	75 676	27,8
1990/91	267 115	72 121	27,0
1997/98	256 477	74 122	28,9
2000/01	246 481	75 571	30,66
2001/02	242 707	76 087	31,35
2002/03	235 516	75 543	32,08
2003/04	229 564	75 015	32,68
2004/05	223 876	74 200	33,14
2005/06	235 185	79 428	33,77
2006/07	228 207	77 054	33,76
2007/08	220 833	74 103	33,56
2008/09	215 078	71 436	33,21

Forrás: Sztatistitscki godisnik na Republika Makedonija, 2009 adatai alapján szerk. HÁRY SZ.

Az *alapfokú oktatásban* résztvevő albán populáció a 2001/02. tanévben érte el a csúcst, azóta kis mértékben ugyan, de csökken a számuk. Ugyanakkor az arányuk továbbra is növekvő mértéket mutat. Tekintettel arra, hogy az adott korosztály szinte teljes egészében részt vesz az alapfokú oktatásban, a fentiekből arra a következtetésre juthatunk, hogy csökken az albán populáció növekedési üteme, illetve születésszáma. Ebből a szempontból érdemes megvizsgálni az élve születésekre vonatkozó demográfiai adatokat. Láthatjuk, hogy az előző néhány évben csökkent az albán nemzetiségű édesanyával rendelkező élve születettek száma és aránya (3. táblázat), de az utóbbi még mindig jóval magasabb, mint az albán nemzetiségűek aránya a teljes népességben (vö. 1. táblázat). A folyamat hátterében az áll, hogy a rurális térségekben élő albán népességben is egyre ritkább a korábban jellemző öt-hatgyerekes családmódel, de még így is magasabb az átlagos gyerekszám,

mint a macedón családokban. A korábban már elemzett törvények lehetőséget biztosítottak arra, hogy az utóbbi fél évszázadban az albán lakosság adott korosztálya gyakorlatilag teljes egészében anyanyelvi alapfokú képzésben részesülhessen (2. táblázat).

Az elemi oktatásban tanítóktól elvárás a macedón állampolgárság és a macedón nyelv és a cirill ábécé ismerete, használata. A kilencvenes években előfordult, hogy a kisebbségi nyelvet nem beszélők oktatták a „nemzetiség tárgyakat”, ha nem volt elegendő kisebbségi tanár. Ennek a helyzetnek a hátterében a kisebbségi tanárképzés nehézségei álltak. Ezért napjainkban a két nyelven tanító tanárok képzése prioritást élvez a felsőoktatásban.

Ahogy a már fentebb említett törvények jelzik azokban a közoktatási intézményekben, ahol az oktatás a kisebbség nyelvén folyik, a macedón nyelvet is oktatni kell. Ez az albán iskolákban nem jelent heti három óránál több foglalkozást a macedón nyelvvel, amely igen kevés a többségi állam hivatali életében való eligazodáshoz. Mindennapi tapasztalat az – főleg a rurális területekben gyakori – hogy csak albán anyanyelvű tanárt tudnak alkalmazni, így ezeken a helyeken valójában csak papíron létezik macedón nyelvóra.

3. táblázat: Albán nemzetiségű édesanyával rendelkező élve születettek száma és aránya Macedóniában 2001-től a 2005-ig

Év	Albán élve születettek száma	Albán élve születettek aránya (%)
2001	9 616	35,6
2002	10 105	36,4
2003	9 778	36,2
2004	7 382	31,6
2005	7 239	32,2

*Forrás: Sztatisticki godisnik na Republika Makedonija, 2006 alapján szerk. HÁ-
RY SZ. (megjegyzés: a táblázatban közölt 2004-es és 2005-ös adatok viszonylag
nagyértékű eltérése a korábbiakhoz képest annak a tényezőnek is köszönhető,
hogy 2004-től új népességstatisztikai módszereket vezettek be a macedóniai Állami
Statisztikai Hivatalban)*

A középiskolai képzésben az alapfokú oktatásban résztvevőknél kevesebben tanulnak albán nyelven (4. táblázat). Ennek az az oka, hogy az albánok jóval kisebb arányban vesznek részt a közép- és a felsőfokú oktatásban, mint a macedónok. A kulturális, vallási, életmódbeli különbségek mellett az iskolázottsági szintben mutatkozó eltérések is tovább erősítik a macedón és az albán etnikum közötti ellentéteket. Változásként értékelhető, hogy az utóbbi néhány évben rohamosan növekedett a középfokú képzésben albán nyelven tanulók száma (2000-től 2005-ig kb. 30%-kal) és aránya (2000-től 2005-ig kb. 25%-kal). Ennek köszönhetően hosszabb távon csökkenhet az iskolázottsági különbség a macedón és az albán etnikum között.

Ahogy az adatok is jelzik, a továbbtanulni hajlandó és képes albán nemzetiségű gyermekek számára nyitott az anyanyelvi középiskolai oktatás. Az albánok élnek ezzel a lehetőséggel, szinte az összes középiskolába járó albán fiatal az anyanyelvén tanító gimnáziumba vagy szakközépiskolába, illetve a két vagy többnyelvű iskolák albán osztályaiba jár, ahol minden tantárgyat albán nyelven sajátítanak el, a macedont pedig csak idegen nyelvként, heti néhány órában tanulják. Ez egyrészt a kisebbségi jogok szempontjából pozitívan értékelhető, mivel lehetővé teszi az albánok számára anyanyelvük megőrzését, másrészt hozzájárul a macedón társadalom etnikai választóvonalak mentén kialakuló szegregációjához.

4. táblázat: Albán nyelvű középfokú oktatásban résztvevők száma és aránya Macedóniában 2000/01 és 2008/09 között

Tanév	Tanulók összes száma	Albán nyelven tanulók száma	Albán nyelven tanulók aránya (%)
2000/01	90 990	14 902	16,38
2001/02	92 068	15 844	17,21
2002/03	93 526	17 135	18,32
2003/04	93 791	18 361	19,58
2004/05	94 053	19 352	20,58
2005/06	93 908	20 291	21,61
2006/07	93 763	21 835	23,29
2007/08	92 753	22 357	24,10
2008/09	93 164	23 914	25,67

Forrás: Sztatisticki godisnik na Republika Makedonija, 2009 adatai alapján szerk. HÁRY SZ.

Érdemes említést tenni arról, hogy a Macedóniában használatban levő tankönyveket a többségi nemzet és a kisebbségek nyelvén egyaránt kiadják. Ez utóbbi esetben egyszerű tükörfordításról van szó, hiszen mindegyik könyv tartalma megegyezik. Az alapfokú iskolák számára a macedón mellett három kisebbségi változat is forgalomba kerül, míg a középiskolák számára már csak a macedón és albán változat. Természetesen a piacgazdaság betört a helyi tankönyvpiacra is, forgalmaznak török és szerb nyelven írott középiskolai könyveket is, de ezek használata legálisan nem engedélyezett. Az albánok valószínűleg ún. rejtett tanterv alapján tanulják a történelmet, a földrajzot, az irodalmat, hiszen a tükörfordítással készült tankönyvek nem szolgálják a nemzeti identitástudat őrzését, fejlesztését.

Mindkét iskolafokozatban egyre erősebben és világosabban látszik az etnikumok közötti elkülönülés. Ugyan kívülállók megpróbálták feléleszteni a kapcsolatot macedón és albán gyerekek között iskolán kívüli foglalkozásokon, de nyilvánvalóvá vált a kísérlet során a kommunikáció nehézsége a két etnikumok között. Ennek legfőbb oka az, hogy az általános- és középiskolások saját nemzetiségüket előtérbe helyező oktatást kapnak, ahol megvilágítják nekik, hogy különbség van „mi” és „ők” között. Ahelyett tehát, hogy egymásról tanulnának, erősen negatív sztereotípiákat és előítéleteket hallanak (NAJČEVSKA, M.–PETROSKA-BEŠKA, V. 1999).

A két iskolafokban tapasztaltak alapján úgy tűnik, hogy az erős albán érdekvényesítés, és a törvényi garanciák révén a kisebbségi oktatás felerősítheti az etnikai és nyelvi elszigeteltséget, szegregációt, és egyre kevésbé mozdítja elő a nyugat-európai értelemben vett integrációt.

1991 előtt, amikor Macedónia még Jugoszláviához tartozott, nem volt albán nyelvű *felsőfokú képzés* Macedóniában, az albán diákok vagy macedón nyelven vettek részt a felsőoktatásban, vagy Koszovóban, a Priština-i Egyetemen tanultak tovább. Az ország függetlenné válását követően azonban egyre kevésbé tudtak élni az utóbbi lehetőséggel. Az albán nyelvű felsőoktatást érintő első változás 1994-ben történt, amikor a macedóniai albánok a Pristina-i Egyetemmel együttműködve a Tetovó melletti Mala Recsica településen létrehozták az illegális Tetovói Egyetemet, amely a 90-es években az albán nacionalizmus fellegvárává vált. A macedón állam eleinte erőszakkal igyekezett bezáratni az intézményt, amelynek nyomán halálos áldozatokkal is járó zavargások törtek ki a városban, majd 1995-ben Fadil Sulejmani rektort is letartóztatták. A sikertelen erőszakos bezárási kísérleteket követően a macedón állam belenyugodott az 1000 fő feletti hallgatói létszámmal rendelkező intézmény fennmaradásába, de a működését adminisztratív eszközökkel korlátozták, állami támogatást nem nyújtottak, az ott szerzett diplomákat pedig nem ismerték el.

Az illegális Tetovói Egyetem létrehozására válaszul az állam két intézkedést hozott az albán nemzetiségű diákok továbbtanulásának támogatására. Egyrészt pozitív diszkriminációként nemzetiségi kvótarendszert vezettek be annak érdekében, hogy az albánok nagyobb számban folytathassanak macedón nyelvű felsőfokú tanulmányokat, másrészt a szkopjei „Kiril i Metodij” Egyetem Pedagógiai Karán 1998-tól lehetőség nyílt albán nyelvű általános iskolai tanító- és tanárképzésre.

Az albán nyelvű felsőfokú képzésnek nagy lendületet adott, hogy Max van der Stoel, az EBESZ kisebbségügyi főbiztosa kezdeményezésére 2001-ben Tetovóban létrehozták a Délkelet-európai Egyetemet, ahol a képzés fő nyelve és a hallgatók túlnyomó többsége albán. (Az intézményt a köznyelv a kezdeményezőről Stoel-egyetemnek hívja) Ennek ellenére az illegális Tetovói Egyetem tovább folytatta oktatási tevékenységét, mivel vezetőinek fő célja az volt, hogy a bázisán albán nyelvű állami egyetem működjön. A Tetovói Egyetem kizárólag albán nyelven oktatott, csak albán nemzetiségű diákokat vett fel. A képzési és kutatási tevékenységhez elégtelen anyagi forrásokkal és infrastruktúrával, valamint a jugoszláv időkből származó elavult képzési struktúrával rendelkezett, az oktatói karnak nem volt megfelelő tudományos képzettsége. Mindez természetesen negatív hatással volt a képzés minőségére, és az egyébként sem elismert diplomák valódi értékére. Ezzel szemben a Délkelet-európai Egyetem nemzetközi donorok segítségével létrehozott, jól kiépített infrastruktúrával rendelkezik, a képzés struktúráját pe-

dig nyugati modellek szerint határozták meg. Bár a képzés fő nyelve az albán, emellett angol és macedón nyelvű kurzusokat is indítanak. Az intézmény mindenki számára nyitott, a diákok többségét alkotó albánokon kívül macedón és más nemzetiségű hallgatókat is felvesznek.

A 2001-es fegyveres konfliktust lezáró Ohridi Keretegyezmény szélesítette az albán kisebbség jogait. Az albánok politikai érdekérvényesítő képességének növekedése hatására 2004-ben rendezték az illegális Tetovói Egyetem ügyét. Hivatalosan létrehozták a Tetovói Állami Egyetemet, a gyakorlatban azonban az illegális egyetemet transzformálták állami fenntartású intézménnyé. Ezzel a törvényen kívüli állapotot megszüntették ugyan, de a finanszírozási gondok, az oktatók alacsonyabb szintű tudományos képzettsége, ebből eredően az egyes karok, illetve szakok akkreditációs problémái továbbra is akadályozzák az intézmény normális működését.

Ebben a helyzetben felmerült az egy városban működő Tetovói Állami Egyetem és a Délkelet-európai Egyetem egyesítésének ésszerű lehetősége, azonban a finanszírozási problémákkal küzdő, elavult képzési struktúrával rendelkező állami egyetem és a viszonylag korszerű, külföldi donorok átmeneti támogatásából és tandíjból fenntartott intézmény egyesítése előtt politikai (albán pártok pozícióharca) és bürokratikus (állami vs. magánintézmény) akadályok állnak.

2. Nem albán kisebbségek és oktatásuk Macedóniában

Macedónia mai területe a történelem folyamán a különböző birodalmak és államok ütközőzónájába tartozott, ami hozzájárult a különböző népek keveredéséhez, illetve az ország mai, vegyes etnikai képének a kialakulásához (HÁRY SZ. 2009a).

A legutolsó, 2002-es népszámlálás adatai szerint a lakosság 64,18%-a macedón nemzetiségű, a legnagyobb kisebbség az albán, amely a népesség 25,17%-át alkotja, a többi nemzeti kisebbség – török, roma, szerb, bosnyák, vlach és egyéb kisebbségek – aránya 10,65%-ot tesz ki. Míg az albán etnikum területileg koncentrált, a kisebbségek közül egyedül a szerbek, bosnyákok, és vlachok esetében látszik hasonló helyzet. A szerbek a Vardar völgyében, a bosnyákok a Veles-Dolneni-Skopje háromszögben, míg a vlachok Stip és Bitola közelében helyezkednek el (PAP N.– RENÉNYI P.– VÉGH A. 2008). A törökök egyébként két opstinában (Plasnica: 97,82%, Centar Zsupa: 80,17%) vannak többségben, de szétszórtan élnek az országban, a romák egyedül a főváros közelében találhatók nagyobb tömbben (60% ide összpontosul).

A kisebbségi jogok Macedóniában, ahogy fentebb jeleztük, tovább szélesedtek az Ohridi Megállapodás révén. A kisebbségi oktatásra vonatkozó jogositványokat és azok teljesülését vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az albán gyerekek számára az oktatás minden szintje elérhető, beleértve a felsőokta-

tást is. Ugyanakkor számos olyan feszültség, illetve különbség van a kisebbségek között az oktatás tekintetében (mint a roma kérdés), amely arra enged következtetni, hogy az oktatási reformok már nem elégségesek. Különösen a legnépesebb kisebbségi közösség, az albán és a többi kisebbség között nőtt a különbség az oktatás tekintetében.

Macedónia minden nemzetközi egyezménynek alávetette magát és az elvek beépültek a jogalkotásba. Az Ohridi Keretegyezmény (2001) tisztán kimondja az állam kötelességét arra vonatkozóan, hogy igény esetén biztosítania kell a kisebbségek anyanyelven folyó oktatását, valamint azt, hogy ezzel egy időben a kisebbségeknek legyen lehetőségük az állami nyelvet tanulni.

Bár a legtöbb intézkedés a kisebbségekre irányul, az albánok ezekből, ahogy fentebb jeleztük aránytalanul többet profitáltak, míg a kisebb létszámú etnikumok gyakran lemaradnak, nem egyszer a többi kisebbséget egyenlőtlenül kezelik, nem beszélve a romák hátrányairól. A macedón oktatási rendszerben négy nyelvet használnak: macedón, albán, török és szerb az általános iskolai oktatásban, macedón, albán, török és angol a középiskolai és felsőoktatásban. Sajnálatos módon a romani nyelv nem kerül tanításra (BIEBER, F. 2007).

A kisebbségek oktatásában az egyik legsúlyosabb probléma a tankönyvek terén alakult ki. A tankönyvek címe macedónul és még három kisebbségi nyelven van nyomtatva az általános iskolákban és minimum két nyelven (macedón és albán) a középiskolákban. Ugyanakkor a többi kisebbség nyelvén egyáltalán nem íródtak tankönyvek: vlach, roma, bosnyák, de szerb nyelven sem, sőt bizonyos török nyelvű könyvek is hiányoznak. A probléma abból fakadhat, hogy ilyen alacsony példányszám esetén a kiadónak nincs haszna a könyveken. Ezért azokat illegálisan adják ki.

Hasonlóan fajsúlyos kérdés a képzett kisebbségi tanárok hiánya. A pedagógiai egyetemek nem nyújtanak egyenlő esélyeket a különböző kisebbségek potenciális tanárai számára. Mivel nincs kisebbségi tanárképzés és továbbképzés, az iskolák gyakran vesznek fel megfelelő végzettség nélküli embereket, ami az oktatás minőségének csökkenéséhez vezet. Súlyos problémaként jelentkezik a megfelelő állami nyelvoktatás elégtelen volta. Annak, hogy a kisebbségek csak csekély létszámban vesznek részt a felsőoktatásban, a macedón nyelvi készségek hiánya az oka. Jelenleg a kisebbségi iskolákban a tanulók heti két tanórán tanulják a macedón nyelvet, amely nem elég arra, hogy elsajátítsák azt. Számos kezdeményezés született, hogy a kisebbségi nyelven tanuló gyerekek macedón nyelvi készségét javítsák és felkészítsék őket az egyetemi és főiskolai felvételekre, de egyik sem járt tartós sikerrel. Végül, bár minden etnikai csoportnak egyenlő joga van az oktatáshoz, jelentős különbségek vannak a kisebbségek oktatásban való részvételében. A macedónok a népesség 64%-át teszik ki, de a felsőoktatásban tanulók 83%-át, míg az albánok a lakosság 25%-át és a felsőoktatásban tanulók 12,72%-át

adják. A kontraszt még nagyobb a romák esetében: a romák a lakosság 2,66%-át adják, de a felsőoktatásban tanulóknak csak a 0,2%-át. A lemorzsolódás nem csak a romák esetében jelentős, hanem a török és albán kisebbségi gyerekek esetében is (BIEBER F. 2007).

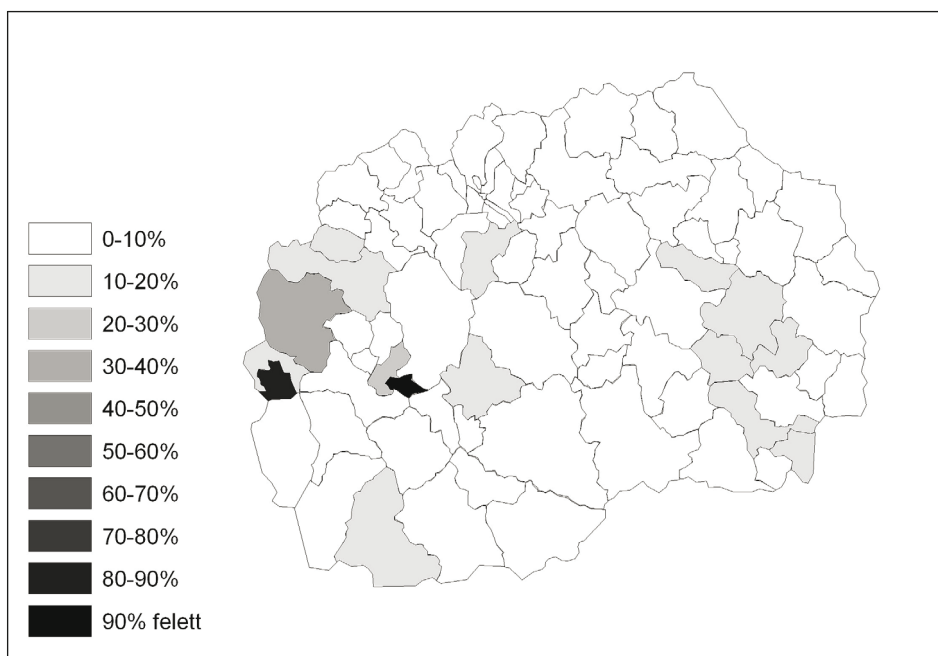
2.1. Török kisebbség

A török nemzetiségű népesség 1371-től – amikor az oszmán haderő véres csatában legyőzte az Uglesa és a Volkasin fivérek csapatait a Marica folyónál – 1913-ig, az első balkáni háború végéig tartó oszmán uralom alatt érkezett a mai Macedónia területére. A több mint öt évszázados oszmán uralom megváltoztatta Macedónia etnikai térképét, de az itt élő szláv népességet nem sikerült asszimilálni. Ugyanakkor a törökök szokásai, vallása, nyelve mély nyomot hagyott az itt élő népességen, amelynek fontos jele, hogy sikeresen iszlamizálták a szláv lakosság egy részét (KISZELINOVSKI, Sz. 2007).

Az ország nyugati részén élő, macedón nyelvet beszélő muzulmánokat torbeseknek, (míg a Koszovó déli-délkeleti részén élőket pedig gorániaknak) hívják. Róluk nem rendelkeznek külön a statisztikák, hiszen anyanyelvük macedón, csak vallási tekintetben tartoznak a muszlimokhoz. Megfigyelhető az albán befolyás növekedése körükben, de a muszlim identitás erősítése érdekében megpróbálják elérni, hogy a macedón nyelvű iskolákban legalább hetente három órában törökül tanuljanak.

Az 1912–13-as balkáni háborúkat követően – elsősorban a kivándorlásnak köszönhetően – nagymértékben csökkent a törökök száma Macedóniában. Ugyanez a tendencia figyelhető meg a második világháborút követő időszakban, különösen 1954 és 1962 között, miután Jugoszlávia és Törökország aláírta a jugoszláviai török kisebbség kitelepülésének szabályozásáról szóló szerződést. Ebben az időszakban a török nemzetiségű népesség több mint fele költözött Macedóniából Törökországba (NIKODINOVSKI, B.–SZTOJMILOV, A. 1999).

2. ábra: A török kisebbség területi elhelyezkedése és aránya Macedóniában (2002)

Forrás: Total population of the Republic of Macedonia by ethnic affiliation, by municipalities, Census of population, households and dwellings 2002 alapján szerkesztette MÉREI A. 2010.

5. táblázat: Török nemzetiségű lakosság száma és aránya Macedóniában 1953-tól 2002-ig

Népszámlálás éve	Törökök száma	Törökök aránya (%)
1953	203 938	15,63
1961	131 484	9,35
1971	108 552	6,59
1981	86 591	4,54
1994	78 019	4,00
2002	77 959	3,85

Forrás: Sztatistitscki godisnik na Republika Makedonija, 2009 adatai alapján szerk. HÁRY SZ.

Érdekességgként meg kell jegyezni, hogy a balkáni törökökkel ellentétben (akik főleg a városi lakosságban jelentek meg) Macedónia területén kialakult egy jellegzetesen nem városi török réteg, akiknek betelepítése elsősorban katonai célokat szolgált. Ezeket a könnyen mozgósítható félnomád jürüköket a jelenlegi állam déli és délkeleti részében találhatjuk (VÉGH A. 2010). Számuk, illetve a népességen belüli arányuk a múlt század hatvanas évei óta is csökkenő tendenciát mutat, amelynek egyik oka a kivándorlás (Törökországba és Nyugat-Európába), a másik pedig az albán többségű területeken az ugyancsak muzulmán vallású albánok asszimilációs törekvései. Az albán férfiak és török nők által kötött vegyes házasságokban a családok az albán nyelvet használják és az albán szokások szerint élnek. A legutóbbi népszámlálásokon egyes vidékeken az is előfordult, hogy az albán nemzetiségű kérdezőbiztosok a törököket is albánként vették nyilvántartásba.

Az albánoktól eltérően a törökök szétszórtan élnek Macedóniában. A 2002-es népszámlálás adatai szerint, a 2004-ben bevezetett közigazgatási felosztást (85 járás, azaz opstina) figyelembe véve a törökök csak két járásban (Plasnica: 97,82%, Centar Zsupa: 80,17%) alkotnak többséget, Mavrovo i Rostusa járásban 31,10%, további 11 járásban 10–20% közötti, 5 járásban pedig 5–10% közötti az arányuk (www.stat.gov.mk). Ahogy fentebb jeleztük számuk fogyatkozásban van a jelentős mértékű kivándorlás miatt, amelynek célpontja Németország, Hollandia illetve Törökország. A migrációban meghatározó szerepet játszanak a romló életkörülmények. Az 1991 után bekövetkezett gazdasági nehézségek erőteljesen befolyásolták a török közösségek életét. A bányászat megszűntét követően a gazdaságilag depressziós térségben élők (a törökök által lakott régiók az ország legszegényebb területei) körében nagyfokú a munkanélküliség, egyedül a dohánytermesztés biztosíthat minimális megélhetési forrást.

A Jugoszlávián belüli Macedón Szocialista Köztársaság 1974-es alkotmánya a törököket – az albánokkal együtt – az országban élő nemzetiségként ismeri el. A független Macedón Köztársaság 1991-es alkotmánya a törököknek a többi nemzetiséghez hasonlóan egyenlő állampolgári jogokat biztosít (KISZELINOVSKI, Sz.–SZTAVOVI-KAVKA, I. 2004).

A török kisebbség aktívan részt vesz a politikai életben. Érdekeiket a baloldalon a Török Demokrata Párt (TDP), a jobboldalon pedig a Macedóniai Törökök Demokratikus Pártja (DPTM) képviseli. A TDP jelöltjei rendre a Macedón Szociáldemokrata Szövetsége (SzDSzM), a DPTM-é pedig a Belső Macedón Forradalmi Szervezet – Macedón Nemzeti Egység Demokratikus Pártja (VMRO-DPMNE) által vezetett pártszövetség listáján indulnak a parlamenti választásokon. 2008-ban – a DPTM képvisletében – 1 török képviselő jutott be a 120 tagú macedón parlamentbe (www.sobranie.mk).

A Macedón Rádió és Televízió (MRTV) keretein belül Török Szerkesztőség működik, amely rendszeresen sugároz török nyelvű műsorokat, naponta

150 perces műsor látható az állami hármass csatornán. A regionális kereskedelmi televíziók török nyelvű adásai Szkopje, Gosztivár, Stip és Lipkovo körzetében foghatók (KISZELINOVSKI, Sz.–SZTAVOVI-KAVKA I. 2004).

2.1.1. A török kisebbség oktatása

A II. világháború végét követően azonnal elkezdődött a török gyermekek és fiatalok, illetve az írástudatlan felnőttek anyanyelvi oktatása. Az 1945/46-os tanévben 55 török nyelvű általános iskola működött az országban. A török általános iskolák száma 1949/50-es tanévre elérte a 100-at, bennük 249 tanár 12621 diákot oktatott. Ugyanakkor 1950-ig az ún. népi iskolákban 21 203 török nemzetiségű analfabéta felnőtt sajátította el az írás-olvasás alapjait. Az 1950-es évek közepétől – a törökök kivándorlásának köszönhetően – a helyzet gyökeresen megváltozott, a török iskolák és tanulók száma nagymértékben csökkent. Az alábbi (6. számú) táblázatból látható, hogy az anyanyelvi alapfokú oktatásban részesülő török tanulók száma 6000 fő, a török általános iskolák száma pedig hatvan körül stabilizálódott. A török nyelven oktató iskolák mellett a macedón, illetve albán nyelvű iskolákban számos párhuzamos osztályt indítanak. A török nyelven tanulók arányának lassú növekedését az magyarázza, hogy a vizsgált időszakban az összes tanulói létszám folyamatosan csökkent.

6. táblázat: Török nyelvű alapfokú oktatás adatai Macedóniában 2002/03-tól 2008/09-ig

Tanév	2002/03	2003/04	2004/05	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09
Török iskolák száma	57	57	57	60	61	60	60
Török párhuzamos osztályok száma	258	272	274	353	318	321	318
Török nyelven tanulók száma	5825	5712	5602	6972	6107	5999	5740
Török nyelven tanulók aránya (%)	2,47	2,49	2,50	2,96	2,68	2,72	2,67
Török oktatók száma	326	361	370	472	413	450	464

Forrás: Sztatisticksi godisnik na Republika Makedonija, 2010 adatai alapján szerk. HÁRY SZ.

A II. világháború utáni Jugoszlávia időszakában a török nyelvű középfokú oktatásban is az alapfokúhoz hasonló folyamatok zajlottak le.

A 7. táblázat adataiból kitűnik, hogy 2002/03-as és a 2008/09-as tanév közötti időszakban a török középiskolák száma 5-ről 10-re, a tanulók száma, illetve az összes tanulóhoz viszonyított aránya majdnem a duplájára növekedett, tehát a török fiatalok közül egyre többen részesülhetnek anyanyelvi középfokú oktatásban. Hozzá kell tenni azonban, hogy a rossz közlekedési viszonyok miatt, illetve a kemény tél idején a rurális térségekben élők (főleg a keleti országrészben) számára nem biztosított a városi középiskolában a folyamatos részvétel. Igen magas a lemorzsolódók száma, nehezebbé válik a többségi államnyelven való kommunikáció. Ezzel csökken az érdekérvényesítés lehetősége és a folyamatos munkavállalás. Egyes kutatók szerint a török kisebbség helyzete a nehéz társadalmi-gazdasági körülmények miatt a romák mellett a legrosszabb. A török kisebbség a fentebb bemutatott oktatási lehetőségeket nem tartja elegendőnek. Elsősorban a vidéki településeken élők számára jelent gondot a továbbtanulás és a tankönyvek megvásárlása (NAJČEVSKA, M.–SIMOSKA, E.–GABER, N. 1996).

7. táblázat: Török nyelvű középfokú oktatás adatai Macedóniában 2002/03-tól 2008/09-ig

Tanév	2002/03	2003/04	2004/05	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09
Török iskolák száma	5	7	8	8	8	9	10
Török párhuzamos osztályok száma	25	30	36	40	41	48	55
Török nyelven tanulók száma	762	925	1090	1128	1216	1326	1465
Török nyelven tanulók aránya (%)	0,81	0,99	1,16	1,20	1,30	1,43	1,57
Török oktatók száma	91	122	112	131	107	141	175

Forrás: Sztatistitski godisnik na Republika Makedonija, 2010 adatai alapján szerk. HÁRY SZ.

Bár nem kizárólag a török kisebbség oktatását szolgálja, nem kerülhetjük meg az 1996-ban alapított szkopjei Yahya Kemal Magán Középiskola említését. Ennek oka, hogy az intézmény – amely a XIX. század végén Szkopjében született török költőről, Yahya Kemal Beyatlıról kapta a nevét – tulajdonosa, összes vezetője, a tanárok és a diákok többsége török nemzetiségű. Ettől függetlenül a jelentkezésnél nem jelent előnyt a török nemzetiség, illetve a nyelvtudás, a diákok anyanyelvüknek megfelelően macedónul, albánul és törökül is letehetik a felvételi vizsgát. A középiskola Macedónia elit oktatási intézményévé vált, amelynek a diákjai rendszeresen kimagasló eredményeket érnek el a nemzeti és nemzetközi matematika, fizika, kémia és nyelvi tanulmányi versenyeken (www.yahyakemalcollege.edu.mk).

A török általános iskolai tanítókat a szkopjei „Szveti Kiril i Metodij” Egyetem „Szveti Kliment Ohridszki” Pedagógiai Karán – részben az anyanyelvükön – képzik. Emellett a török kisebbséghez tartozóknak a fenti egyetem Bölcsészettudományi Karának Török Nyelv és Irodalom Tanszékén van lehetőségük anyanyelvi felsőfokú képzésben részt venni.

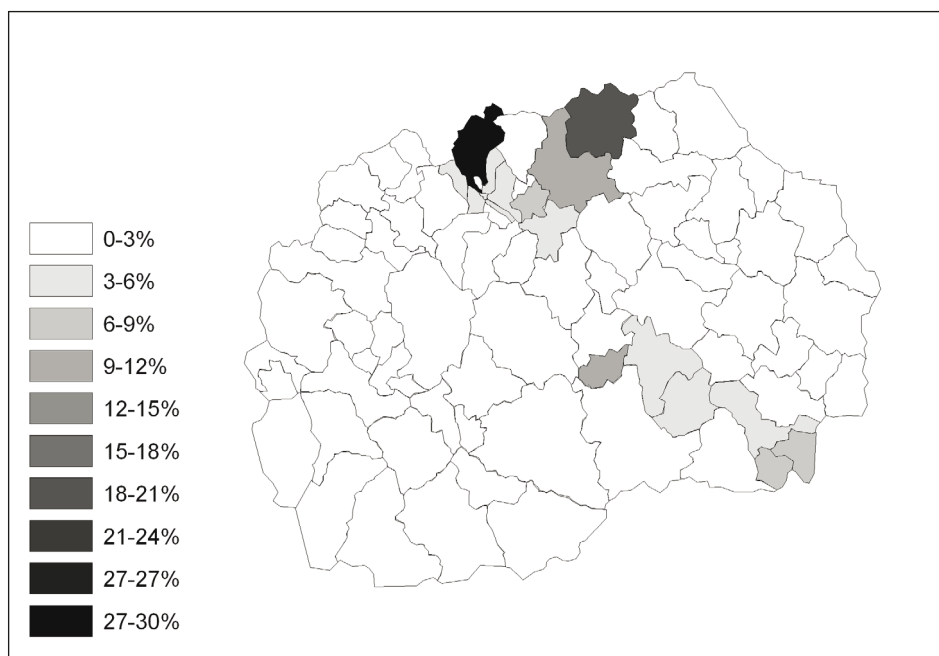
2.2. Szerb kisebbség

Az 1912–13-as balkáni háborúkat lezáró bukaresti béke eredményeként Szerbia megszerezte a Vardari Macedóniát, gyakorlatilag a mai Macedónia területét, amelyet a II. világháborúig Dél-Szerbia néven kormányzott. 1920-ban Szerbiában kolonizációs rendeletet hoztak, amelynek értelmében előírták telepések beköltöztetését a szerb fennhatóság alá került Vardari Macedóniába az etnikai struktúra megváltoztatása, illetve a lakosság „szerbesítése” érdekében. A szerbek betelepítését a „mezőgazdasági” és „adminisztratív” kolonizációnak nevezték. Jó minőségű földeket ajánlottak a betelepülő szerbeknek, ennek eredményeként a két világháború között 3670 szerb család, összesen 18 384 fő költözött Macedóniába. Az „adminisztratív” kolonizáció keretében a közigazgatási, igazságszolgáltatási, egyházi, katonai és oktatási vezetési funkciókat igyekeztek szerbekkel betölteni. A kolonizációs politika eredményeként összesen 96 347 szerb, Vardari Macedónia akkori teljes lakosságának 10%-a települt be (KISZELINOVSKI, Sz. 2007).

A II. világháború alatt Bulgária annektálta Macedónia jelentős részét, a szerbek pedig elhagyták az országot. A háború után – immár a szocialista Jugoszlávián belül, egyes macedón partizán-, illetve politikai vezetők, mint Metodija Andonov-Csento és Emanuil-Mane Csucskov álláspontja ellenére – megkezdődött a szerbek visszatérése (SZTAVOVI-KAVKA, I. 2002). A II. világháború után a szerbek száma és aránya nem érte el a két világháború közötti szintet, ami annak is köszönhető, hogy nem volt szükség szerb nemzetiségű hatalmi elit idetelepítésére, mivel a macedónok – akik a nemzeti és kulturális önállóságukat a titói Jugoszláviának köszönhették – egészen 1991-ig lojálisak voltak az államszövetséghez (HÁRY Sz. 2009a).

A szerb nemzetiségű lakosság aránya az 1994-es népszámlálásig 2–3% között maradt, számuk a 70-es évekig emelkedett. A 80-as években bekövetkező csökkenés fő oka, hogy a szerbek közül egyre többen – különösen azok, akik vegyes házasságban éltek – vallották magukat „jugoszláv” nemzetiségűnek. 1992-ben a Jugoszláv Néphadsereg kivonása, és ezzel együtt a szerb nemzetiségű hivatásos katonák és polgári alkalmazottak távozása csökkentette az országban élő szerbek számát. Az azóta bekövetkezett további csökkenés főként az alacsony születésszám, illetve a szerb nemzetiségű lakosság előregedése számlájára írható (8. táblázat). A szerbek alapvetően szétszórva élnek az országban (3. ábra), kisebb tömbök a szerb határ mentén figyelhetők meg, a szerbek aránya az itteni járásokban a legmagasabb: Csucser-Szandevó 28,56%, Sztaro Nagoricsane 19,13%, Roszoman 9,88%, Kumanovo 8,59% (www.stat.gov.mk).

3. ábra: A szerb kisebbség területi elhelyezkedése és aránya Macedóniában (2002)

Szerk.: Total population of the Republic of Macedonia by ethnic affiliation, by municipalities, Census of population, households and dwellings 2002 alapján MÉREI A. 2010.

8. táblázat: Szerb nemzetiségű lakosság száma és aránya Macedóniában 1953-tól 2002-ig

Népszámlálás éve	Szerbek száma	Szerbek aránya (%)
1953	35 112	2,69
1961	42 728	3,04
1971	46 465	2,82
1981	44 468	2,33
1994	40 228	2,07
2002	35 939	1,78

Forrás: Sztatistitscki godisnik na Republika Makedonija, 2009 adatai alapján szerk. HÁRY SZ.

Macedónia 1991-es függetlenné válását követően etnikai feszültséget okozott, hogy a szerb kisebbség egy része nyíltan támogatta Milošević nacionalista politikáját. A macedónok a Jugoszláv Néphadsereg kivonása (1992) után is attól tartottak, a „nagyszerb” törekvések egyik célja, hogy a két világháború közötti helyzethez hasonlóan Macedóniát Szerbiához csatolják. Ez a feszültség 1995-től – miután Jugoszlávia elismerte Macedóniát – csökkent ugyan, 1999-ben azonban újra feléledt, amikor a szerbeknek – és nem utolsósorban a velük szimpatizáló macedónoknak – a NATO jugoszláviai bombázásai elleni tiltakozása erőszakos tüntetésekből öltött testet (KISZELINOVSKI, Sz.–SZTAVOVI-KAVKA, I. 2004). (A világsajtót bejárták azok a felvételek, amelyeken látható, hogy a tüntetők felgyújtják az USA szkopjei nagykövetségének bejáratát.)

A nemzeti kisebbség státuszát élvező szerbek politikai képviselőt a VMRO-DPMNE³-vel együttműködő Macedóniai Szerbek Demokratikus Pártja (DPSzM) tűzte zászlajára. A DPSzM a VMRO-DPMNE által vezetett pártszövetség listáján 2008-ban egy, nem nemzetiségi alapon szerveződő pártok pedig további három szerb nemzetiségű képviselőt juttattak a macedón parlamentbe (www.sobranie.mk).

2.2.1. A szerb kisebbség oktatása

A titói Jugoszlávia idején a macedóniai szerbek privilegizált helyzetben voltak, ők foglalták el a kulcspozíciók egy részét az államigazgatásban, ezen belül az oktatási területen, a szerb (pontosabban a szerb-horvát) nyelv használata általánosan elfogadott – de nem kizárólagos – volt a közéletben és a médiában, idegen nyelvként történő elsajátítása pedig kötelező volt macedón, illetve más tanítású nyelvű általános és középiskolákban.

1956-tól törvény tette kötelezővé a szerb nyelvű oktatás megszervezését mindenütt, ahol ezt a szerb kisebbség tagjai, illetve más nemzetiségűek igényelték. Ez az előírás, illetve a szerb kvázi államnyelv volta a szerb nyelvű alap- és középfokú oktatás gyors terjedését okozta Macedóniában. Jellemző, hogy ebben az időszakban Szkopje „Orce Nikolov”-ról elnevezett elit gimnáziumában kizárólag szerb nyelvű oktatás folyt (KISZELINOVSKI, Sz.–SZTAVOVI-KAVKA, I. 2004).

³ Internal Macedonian Revolutionary Organization – Democratic Party for Macedonian National Unity (Belső Macedón Forradalmi Szervezet – Macedón Nemzeti Egység Demokratikus Pártja)

9. táblázat: Szerb nyelvű alapfokú oktatás adatai Macedóniában 2002/03-tól 2008/09-ig

Tanév	2002/03	2003/04	2004/05	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09
Szerb iskolák száma	11	11	10	8	8	8	7
Szerb párhuzamos osztályok száma	36	37	35	35	36	34	31
Szerb nyelven tanulók száma	483	463	458	464	458	417	435
Szerb nyelven tanulók aránya (%)	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,19	0,2
Szerb oktatók száma	63	94	82	67	72	77	65

Forrás: Sztatistitski godisnik na Republika Makedonija, 2010 adatai alapján szerk. HÁRY SZ.

A függetlenség kikiáltását követő időszakban a szerb nyelvű középfokú oktatás megszűnt (az említett elit gimnáziumot bezárták, a helyén ma nyelvviskola működik) és az alapfokú oktatás lehetőségei is beszűkültek. Az utóbbi néhány évet vizsgálva (9. táblázat) látható, hogy a – csökkenő számú – szerb nyelvű általános iskolákban, illetve párhuzamos osztályokban tanulók száma a 2007/08-as tanévig fokozatosan csökken (a 2008/09-es tanévben tapasztalható kismértékű növekedés valószínűleg nem jelez trendfordulót), az összes tanulóhoz viszonyított arányuk pedig 0,2% körül stabilizálódik. Ha az utóbbi adatot összehasonlítjuk a szerbeknek az összlakossághoz viszonyított arányával, egyértelműen kiderül, hogy az iskolaköteles korú szerb populációnak csak egy kis hányada részesül anyanyelvi oktatásban, a többiek macedón iskolákba, illetve osztályokba járnak. A fentiekből a szerb kisebbség lassú asszimilációjára következtethetünk.

2. 3. Roma kisebbség

A Macedóniában élő romák többségének elődei a XV–XVI. században a törökökkel együtt érkeztek erre a területre, kisebb részük pedig az utóbbi egy évszázadban Bosznia-Hercegovinából, Szerbiából és Koszovóból vándorolt be az országba (NIKODINOVSKI, B. 2000). Az előbbieket a török „yerli” (letelepedett) szóval különböztetik meg az utóbbiak „gurbert” (idegen) elnevezésű csoportjától. A romák túlnyomó többsége muzulmán vallású, de a falvakban keresztény romák is élnek. A roma népesség száma az utóbbi néhány évtizedben a magas természetes szaporodás és a bevándorlás eredményeként

folyamatosan növekszik (10. táblázat). Az albán mellett Macedónia másik nagy kisebbségi „ügye” a romakérdés. A macedón kormányzat megpróbálja segíteni demokratizálódásukat és integrálódásukat. Sajnálatos módon rendkívül alulreprezentáltak a helyi hivatalokban, ez a képzettségük hiányával magyarázható. Mint mindegyik közép- és délkelet-európai országban, ahol nagyobb számban élnek, egyedüli esélynek a társadalomba való integrálódásra az oktatás kínálkozik.

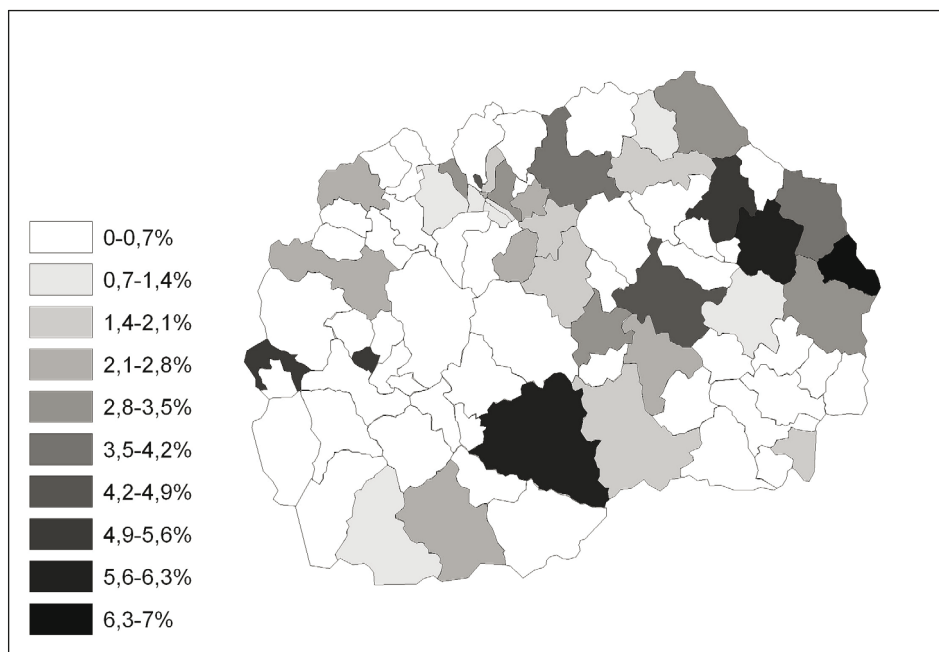
A hivatalos statisztikák szerint a 2002-es census szerint számuk 53 ezer fő körüli, de a valóságban 100–150 ezer fő között mozog. A számok közötti eltérést azzal magyarázhatjuk, hogy a többség nem vállalja roma identitását, helyette inkább albánnak vagy töröknek vallják magukat, vallásukat (muszlim) is figyelembe véve (www.romadecade.com). Illetve 1999-ben 2800 roma települt át Koszovóból Macedóniába, sőt a következő évben számuk elérte a nyolcezer főt (KOINOVA, M. 2007).

10. táblázat: Roma nemzetiségű lakosság száma és aránya Macedóniában 1953-tól 2002-ig

Népszámlálás éve	Romák száma	Romák aránya (%)
1953	20 462	1,57
1961	20 606	1,47
1971	24 505	1,49
1981	43 125	2,26
1994	43 707	2,25
2002	53 879	2,66

Forrás: Sztatistickski godisnik na Republika Makedonija, 2009 adatai alapján szerk. HÁRY SZ.

4. ábra: A roma kisebbség területi elhelyezkedése és aránya Macedóniában (2002)

Forrás.: Total population of the Republic of Macedonia by ethnic affiliation, by municipalities, Census of population, households and dwellings 2002 alapján szerkesztette MÉREI A. 2010.

A romák szétszórva élnek az ország területén (4. ábra), többséget (60,6%) csak a főváros Suto Orizari járásban alkotnak (www.stat.gov.mk). Ennek oka, hogy az 1973-as pusztító erejű szkopjei földrengést követően itt telepítették le a fedél nélkül maradt romákat. (KISZELINOVSKI, Sz.–SZTAVOVI-KAVKA, I. 2004). Szkopje mellett 70 településen élnek romák. 95%-uk városokban él, a legtöbbben Prilep, Tetovo, Kumanovo, Gosztivár, Kicsevo és Debar városokban. Érdekesség, hogy 15%-uk új házban lakik, viszont 38%-uk olyan lakóhelyen, amely a minimális életkörülmények szintjét sem éri el. A romák körében óriási mértékű a munkanélküliség (70–80% vagy még ennél is magasabb). Csak 7,2%-uk dolgozik teljes munkaidőben, a többi foglalkoztatott segéd-, illetve alkalmi munkát végez.

2.3.1 A roma kisebbség oktatása

1980-ban Szkopjében kiadták a „Roma nyelvtan” c. kötetet, ami nem kis szerepet játszott a romák nemzettudatának feléledésében. Ennek ellenére a függetlenség elnyerése előtt nem folyt roma nyelvű oktatás Macedóniában.

1993-tól roma oktatási programot vezettek be, amelynek keretében fakultatív tantárgyként oktatják a roma nyelvet azokban az általános iskolákban, amelyekben roma gyermekek is tanulnak. Szintén 1993-ban kiadták az első roma nyelvű szótárat, a szkopjei „Szveti Kiril i Metodij” Egyetemen pedig megalkotották a Roma Nyelv, Kultúra és Történelem Oktatási Központját (KISZELINOVSZKI, Sz.–SZTAVOVI-KAVKA, I. 2004).

2.4. Bosnyák kisebbség

A magukat bosnyáknak vallókat csak a függetlenség elnyerése (1991) utáni népszámlálásokon veszik nyilvántartásba Macedóniában. Ennek az a magyarázata, hogy a volt Jugoszláviában hivatalosan nem létezett bosnyák kisebbség, a Bosznia-Hercegovinában és a többi jugoszláv tagköztársaságban élő, szerb-horvát nyelven beszélő iszlám vallásúakat „muzulmánként” tartották nyilván. Számuk különösen azután növekedett, hogy 1974-től a „muzulmánokat” államalkotó nemzetként ismerték el Bosznia-Hercegovinában. A bosnyákok valós számának követését megnehezíti azonban, hogy az 1981-es népszámláláson a macedón nyelven beszélő muzulmánok (torbesek) egy része is „muzulmán” nemzetiségűnek vallotta magát (KISZELINOVSZKI, Sz.–SZTAVOVI-KAVKA, I. 2004). Ez a jelenség a 90-es években valószínűleg megszűnt, az 1994-es és a 2002-es népszámlálásokon a magukat muzulmánnak és bosnyáknak vallók összege jó közelítéssel megadja a bosnyákok valós számát. Az is megfigyelhető, hogy a két népszámlálás között közel annyival csökkent a muzulmán „nemzetiségűek” száma, mint amennyivel a bosnyákoké növekedett (11. táblázat). Ebből arra következtethetünk, hogy a Szandzsákból tapasztalható folyamatokkal párhuzamosan egyre erősebb a macedóniai bosnyákok nemzettudata.

11. táblázat: Muzulmán és bosnyák nemzetiségű lakosság száma és aránya Macedóniában 1953-tól 2002-ig

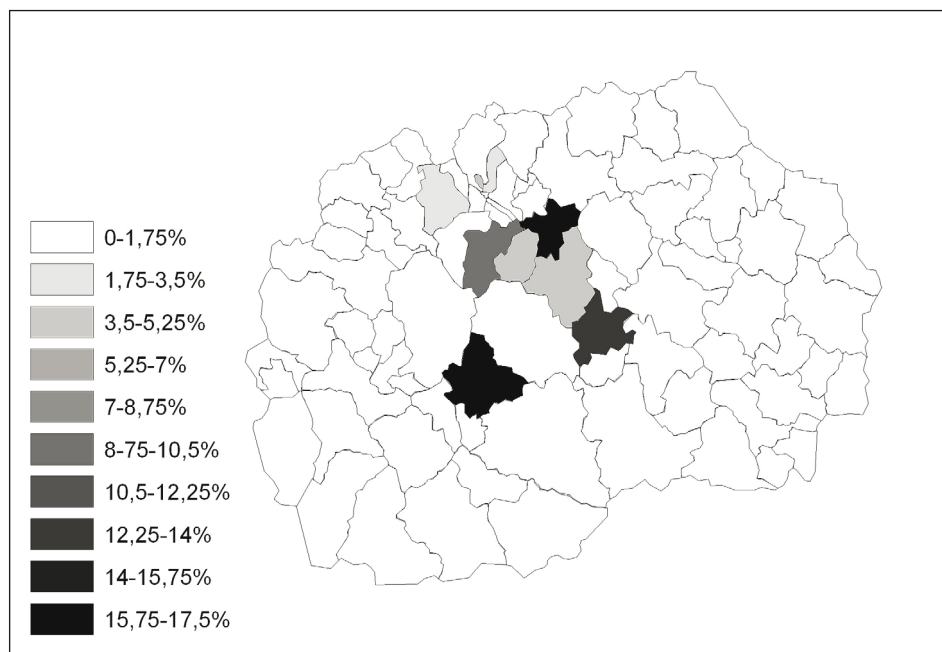
Népszámlálás éve	Muzulmánok száma	Muzulmánok aránya (%)	Bosnyákok száma	Bosnyákok aránya (%)
1953	1 591	0,12	-	-
1961	3 002	0,21	-	-
1971	1 248	0,08	-	-
1981	39 513	2,07	-	-
1994	15 418	0,79	6829	0,35
2002	2 553	0,13	17018	0,84

Forrás: Sztatiszticki godisnik na Republika Makedonija, 2009 adatai alapján szerk. HÁRY SZ.

1991 előtt a bosnyákok számának növekedéséhez Jugoszlávia más részeiből, elsősorban Bosznia-Hercegovinából, illetve Szerbiából (pontosabban a Szandzsákból) való bevándorlás is hozzájárult. A betelepülők már a második világháborút követően máig is létező bosnyák „oázisokat” hoztak létre Szkopje, Velesz és Prilep térségében (5. ábra). A falvakban élő bosnyákok általában őrzik nyelvüket és etnikumukra jellemző hagyományaikat, a városiak azonban egyre inkább asszimilálódnak a macedón többségbe (KISZELINOVSKI, Sz.–SZTAVOVI-KAVKA, I. 2004).

Bosnyák nyelvű oktatás nem létezik Macedóniában. A bosnyákok érdekeit a Macedóniai Bosnyákok Demokratikus Ligája (DLBM) képviseli. A DLBM a 2008-as választásokon egy képviselőt juttatott a macedón parlamentbe (www.sobranie.mk).

5. ábra: A bosnyákok területi elhelyezkedése és aránya Macedóniában (2002)

Forrás: Total population of the Republic of Macedonia by ethnic affiliation, by municipalities, Census of population, households and dwellings 2002 alapján MÉREI A. 2010.

2.5. Vlach kisebbség

A vlachok alkotják a legkisebb alkotmányosan elismert nemzeti és nyelvi kisebbséget Macedóniában. A kisebbség eredete nem tisztázott. Legvalószínűbb elmélet, hogy a romanizált trák lakosság leszármazottai, akik a nomád életmódjuk miatt tudtak fennmaradni a szláv környezetben. Általános vélekedés szerint a balkáni őslakosság, vagyis az illírek és a trákok romanizálódott utódai (KITANICS M. 2009). Egykori szállásterületük a mai Macedónia egy részét is érintette. A térségben élő utódaik arománként nevezik meg önmagukat. A makedovlachként vagy macedonromanként is emlegetett népcsoport egy része a titói érában jugoszlávként definiálta magát a népszámlálásokon. Napjainkban bátrabban vállalják identitásukat. Kulturális és politikai szervezeteik révén próbálják erősíteni összetartozásukat. Ahogy az alábbi táblázatból is látható létszámuk emelkedést jelez, amely arra vezethető vissza, hogy egyre többen vallják magukat vlachnak.

10. táblázat: Vlach nemzetiségű lakosság száma és aránya Macedóniában 1953-tól 2002-ig

Népszámlálás éve	Vlachok száma	Vlachok aránya (%)
1953	8 668	0,66
1961	8 046	0,57
1971	7 190	0,44
1981	6 384	0,33
1994	8 601	0,44
2002	9 695	0,48

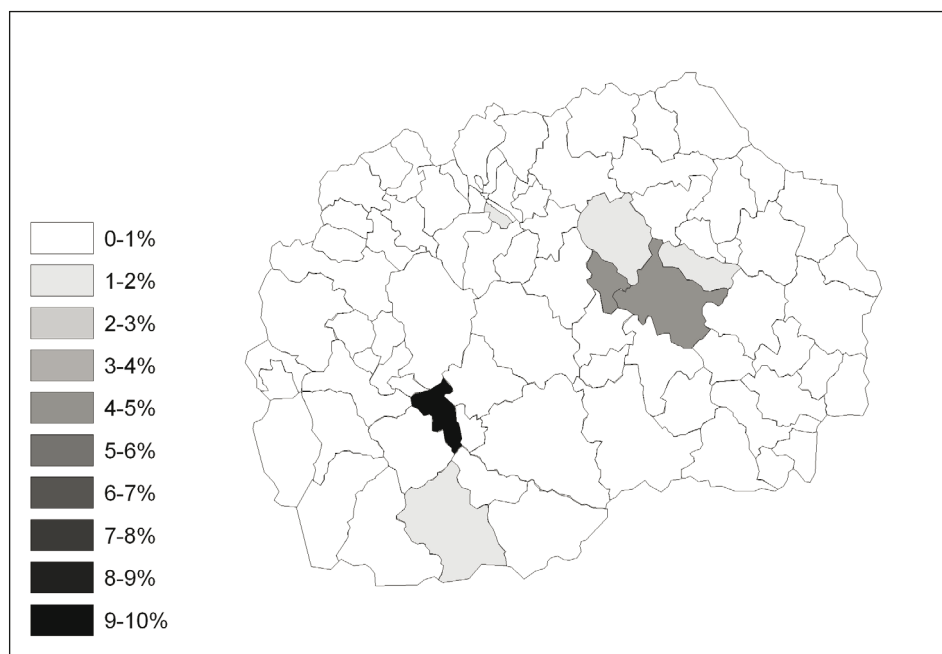
Forrás: Sztatiszticki godisnik na Republika Makedonija, 2009 adatai alapján szerk. HÁRY SZ.

A legtöbben a 30–44 év közötti korcsoportban fordulnak elő. Köztudott, hogy a pásztorkodással foglalkozók mellett jelentős számban vannak jelen a térségben a kereskedők, értelmiségiek, akik a városi életformát követik. A legnagyobb vlach közösségek Stip, Krusevo, Bitola és Sztruga városokban élnek, de kisebb arányban megtalálhatók Veles, Kocani, Ohrid, Gevgelija, Kumanovo településein is (6. ábra). Kulturális központjuk Krusevo, ahol a város lakosságának 10,5%-t képezik a hivatalos statisztikák szerint. A korábban a macedón–görög határ mentén falvakban élők (akik vlau/vlaszi néven nevezik magukat) napjainkra többségében a közeli városba, Gevgelijába költöztek (CSORTÁN F. 2009).

A közösségek kis létszáma és a vegyes házasságok azonban hozzájárulnak a vlachok fokozatos asszimilációjához. A vlachok a mindennapi életben a családon belül is a macedón nyelvet használják, a gyermekek az anyanyelvüket a fent említett városok, illetve Szkopje általános iskoláiban fakultatív órákon sajátíthatják el (KISZELINOVSKI, SZ.–SZTAVOVI-KAVKA, I. 2004). A törvény biztosította jogok szerint legalább 10 fő tanuló részvételével már lehetőség nyílik az anyanyelvi oktatásra. Sajnálatos módon ők is azzal a problémával szembesülnek, amely más kisebbségeket is sújtja, miszerint hiányoznak az anyanyelvi, de nem tükörfordításban készült tankönyvek.

A macedón állami televízió 1995-től hetente kétszer, a rádió pedig 1997-től naponta félórás vlach nyelvű programot sugároz. Emellett Stip, Sztruga és Kumanovo helyi rádióadói is készítenek vlach nyelvű műsorokat. Szkopjében a „Bratya Manaki” és „Pitu Guli”, Krusevo városában pedig a „Moszkopole” kulturális társaság szervez vlach zenei és költészeti fesztiválokat. Vlach műfordítók számos macedón- és világirodalmi művet lefordítottak saját nyelvükre (KISZELINOVSKI, SZ.–SZTAVOVI-KAVKA, I. 2004). Napi sajtójuk nincs, négy kis számú folyóirat jelenik meg aromán nyelven (CSORTÁN F. 2009).

6. ábra: A vlachok területi elhelyezkedése és aránya Macedóniában (2002)

Forrás: Total population of the Republic of Macedonia by ethnic affiliation, by municipalities, Census of population, households and dwellings 2002 alapján szerkesztette MÉREI A. 2010.

A vlach kisebbség aktívan részt vesz a politikai életben. Érdekeiket a baloldalon a Macedóniai Vlachok Demokratikus Szövetsége (DSzVM), jobboldalon pedig a Macedóniai Vlachok Pártja (PVM) képviseli. A DSzVM jelöltjei rendre a Macedón Szociáldemokrata Szövetsége (SzDSzM), a PVM-é pedig a Belső Macedón Forradalmi Szervezet – Macedón Nemzeti Egység Demokratikus Pártja (VMRO-DPMNE) által vezetett pártszövetség listáján indulnak a parlamenti választásokon. 2008-ban 2 vlach képviselő jutott be a 120 tagú macedón parlamentbe (www.sobranie.mk).

2.6. Egyéb kisebbségek

A 2002-es népszámlálás adatai szerint a fentiek mellett az alábbi, ezer főnél nagyobb létszámú kisebbségek élnek Macedóniában: horvátok (2686 fő), montenegróiak (2003 fő), bolgárok (1487 fő). Az utóbbiak valós száma vitatott, mivel sokan csak a bolgár állampolgárság, pontosabban a vízummentes utazást lehetővé tevő bolgár útlevél miatt vallják magukat bolgárnak. (Bulgária nem ismeri el a macedón nemzet és nyelv létezését, a macedónokat bolgároknak tartja (HÁRY SZ. 2009b).

Az oroszok (368 fő) és az ukránok (136 fő) azoknak a leszármazottai, akik az 1917-es októberi forradalmat követő polgárháború nyomán emigráltak Jugoszláviába.

A volt Jugoszlávia népei közül a már említett horvátok és montenegróiak mellett szlovének (365 fő) is élnek az országban. A macedóniai magyarok (129 fő) többnyire a Vajdaságból érkeztek a volt Jugoszlávia idején.

Rendkívül csekély számú (53 fő) zsidó él az országban, mivel 1943-ban gyakorlatilag a teljes macedóniai zsidóságot (kb. 7200 fő) deportálták. A zsidók elődei a XVI. században Spanyolországból és Portugáliából való kiűzetésüket követően telepedtek le a mai Macedónia területén, különösen Szkopje, Bitola és Stip városokban (NIKODINOVSKI, B. 2000).

Felhasznált szakirodalom:

- BIEBER, F.(ed.) 2007: Guide to minorities and education. [http://www.kbs-frb.be/uploadedFiles/KBS-FRB/05\)_Pictures,_documents_and_external_sites/09\)_Publications/PUB_1737_Guide_to_Minorities_and_Education.pdf](http://www.kbs-frb.be/uploadedFiles/KBS-FRB/05)_Pictures,_documents_and_external_sites/09)_Publications/PUB_1737_Guide_to_Minorities_and_Education.pdf)- letöltés 2010. okt.14.
- CSORTÁN F. 2009: Az arománok – Délkelet-Európa rejtőzködő nemzete. Limes, 1. szám Tatabánya pp. 183–201
- HÁRY SZ. 2009a: Macedónia népességföldrajzának főbb jellemzői. In.: Balkán Füzetek No. 6. PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs. pp. 41–51.
- HÁRY SZ. 2009b: Macedónia kül- és biztonságpolitikája, magyar–macedón kapcsolatok. In.: M. Császár Zsuzsa (szerk.): Balkán Füzetek [Különszám I.]. PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs. pp. 70–86.
- IBRAHIMI, M. 2003: Të mësojmë shqip. Pakung, Shkup, 202 p.
- JACQUES, E. 1995: The Albanians. An ethnic history from prehistoric times to the present. McFarland, Jefferson.
- KISZELINOVSKI, Sz. 2007: Isztorija na Makedonija (kratka isztorija). Menora, Szkopje, 133 p.
- KISZELINOVSKI, Sz.– SZTAVOVI-KAVKA I. 2004: Malcinsztvata na Balkanot (XX vek). Insztitut za nacionalna isztorija, Szkopje, pp. 91–142.
- KOSZTADINOVA-DASZKALOVSKA, K. (szerk.) 2004. Szocioekonomszki diszpariteti megyu opstinite vo Makedonija, Szkopje 149 p.
- KOINOVA, M. 2007: *Minorities in Southeast Europe: Roma of Macedonia*, CEDIME-SE, <http://www.greekhelsinki.gr/pdf/cedime-se-macedonia-roma.doc>, p. 2.
- Makedonija vo brojki 2008: Drzsaven zavod za sztatisztika, Szkopje, 2009, 48 p.
- NAJČEVSKA, M.– PETROSKA-BEŠKA, V. 1999: Between political solution and reality: Inter-ethnic relations in the Republic of Macedoni. = Helsinki Monitor, 1999. 3. no. 8–14. p.
- NAJČEVSKA, M.– SIMOSKA, E.– GABER, N. 1996. Muslims, state and society in the Republic of Macedonia: the view from within.
- NIKODINOVSKI, B.–SZTOJMILOV, A. 1999: Regionalna voena geografija na Republika Makedonija, Kniga prva [Prirodni i szocioekonomszki voenogeografszki karakterisztiki]. Niko-trejd, Szkopje pp. 161–196.
- NIKODINOVSKI, B. 2000: Osznovi na voena geografija na Republika Makedonija. Niko-trejd, Szkopje pp. 173–195.
- NONNEMAN, G.– NIBLOCK, T. – SZAJKOWSKI, B. (eds.) 2007: *Muslim Communities in the New Europe*. Pp. 75–97. Reading: Ithaca Press.
- PAVLICA, B. 2004: Albanska manjina u Makedoniji – od megyuetnicskih szukoba do albanszko terorizma. In: Vojno delo, br. 1., Beograd pp. 165–187.
- Ramkoven dogovor 13. avgust, www.president.gov.mk/mak/info/dogovor.htm
- Sztatiszticki godisnik na Republika Makedonija, 2010.Drzsaven zavod za sztatisztika, Szkopje.
- Usztavot na Republika Makedonija, Szkopje, 1991.

- PAP N. – REMÉNYI P. – VÉGH A. 2008: Országtanulmány: Macedónia volt Jugoszláv Köztársaság. In: Balkán Füzetek: No. 6. PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs. pp.20–41.
- Sztatiszticski godisnik na Republika Makedonija 2008. Drzsaven zavod za sztatistika, Szkopje, 2009.
- SZTAVOVI-KAVKA, I. 2002: Isztorija na Makedonija. Menora, Szkopje, 442 p.
- VÉGH A. (2009): A Nyugat-Balkán etnikai képe. In: A Nyugat-Balkán MK – KMBTK Budapest pp. 211–236.
- WINNIFRITH T.: The vlachs of Macedonia http://www.farsarotul.org/nl20_1.htm letöltés ideje 2011. január. 10.

Web-oldalak:

<http://www.stat.gov.mk>

<http://www.yahyakemalcollege.edu.mk>

<http://www.sobranie.mk>

KIS ORSZÁGOK KISEBBSÉGI PROBLÉMÁKKAL TERHELTEN: KOSZOVÓ ÉS MONTENEGRÓ

1. Koszovó

Koszovó kérdése egy sokrétűen összetett, kizárólagos nacionalista ideológiákkal átszőtt, éppen ezért bonyolult problematika. A legjelentősebb szerb nemzetteremtő mítosz földjének immár albán többségű lakossága 2008. február 17-én kikiáltotta függetlenségét, egyfajta kényszerpályát kijelölve a sok évszázados konfliktusnak (M. CSÁSZÁR ZS. – MÉREI A. – VÉGH A. 2009). Az új állam önrendelkezésének elnyerését követően is hasonló problémákkal küzd, mint korábban. Jugoszlávia, majd Szerbia legszegényebb régiójaként ugyan jelentős lignitkészlettel és más ásványkincsekkel rendelkezik, mégsem sikerül a gazdaságot talpra állítani. Magas értéket mutat a munkanélküliség (50% körüli), a lakosság 1/3-a kevesebb, mint napi 2 euróból tartja fenn magát (PAP N. 2010). Az egy főre jutó GDP összege 1000 euró körül van Koszovóban, Európában ez a legalacsonyabb érték. A külföldön élők hazautalásai és a nemzetközi segítség, segélyek, támogatások révén tud csak működni az ország. Eluralkodott a szervezett bűnözés, a korrupció, a kábítószerkereskedelem, újabban a szervkereskedelem. A munkanélküli fiatalok többsége képzetlen, egyébként is igen alacsony a lakosság iskolai végzettsége. A munkavállalók helyzetének javítása érdekében jelentősen fejleszteni kell az oktatást.

1.1. Oktatási struktúra

Az új állam területén a már korábban kialakított oktatási intézményi szerkezet megfelel az európai mintának: általános iskola, középiskola és felsőoktatási intézmény. Az oktatás nyelve albán és szerb. Koszovóban a fő probléma az analfabetizmus visszaszorítása, valamint a két nem között és a vidék-város viszonylatban kialakult szakadék mérséklése. Az általános és középiskolás korú lakosság részvétele az oktatásban kiemelkedően magas a felsőoktatásban tanulókhoz képest. Megfigyelhető a vidéki lakosság – különösen a nők – elmaradottsága az oktatásban. A nemzetközi szervezeteknek köszönhetően egyre több oktatási intézmény létesül, és látható eredményeket érnek el a fiatalabb korosztályok, a nők felzárkóztatásának tekintetében. A vidéki lakosság lemaradása részben a hagyományokból ered, részben a lakosság helyben maradásából (nem mennek a városokba továbbtanulni). Jelenleg Koszovóban közel 1000 általános iskola és több mint félszáz középiskola működik, ezen kívül egy felsőoktatási intézmény Pristinában, egy pedig

Mitrovicában található. A magánosítás jeleként megjelentek a felsőoktatásban a magánegyetemek is, főleg egyházi fenntartású, iszlám szellemiségű képzések formájában. Megindult az európai alapelvek és folyamatok integrálása az oktatásba, valamint a Bologna-rendszerre való áttérés is kezdetét vette.

1.2. Kisebbségi kérdés

Koszovó problematikája egészen a közelmúltig a szerb kérdés részeként jelent meg, azonban ez ma már nem állja meg a helyét. Koszovó napjainkra etnikailag szinte homogén albán területté változott, szórvány – zömmel rurális területen élő – szerbséggel, valamint egyes szerb többségű szigetekkel (M. CSÁSZÁR ZS.– MÉREI A.–VÉGH A. 2009).

A szerbek mellett jelen van még néhány, a térség más államaiban is ismert kisebbség (1. számú táblázat).

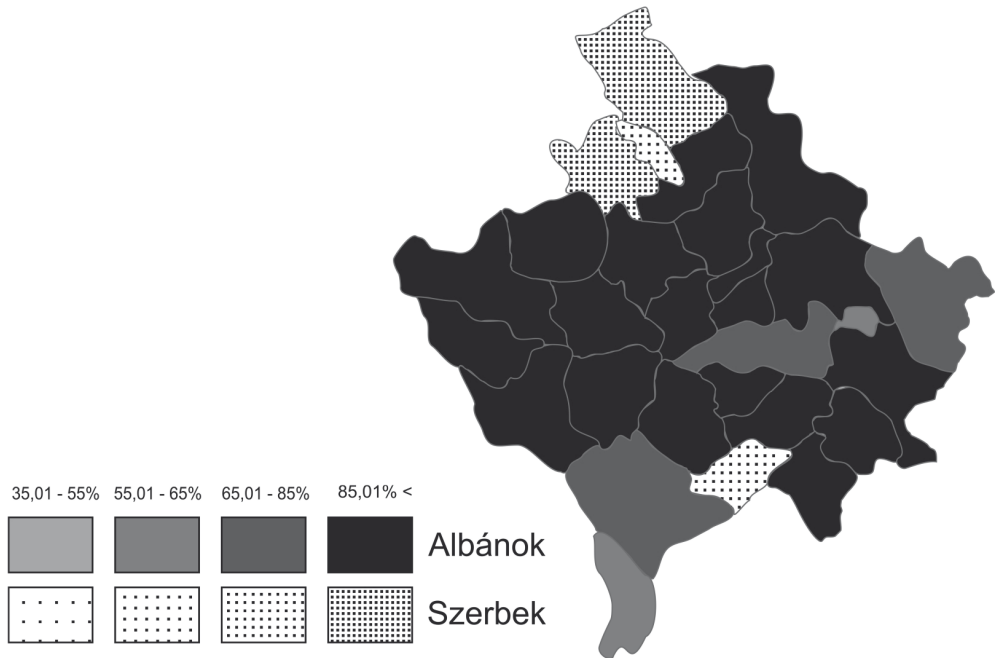
1. táblázat: Koszovó etnikai összetétele, a teljes lakosság 1,9–2,1 millió fő százalékában (becsült adatok)

Albánok	90%
Szerbek	5%
Bosnyákok és gorániak	2%
Romák, ashkalik, egyiptmiak	2%
Törökök	1%

Forrás: Kosovo Fact Sheet – October 2006 alapján szerk: M. CSÁSZÁR ZS. 2011.

Az ICG (Nemzetközi Válságcsoport) jelentésében a koszovói albánok és szerbek közötti feszült kapcsolatot a „szociális szerződés”hiányára vezette vissza. A szervezet szerint „Létezik egy egyszerű, de hatékony recept a béke megteremtésére a soknemzetiségű társadalmakban, a polgári szerződés: a kormány elismeri és támogatja a kisebbségek jogait, a kisebbségek pedig cserébe elismerik a kormány hatalmát (www.crisisgroup.org). Jelenleg Koszovóban ilyenfajta egyezségnek nyomait sem találjuk. Az albánok vonakodtak attól, hogy elismerjék a szerb kisebbség jogait, a szerb közösség pedig nem ismeri el a koszovói intézmények jogosultságát. Ez a helyzet jellemzi a koszovói oktatási rendszerben a kisebbségi nyelvek státuszát is (BIEBER, F. 2007).

1. ábra: A vegyes lakosságú területek eloszlása és etnikai arányai Koszovóban (a 2004-esek becsült adatok)

Forrás: Statističko Društvo Kosova 2003 alapján szerk: VÉGH A. 2008.

1.3. A kisebbségi oktatás ellentmondásai

Jelenleg két párhuzamos oktatási rendszer működik Koszovóban: a domináns rendszert a Koszovói Önkormányzat Ideiglenes Intézményei működtetik, és az albánok, illetve egyes kisebbségek használják. Míg a szerbek és egyéb más kisebbségek a szerb kormány által korábban alapított intézményekbe járnak. A biztonság kérdése, illetve a kisebbségek teljes költözési tilalma beárnyékolja az oktatási kérdéseket. Az Oktatási Minisztérium hivatalos politikai célja a kisebbségi közösségek kibékítése. Ennek ellentmond, hogy a hivatalos tankönyvek továbbra is nacionalista, etnocentrikus nézeteket sugallnak.

A Koszovói Keretalkotmány és a Koszovói Nyelvhasználati Törvény garantálja, hogy a kisebbségek saját nyelvükön tanulhassanak. Az anyanyelven való tanuláshoz való jogot újra megerősíti a 2002-ben kiadott Általános és Középiskolai Oktatási Törvény. A Koszovói Humanitárius Jogi Központ (HLC) 3 hónapon keresztül vizsgálta az idevágó kérdések betartását (www.dianet.org). Megállapították, hogy a nyelvhasználati törvény

maximálisan betartásra kerül a török, bosnyák és a roma-ashkali-egyiptomi (RAE) közösségek esetében, és részben a goráni közösség esetében is, akik bosnyák nyelvű iskolákba járnak. Ezen kisebbségek tanulói a Koszovói Oktatás, Tudomány és Technológia Minisztériuma (Kosovo MEST) által kibocsátott tanterv alapján teljesítik a tantárgyakat. A Minisztérium által kiadott tantervek albán, bosnyák és török nyelven készülnek. Az ashkali és egyiptomi közösségek anyanyelve albán, így albán nyelvű iskolákba járnak. A szerb és goráni közösségek tanulói, akik szerb iskolákat látogatnak, a szerb kormány által, szerb nyelven kiadott tantervet követik. A HLC hangsúlyozza, hogy a koszovói kormány még nem iktatta be a tantervet szerb nyelven. Ugyanakkor a szerbek sem hajlandóak tanácskozásokon részt venni a Kosovo MEST-tel, hogy kidolgozzák a tantervet szerb nyelven is, és a minisztérium életbe léptesse azt. A koszovói kormány hivatalos, nyilvános felhívást tett a szerbek felé ezügyben. Meg kell jegyezni, hogy a roma oktatási folyamat sem a minisztérium, sem a szerb hatóságok alá nem tartozik. A főleg albán környezetben élő roma kisebbség tanulói albán, a szerb területen élők szerb iskolákba járnak. A roma gyerekek egy kisebb hányada bosnyák intézményeket látogat.

Bár az alkotmányos keretek biztosítják a kisebbségi nyelven való oktatás jogát, ezt mégsem tartják teljesen tiszteletben. Ahogy az ICG megfigyelte: „A kisebbségek joga az anyanyelven folyó oktatáshoz nem egyenlőképpen biztosított. A beékelődött kisebbségek esetében az a helyzet, hogy néha párhuzamos oktatási rendszereket dolgoznak ki. Az iskolák nehezen találhatnak képzett tanárokat (www.crisisgroup.org). A normák és a gyakorlat közötti olló szárai valószínűleg nyitottabbak, mint bárhol Délkelet-Európában. A fent említett etnikumok közötti problémákon túl vannak egyéb, a jogi keretektől fakadó nehézségek is. Az FCNM (Framework Convention for the Protection of National Minorities) Tanácsadó Bizottsága megjegyzi, hogy nincs a kisebbségi osztályok létrehozásához szükséges minimális tanulói létszám meghatározva, bár a gyakorlatban úgy tűnik, hogy ez 15 fő körül van. A kislétszámú kisebbségek esetében ez a mutató súlyos akadályokat gördíthet az anyanyelvi oktatáshoz való hozzáférés kérdésében (www.minelres.lv).

A legtöbb problémájuk a szerbeknek van, akiknek a gyerekeik a szerb beékelődött területeken tanulnak a szerb kormány által már korábban, párhuzamosan létrehozott oktatási intézményekben. Az az egyik oka annak, hogy a gyerekek ezekbe az iskolákba járnak, hogy a koszovói kormány nem tett még elhatározást a szerb nyelven folyó oktatásról. Emiatt a szerb gyerekek még mindig a szerb kormány Oktatási Minisztériuma által létrehozott tervek és programok szerint tanulnak, de a nem kielégítő feltételek miatt még a szerb területeken is csökkent a szerb tanulók száma. Ezen iskolák tanárait a szerb kormány alkalmazza. Számos szerb tanár –

akiket a koszovói költségvetésből fizettek – számláját zárolták Koszovóban a szerb kormány felől érkező instrukciók hatására. További probléma a párhuzamos oktatási rendszerekkel kapcsolatosan, hogy nem csak a szerbeket érinti, hanem más kisebbségeket is. Néhány Dragas/Drageš megyei goráni tanár, akik a szerb tanterv mentén tanítanak, visszautasították a koszovói kormánytól kapott fizetést 2006 áprilisában. Ragaszkodtak ahhoz, hogy a szerb kormány költségvetéséből finanszírozzák őket. Bár a konfliktust megoldották, az eset mégis jól illusztrálja a koszovói oktatás politikával átitatott mivoltát. A párhuzamos oktatási rendszer kiterjed a felsőoktatásra is. A Pristina-i Egyetem albán nyelven kínál előadásokat, de egyetlen szerb származású hallgató sincs a képzésben résztvevő kisebbségek között. Nem jobb a helyzet a magánegyetemen sem. A szerb kormány által működtetett tanszékeken szerb nyelven folynak az előadások (Mitrovica, Zvečan, Leposavić, Zubin Potok). A hallgatók szerbek, vagyis albánok egyáltalán nincsenek köztük. Mindez azt jelenti, hogy a felsőoktatásban nagyon kevés kisebbségi közösségből érkező hallgatót találunk (BIEBER, F. 2007).

A bosnyákok is jogosultak az anyanyelven történő oktatásra, de egyes területeken nem tudnak élni ezen lehetőségükkel, ezért albán nyelvű iskolákba járnak például Dakovica/Gjakove területén. Itt nincs elég gyerek a bosnyák iskolák létrehozására. A bosnyákok kiegészítő órákat kértek a gyermekeiknek, hogy azok bosnyák nyelvet, történelmet, kultúrát és hagyományokat tanulhassanak, de az önkormányzat elutasította kérésüket, mondván, hogy nincsenek meg a megfelelő anyagi feltételek.

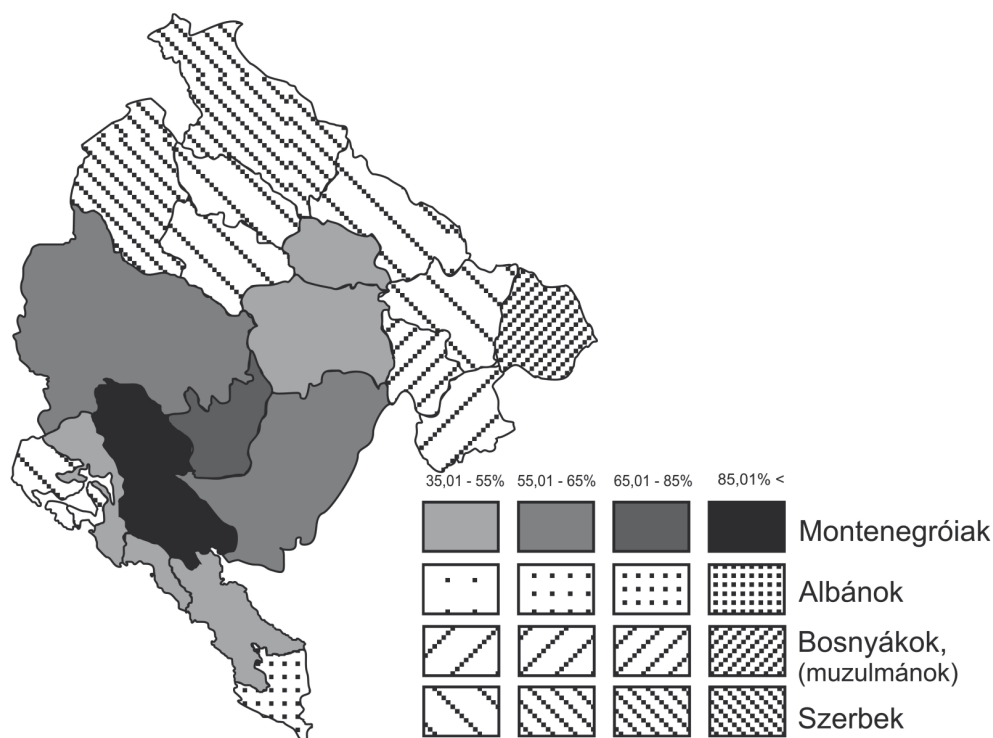
A fentebb leírtaknál is nagyobb probléma a romák marginalizációja. Vagy a Koszovói Önkormányzat Ideiglenes Intézményeibe járnak és albán, bosnyák, török nyelven tanulnak, vagy a szerb kormány által fenntartott iskolákba, ahol az oktatás nyelve szerb (az ashkali és egyiptomi gyerekek anyanyelve egyébként az albán). A fő gondot azonban az jelenti, hogy csak elenyésző részük tanul tovább középiskolákban, és még kevesebben a felsőoktatásban.

Összegzésképpen elmondható, hogy Koszovó kisebbségeinek jogai ugyanannyi kérdést vetnek fel, mint Koszovó függetlenségének hosszútávú világpolitikai következményei. Az albánságnak meg kell barátkoznia a kisebbségek jelenlétével és meg kell tanulnia, mit jelent a kisebbségek jogainak biztosítása, illetve mit is jelent többségnek lenni.

2. Montenegró

2006 májusában 55%-os szavazati aránnyal a népszavazáson a montenegrói nép úgy döntött, hogy véglegesen kiszakad a szerb-montenegrói államközösségből, akkori nevén Kis-Jugoszláviából. Az önállóság útjára lépett kis állam megteremtésében segítettek az országban élő kisebbségek. A miniszterelnök, Milo Djukanovic úgy vélte, hogy az elszakadáshoz a kisebbségek támogatására van szükség ezért azok megnyerésére törekedett. Az albánok, muzulmánok és bosnyákok, akik a lakosság közel negyedét jelentik, már korábban is a Szerbiától való különállás szorgalmazói voltak (PAP N. 2010). Az albán kisebbség lojális is a szláv többségi államhoz. A 48 ezer albán többsége délen, Ulcinj térségében él. A bosnyákok és a muzulmánok a Szandzsákban (a 11 opscinából 5 Montenegróban található) laknak, az 1%-nyi horvát pedig a Kotori-öböl környékén található.

1. ábra: Montenegró etnikai összetétele (2004)

Forrás: Zavod Za Statistiku Crne Gore 2008 alapján szerk. VÉGH A. 2008.

2. táblázat: Montenegró etnikai összetétele 2004-es népszámlálás alapján

Montenegrói	42,2%
Szerb	32%
bosnyák	7,8%
Albán	5%
muzulmán	4%
horvát	1,1%
Roma	3,2%
egyéb	4,2%

Forrás: Zavod za statistiku Crne Gore, 2008 alapján szerk. M. CSÁSZÁR ZS. 2011.

Az új állam alkotmánya szerint Montenegró különböző nemzetiségű szabad és egyenrangú polgárok állama. Hivatalos nyelve a montenegrói, de a hivatali életben használható a szerb, a bosnyák, az albán és a horvát is. Az oktatásban azonban nem sikerült minden tekintetben megvalósítani a kisebbségek igényeit. Nem egyszer a törvényben leírtak sajátos értelmezése miatt szenvedett csorbát a kisebbségi oktatás. A minisztérium csak az albán nyelvre fókuszál és kevésbé a figyel a többi kisebbségi nyelvre. Ezt azzal magyarázza, hogy a többi kisebbség nyelve (bosnyák, muzulmán, horvát) azonos a többség nyelvével. Ugyanakkor az oktatási törvény kimondja, hogy a kisebbségi nyelveken való oktatást biztosítani kell, amennyiben az adott megyében a kisebbség nagyobb, vagy szignifikáns része a kisebbségi közösséghez tartozik. Sőt, az Általános Iskolai Oktatási Törvény szerint olyan oktatásra van szükség, amely „tiszteli a nemzeti, történelmi és kulturális értékeket, valamint elismeri más nemzetek kulturális és egyéb értékeit” és elősegíti a „kölcsonös tolerancia” kifejlődését, valamint a „különbségek tiszteletben tartásának” képességét (2-es cikkely). A fentiek alapján úgy tűnik papíron a szláv nyelvű kisebbségeknek is biztosítottak a jogai, csak a megvalósítás várat még magára. A tanterv 20%-ában lehetőség van saját kultúrájuk oktatására, de az anyanyelv jelen esetben nem különbözik a többségi nyelvtől. A két elfogadott kisebbségi anyanyelv az albán és a roma.

Ugyan az albán kisebbség számára lehetőség az anyanyelven történő oktatás, de problémákkal itt is szembesülünk: az iskolai szegregáció mellett a tankönyvek gyatra fordítása, a kevés képzett szaktanár miatt nem valósul meg a többségi társadalomhoz illeszkedő nemzetiségi oktatás. Az albán nyelvű tanárképzést is csak hosszú küzdelem után sikerült megszervezni a

Montenegró Egyetemen Podgoricában. A többi kisebbségnek, mint a roma, horvát és bosnyák/muzulmán nincs esélye arra, hogy anyanyelvén tanulhasson a montenegrói iskolákban.

Tudunk azonban pozitív példát is felhozni, mert a Kotori-öböl környékén élő horvátok diákok számára horvát nyelvű kurzust biztosítottak a „Matica hrvatska” segítségével, bár nem a hivatalos oktatási rendszeren belül.

Egy nemzetközi vizsgálat szerint (BIEBER, F. 2007) Montenegróban három nagy probléma köré csoportosulnak az oktatás és a kisebbségek gondjai. Azok a kutatások, amelyek a kisebbségek álláshoz jutását vizsgálják, határozottan kimutatják az oktatási szektorban uralkodó etnikai diszkriminációt. Az interjúalanyok 52,2%-a találta úgy, hogy van etnikai megkülönböztetés tanulmányai során, 30,4% nem volt biztos benne, 17,4% pedig úgy gondolta, hogy nincs. A vizsgálat szerint az etnikai megkülönböztetés nem a jogi rendszerből fakad, hanem a gyakorlatban mutatkozik meg. A második nagy probléma az, hogy a hivatalos nyelv anyanyelvként való tanulása asszimilálja a kisebbségeket, kivétel ez alól az albán kisebbség. Végül, súlyos probléma a szomszédos országokban szerzett diplomák elfogadtatása. Ez különösen azokat érinti, akik Horvátországban, Bosznia és Hercegovinában, Albániában és Koszovóban kaptak diplomát. Míg a Szerbiában és a Bosznia-Hercegovinai Szerb Köztársaságban végzettek okleveleit könnyedén elismerik, a többi szomszédos országból származókat nem. Ez igen hátrányos megkülönböztetés a munkaerőpiacon a kisebbségekkel szemben.

Összefoglalásképpen azt mondhatjuk, hogy a montenegrói kisebbségi oktatás fő problémája az, hogy a kormány az új állam keretein belül sincs elkötelezve arra, hogy a szláv nyelvű etnikumoknak az oktatási rendszeren belül biztosítson lehetőséget az anyanyelv elsajátítására és identitásuk erősítésére.

Felhasznált irodalom

- BANAC, I. 1995: Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Duriex, Zagreb, p. 374.
- BIEBER F. (ed) 2007: Guide the minorities and education. http://www.kbs-frb.be/uploadedFiles/KBS-FRB/05_Pictures, letöltés ideje 2010. ok. 15.
- GULYÁS L. 2008: Nyolc év a Koszovó-konfliktus történetéből (1999. június 10 – 2007. december 10.), Mediterrán és Balkán Fórum, Pécs pp. 8–17.
- G. R. JANSEN, 1999, 2008: Albanians and Serbs in Kosovo: An Abbreviated History <http://lamar.colostate.edu/~grjan/kosovohistory.html>
- HALÁSZ I. 2005: A válságkezelő igazgatás Koszovóban. *Pro Minoritate*, 2005/Tavaszi, pp. 3–34.
- Constitutional Framework For Provisional Self-Government. UNMIK/REG/2001/9.* 2001. máj. 15. <http://www.unmikonline.org/constframework.htm>
- KING – MASON, 2006: *Peace at Any Price: How the World Failed Kosovo* p. 52.
- M. CSÁSZÁR ZS.–MÉREI A.–VÉGH A. 2009: Kisebbségi múlt és jövő Koszovóban. Közép-Európai Közlemények II. évf. 2–3. szám No. 4–5., Szeged, pp. 7–15.
- SLUŽBENI LIST SRS
- STATISTIČKO DRUŠTVO KOSOVA 2003.
- SZILÁGYI I. 2008: Koszovó státuszának kérdése, Magyar Külügyi Intézet, Budapest
- Country Reports of Education: Carolin Leuntloff – Elmar Pichl: The State of Education in Kosovo after the Cease-fire in June 1999*, http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/csbsc/country_reports/Education_Kosovo.htm
- Comprehensive Proposal for a Kosovo Status Settlement. V.I.P. Daily News Report*, February 2, 2007.
- Comprehensive Proposal for a Kosovo Status Settlement.* http://www.unosek.org/docref/Comprehensive_proposal-english.pdf.
- Dalji izazov na putu povratka izbjeglica u Bosnu i Hercegovinu – International Crisis Group 137. számú jelentése* 2002. dec. 12. Szarajevó/Brüsszel.
- European Stability Initiative The Lausanne Principle: Multienthnicity, Territory and the Future of Kosovo's Serbs* 2004. jún. 7.
- ICG: *Kosovo: No Good Alternatives to the Ahtisaari Plan*, <http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=4830>
- ICG: *Kosovo's First Month*, <http://kosovoroma.wordpress.com/2008/03/19/icg-kosovos-first-month/>
- HLC Report *"Ethnic Communities in Kosovo in 2006"*, http://www.dianet.org/index.php?Itemid=29&id=40&option=com_content&task=view
- Minority education in Kosovo*, <http://www.kakanien.ac.at/weblogs/see-eu/2008/09/minority++education+in+kosovo/>
- Minority Rights in Western Balkans-* <http://www.stefanwolff.com/files/MRWB.pdf>
- Shadow Report: On the Implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities in Kosovo, Kosovo, Pristina, September 2005*, [http://www.minelres.lv/reports/S&M/Shadow%20Report%20FCNM%20in%20Kosovo%20\(edited%20Jan%202006\).pdf](http://www.minelres.lv/reports/S&M/Shadow%20Report%20FCNM%20in%20Kosovo%20(edited%20Jan%202006).pdf)
- UNMIK/PISG: *Strategy for Reintegration of Repatriated Persons*, <http://kosovoroma.wordpress.com/2008/01/14/unmikpisg-strategy-for-reintegration-of-repatriated-persons/>

ALBÁNIA

Az Albán Népköztársaság 1946-ban jött létre. A hidegháborús években először jugoszláv, majd szovjet, később kínai mintára képzelte el a szocializmus építését. Ezt követően az 1970-es évek végétől önállóan, szinte teljes nemzetközi elszigeteltségben élt az ország. Ennek a politikának a mentális és gazdasági hatásait Albánia a mai napig magán viseli (RÉTI GY. 2000).

Enver Hodzsa 1985-ös halálát követően az ország lassan és fokozatosan kezdett elfogadhatóvá válni a külföld számára. Többpárti rendszerről 1990 decembere óta beszélhetünk, amikor megalakult az Albán Demokrata Párt. A társadalmi, politikai és gazdasági problémák ellenére az ezredfordulóra Albániában kiépítésre kerültek a parlamenti demokrácia intézményei, megtörtént a hatályos alkotmány szükséges módosítása. A hatalmi ágak szétválasztása bár nem tökéletes, de folyamatos az állam működésének parlamenti, társadalmi ellenőrzése. Külföldi szakértők szerint az ország GDP-je az utóbbi hét évben folyamatosan 6 százalék körüli mértékben nőtt, az inflációs ráta pedig 3–5 százalék között ingadozott. Az egy főre eső GDP 2005-ben 2620 dollár volt, amivel Európában a legszegényebb országok közé tartozik. Az országban a munkanélküliségi ráta a hivatalos albán statisztika szerint 2005-ben 18%-os volt, amely valójában – a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) felmérése szerint – 38%-os. Sajnálatos körülmény, hogy a munkaerőpiacon nem könnyű elhelyezkedni, ebből fakad az a tény, hogy a fiatal közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkezők elhagyják az országot, máshol kamatoztatják tudásukat (M. CSÁSZÁR. ZS. – PAP N. 2007.).

Az oktatási rendszer 1945 után nagy expanzió ment keresztül, ami azonban nem hozott jelentős minőségi javulást. A délkelet-európai térségben a II. világháború előtt még komoly gondokat okozó analfabetizmus sajnálatos módon Albániában még napjainkban is jelen van. Különösen a hegyvidéki kis falvak lakói nem teljesítik tankötelezettségüket iskola hiányában, a távolabbi iskolaközpontokba nem jutnak el.

Albániának még mindig alacsonyak a középiskolai és a felsőoktatási beiskolázási mutatói (56%, illetve 13%). Ez nagy probléma, mivel az albán gazdaságnak növekvő szükséglete van tanult, megfelelő tudással és készségekkel rendelkező munkaerőre, és ez az oktatási rendszer reformja nélkül nem lehetséges. Az oktatás terén az országnak a következő feladatokat kell megoldania: az oktatás és a tanulás minőségének javítása, új tantervek bevezetése, az oktatási rendszer decentralizálása, az intézményi (iskolai) autonómia erősítése, az oktatásra szánt központi elosztású összegek mennyiségének emelése és felhasználásának hatékonysága (BIEBER F. 2007).

Az oktatáshoz való jog az alkotmány szerint mindenki számára biztosított, és nemzeti prioritásnak tekinthető. A törvény szerint a tankötelezettség 16 éves korig terjed. A bölcsődei, óvodai ellátás széles körűnek mondható. A kötelező alapfokú oktatás (6–14 életév között) alsó és felső tagozatból áll. A gimnáziumba járók aránya még mindig alacsony a régi rezsim értelmiségellenes politikájának maradványaként, majd hatoda a szakközépiskolába iratkozottakhoz képest. A középfokon tanulók többsége szakközépiskolában, vagy szakmunkásképzésben vesz részt. A továbbtanulás, a sikeres érettségit követően a középiskolai eredmények és a felvételi vizsgák figyelembe vételével történik. A felsőoktatási intézményekben továbbtanulók száma a térséget tekintve még javítható, az expanzió még várat magára. Ennek ellenére az országot is elérte az oktatás megreformálásának gondolata, már 1992-1999 között tantervi reform vette kezdetét, bár nem kellő hatékonysággal. Sikerült viszont az idegen nyelv oktatását megerősíteni. Albán értelmiségiek szerint ez is szerepet játszik abban, hogy a fiatalok nagy része középiskolai tanulmányait követően elhagyja az országot, máshol tanul tovább és keres munkalehetőséget. A reformok tekintetében a felsőoktatásban a Bologna-rendszer bevezetésére vállalkoztak a 2005/2006-os tanévtől kezdve. Emellett átalakult a felsőoktatás irányítása, nagyobb autonómiával rendelkezik a rektor és a szenátus, kezükbe került a vezetés. Napjainkban a legtöbb felsőoktatási intézmény Tiranában van (öt állami és négy magánegyetem), de mindegyik nagyvárosban működik egyetem, vagy főiskola pl. Shkodrában, Elbasanban, Gjirokastrában, Durresben, Beratban és Fierben). A felsőfokú szakképzés szerepe igen jelentős, bár nem a felsőoktatási intézményekhez köthető képzési forma, ezzel próbálják a kvalifikáltabb munkaerőt biztosítani az ország gazdasági fejlődéséhez. A tanárképzés – elsősorban az alsós tanítók oktatása – komoly reformon ment keresztül, minden egyetemen bevezették a képzést.

Az alkotmány biztosítja az emberi jogokat és az alapvető szabadságjogokat. Az albán jogalkotás 3 nemzeti (görög, macedón és montenegrói), valamint két nyelvi kisebbséget (aroman vlach és roma) ismer el. Pontos szám-arányokat nem tudunk, az utolsó olyan népszámlálás, amely az etnikai hovatartozásról is kérdezett 1989-ben volt, a hivatalos statisztikai jelentések szerint a lakosság 95% albán, 3% görög, illetve a fent említett többi nemzeti és nyelvi kisebbség.

Az Oktatási és Tudományos Minisztérium bővíteni próbálja a kisebbségek oktatási lehetőségeit: a tanterv rugalmasságának növelése, kétlépcsős curriculum bevezetése, amely egy központi szinten fejlesztett és elfogadott kerettantervből és az iskolák által, a kerettantervvel összhangban kifejlesztett részletes tantervből állna. Az általános iskolai oktatás alsóbb szintjein az etnikai kisebbségekhez tartozó gyerekek a tanterv kb. 90%-át tanulják anyanyelvükön és mindössze 10%-át albán nyelven. A felsőbb osztályokban ez az arány 60%/40%-ra változik. A származási ország földrajza minden ki-

sebbségi iskolában tanítható. Egy, a Szülői Munkaközösség által meghatározott fakultatív tantárgy elő van írva minden iskola számára Albániában. Ez lehetővé teszi, hogy a kisebbségek saját anyanyelvükön vezessenek be tantárgyakat. Lehetőség van nem állami támogatású iskolák létrehozására, ahol az oktatás kisebbségi nyelveken folyik (BIEBER F. 2007).

A fenti elképzelések jegyében már Gjirokastra és Korca régiókban minden egyes Regionális Oktatási Igazgatóságon egy speciális Felügyelőt neveztek ki a kisebbségi jogi háttér biztosítására és koordinálására. A Gjirokastra, Saranda és Delvina körzetek tipikusan görög kisebbségi körzetek. Kilenc óvoda, kilenc alsótagozatos iskola, tizenhét általános iskola (alsó és felső tagozat) és 3 középiskola működik a körzetekben a kisebbségi diákok számára. A legtöbbjüknek kevesebb, mint ötven tanulója van. Néhány településen átlagosan 4,4 és 5 tanuló van. A tanárképzés biztosítása érdekében és a kisebbségi értelmiségi képzést segítve 1993-ban a Gjirokastrai Egyetemen görög szak indult, 1997-ben pedig a Tiranai Egyetemen görög nyelvi tanszékét alapítottak (BIEBER F. 2007).

A Regionális Oktatási Igazgatóság által kijelölt két-háromfős tanári csoportok alakultak a nagyobb számban romák lakta területen, hogy segítsék a roma gyerekek beilleszkedését. Ezekben a térségekben speciális iskolákat és osztályokat hoztak létre romák számára. Ennek ellenére további reformokat kellene bevezetni a roma gyerekek oktatásával kapcsolatban, hogy azok elősegítsék a roma gyerekek beiskolázását és csökkentsék az írástudatlanságot.

Felhasznált irodalom

- BIEBER F. (ed) 2007: Guide the minorities and education- http://www.kbs-frb.be/uploadedFiles/KBS-FRB/05_Pictures , letöltés ideje 2010. ok. 15.
- JACQUES, E. 1995. The Albanians. An ethnic history from prehistoric times to the present. McFarland, Jefferson, 832 p.
- M. CSÁSZÁR ZS.–PAP N. 2007. Expedíció a Balkánon I. Albánia – a sasok országa . A Földrajz tanítása XIV/3. pp. 20–24.
- PAP N. 2010. Magyarország a Balkán és a Mediterráneum vonzásában Publikon Kiadó Pécs p.319.
- RÉTI GY. 2000: Albánia sorsfordulói. Budapest. Aula. 2000.
- Minority Rights in Western Balkans-* <http://www.stefanwolff.com/files/MRWB.pdf>
- Shadow Report: On the Implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities in Kosovo, Kosovo, Pristina, September 2005,* [http://www.minelres.lv/reports/S&M/Shadow%20Report%20FCNM%20in%20Kosovo%20\(edited%20Jan%202006\).pdf](http://www.minelres.lv/reports/S&M/Shadow%20Report%20FCNM%20in%20Kosovo%20(edited%20Jan%202006).pdf)
- VÉGH A. (2009): A Nyugat-Balkán etnikai képe. In: A Nyugat-Balkán MK – KMBTK Budapest pp. 211–236.

MUSZLIMOK ÉS OKTATÁSUK A BALKÁNON

A XX–XXI. század globalizálódó világában a kultúrák együtt/egymás mellett élésének kérdése, annak aktualitása nem képezheti vita tárgyát. Különösen fontos ez az iszlám – napjainkban tapasztalható – erőteljes térhódítása, európai megjelenése kapcsán.

A huntingtoni civilizációs paradigma elmélet szerint a hidegháború után a nagyhatalmak küzdelmét a civilizációk harca váltja fel, a jövő konfliktusai pedig többé nem politikai ideológiákon, hanem kulturális (elsősorban vallásbeli) különbségeken alapulnak majd. Az iszlám demográfiai erejével és újjáéledő vallási fundamentalizmusával ún. törésvonal-háborúk formájában, egy civilizációközi nagyhatalmi háborúval fenyegeti a nyugati civilizációt. Az iszlámmal szemben erőteljesen fogalmaz a szerző, miszerint „A Nyugat számára nem az iszlám fundamentalizmus jelenti az alapvető problémát, hanem maga az iszlám” (HUNTINGTON 1996.).

Bizonyára közismert, hogy napjainkban több mint 16 millió muzulmán él Európában, ebből egyes források szerint 8 millió, mások szerint jóval több a Balkánon összpontosul. Lélekszámuk növekvőben van, amely az átlagosnál nagyobb születési arányra vezethető vissza. A térségben való jelenlétük döntően az oszmán-török hódítás következménye.

Az iszlám napjainkban újjáéledt, reneszánszát éli, a hidegháború után egy sor iszlám iskola nyílt meg, megjelentek az iszlám politikai pártok is. Vagyis újra fontos tényezővé vált a délkelet-európai régióban.

Az iszlám követői között a Balkánon számon tartott legfontosabb négy etno-lingvisztikai muszlim népcsoport: szláv (ezenbelül elsősorban bosnyák), albán, török és roma¹. A szláv nyelvűek között említést kell még tenni a pomákokról, akik többségükben a mai Bulgáriában élnek, valamint a Nyugat-Macedóniában és Délkelet-Koszovóban lakó kisebb muszlim népekről, mint a torbesek, vlachok, goránok, stb. Ezeknek a etnikumoknak eltérő a statusa országonként, egy részük többségben él, mások multietnikus közösségben, vagy minoritásban. Néhány általuk lakott régió két ország határán található, mint a Szandzsák, Szerbia és Montenegró között.

A Balkán köztudottan az etnikum és a vallás összefonódásának színtere, itt hosszú évszázadokon át nem az azonos etnikai származás határozta meg a nemzet létét, hanem az azonos vallás. Különösen igaz ez a kijelentés a török hódítás időszakára, amikor is a térség népei között a legfőbb választóvonalat

¹¹ A romák egy része az iszlámot követi. Jelenlétük a Balkánon növekvő, egy 1990-es évi forrás szerint az iszlámot követők - mint balkáni egyiptomiak, ashkaliak - száma meghaladja a 300 ezret. Tanulmányunkban terjedelmi okok miatt nem foglalkozunk a muszlim roma csoportokkal.

a vallás jelentette. A vallási és az etnikai identitás kapcsolatát jól példázzák a bosnyákok, akik a szintén szláv dialektust beszélő ortodox vagy katolikus társaiktól vallásuk alapján különböztetik meg magukat. Ezzel szemben az albánok esetében nem a vallás, hanem a nyelv az identitás alapja. A 20. század második felétől újra felértékelődött a vallás identitásformáló szerepe, elég utalni a délszláv válságra és következményeire.

A balkáni iszlám a világ érdeklődésének a fókuszába a volt Jugoszlávia területén kirobbant háborúk, konfliktusok (mint boszniai háború, albán kérdés, Koszovó függetlenségének az ügye) kapcsán került, amelyek háttérben döntően az etnikai és vallási kisebbségek problémái álltak. A nagyhatalmak számára a 19-20. század eleji események után újra izgalmassá vált a térség, áttételesen megint a muszlimok révén, de sajátos kettőséget és bizonyos fokú ellentmondást is hordozva. Köztudott, hogy egyfajta általános félelem figyelhető meg – 2001. szeptember 11. után – az egyre erősödő iszlám világgal szemben. A Balkánon létrejött iszlám-orientációt követő országok vagy entitások révén ez elvileg valós veszélyt is jelenthet, hiszen az iszlám országok támogatása igen erőteljes nemcsak gazdaságilag, hanem ideológiailag is. Ugyanakkor a demokrácia védelmében fellépő országok – például az USA – a kisebbségek jogainak érdekében olyan lépéseket tettek, amelyben különösen az albánság jelentős erőre kapott és a támogatásukkal új muzulmán állam alakult a Balkánon. Vagyis az a különös helyzet állt elő, hogy az iszlámmal szembeni általános félelem ellenére a nyugati hatalmak az iszlám vallású albánok védelmezőjeként tűnnek fel.

Fontos megjegyezni, hogy ma ez az egyetlen térség Európában, ahol jelentős mértékű a demográfiai növekedés, ez pedig a muzulmán lakossággal függ össze. Ilyen növekedési ütem mellett mégha a modernizáció révén bekövetkező lassulást is figyelembe vesszük, a térség néhány országában jelentősen emelkedhet számarányuk, pl. a XXI/XXII. század fordulójára Macedóniában az albánság többségbe kerülhet.

Napjaink szekularizált világában szokatlannak tűnhet a vallás mindennapokat átszövő szerepe. Pedig Európa délkeleti szegletében a lakosság – a közelmúlt kommunista időszaka ellenére is – döntő többsége vallásosnak vallja magát. A Balkán a három nagy vallás találkozásával – a keleti és a nyugati kereszténység, valamint az oszmáni időszakban elterjedt iszlám – Európa vallásilag legszínesebb területének tekinthető. Ha a térségben több évszázada jelenlévő iszlámról értekezünk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a kulturális értékeket, örökséget, amellyel hozzájárul az európai kulturális sokszínűséghez. A mecsetekben, dzsámikban naponta ötször Mekka felé imádkozó muszlimok, a bazárok színes árubősége, és forgataga, a tömjén, a fűszerek bódító illata a Keletet idézi a többségében keresztény Európában. Szokatlan, ugyanakkor nagyon izgalmas világ ez a Balkánon. Az itt élő muszlimok mindnyájan vallásosak, mégha az iszlám előírta kötelezettsé-

geket lazábban is tartják be, hiszen rendszeres az alkoholfogyasztás, a nők fejkendő viselése sem általános. Ezek mind az európaiakkal való együttélésnek és az elmúlt 40–50 évben végbement szellemi átalakulásnak is köszönhetőek.

1. Történeti szakaszok

1.1. Az iszlám első találkozása a Balkánnal, az oszmán-török hódítás előtti időszak

A nagy egyházszakadást követő időszakban a Balkánon élő népesség többsége az ortodox vallási irányzathoz tartozott, kivételt ez alól a térség északnyugati részén élő horvátok és szlovénok, valamint az albánok és bosnyákok egy része jelentett, akik a katolikus vallást követték és gyakorolták. A térség harmadik nagy vallási irányzata, az iszlám csak a 15. századtól vált jelentős tényezővé. A történettudomány – különösen a magyar – az iszlám jelenlétével a területen döntően az oszmániai megjelenésétől számol. Nem eléggé köztudott, hogy a mai Balkánon jóval a török hódítás előtt is éltek már muzulmánok.

Egyes kutatók szerint az iszlám a 7–8. században már tetten érhető a térségben, s az Ottomán birodalom megjelenéséig jelentős hatást is gyakorolt az ott élő népekre. A Balkán lakosai már ekkortájt élénk kereskedelmi, politikai és katonai kontaktusba kerültek a muszlimokkal. Az arab kereskedők révén már – ugyan elenyésző számban – muzulmán jelenlétről is beszélhetünk. Az arabok a 9. században a déli-itáliai hódítás mellett a dalmát tengerparti városok elfoglalását is célul tűzték ki, a mai Dubrovnikot is tizenöt évig próbálták bevenni, de eredménytelenül. Az adriai kikötők – a mai Ulcinj, Tivat, Durres – a görög és dél-itáliai városok mellett kereskedelmi központként szolgáltak. Az arabok jelenlétének kézzelfogható emléke a trogíri katedrális közelében lévő relief, amely egy turbánt viselő arab férfit ábrázol, illetve szintén a városban talált két arab síremlék (NEXHAT, I.).²

De számtalan más példával is igazolhatók a két kultúra érintkezési pontjai. Bizánc több mint két évszázadon át viselt védekező háborút az arabokkal szemben, akik két alkalommal magát a fővárost, Konstantinápolyt is megostromolták (674–678, 717–718), de csak nagy nehézségek árán tudták megmenteni a várost és a birodalmat. A muszlim csapatok megjelentek a mai Edirne és Szaloniki környékén is, sőt Gallata mellett mecsetet építettek és megalapították az első kolóniájukat is (NEXHAT, I.).

² Ibraim Nexhat albán szerző, a *The First Contacts of Islam with Balkans* című írásában több példát is említ a muszlimok korai jelenlétére, egy részük magyar vagy angol nyelvű szekunder forrásokkal kontrolálható, viszont a szerző néhány megállapítása erős túlzásnak tűnik.

A régió északi peremén, a Kárpát-medencében, a 12. században már megjelentek muszlim népcsoportok, s területileg érintkeztek vizsgált térségünkkel, a Balkánnal. A középkori magyar királyságban élő iszlámkövetők feltehetőleg kapcsolatba is kerültek Bosznia lakosaival, hiszen jelentős részük Északkelet-Bosznia közelében élt egészen 14. századi kiutasításukig (MALCOLM, N. 2002). Ibrahim Nexhat is szól erről a térbelileg is megfogható érintkezésről, szerinte a magyar királyság délkeleti részén élő muszlimok egy csoportja már a 13. században a Balkán-félszigetre vándorolt, s ott megtelepedett. Más térségekből is érkeztek muszlimok a Balkánra, így Szíriából az Al-Aga család, akik a legrégebbi mecsetet emelték Koszovóban. A Vardar-völgyi törököknek nevezett muszlimánok pedig Kis-Ázsiából kerültek a Balkánra (NEXHAT, I.).

Az iszlám korabeli jelenlétének vizsgálatakor nem hagyható figyelmen kívül a 8. és a 10. század között ide vándorló, az izmaelitákhoz tartozók muszlim Pecheneg törzsek³ inváziója sem. Érdeemes említést tenni még egy másik forrásról, miszerint a Razgrad környéki törökök az Oszmán Birodalom idején eltörökösödött krími tatárok, gagauzok és Anatóliából menekült síita kazulbasik leszármazottjai (ZHELYAZKOVA, A.1994).

A fent leírtak alapján feltételezhetjük, hogy az oszmán-török hódítás időszakát néhány balkáni iszlám közösség megérhette, bár túlzás lenne azt állítani, hogy ez jelentősen befolyásolta volna a török invázió sikerét és a későbbi iszlamizációt.

1.2. Az oszmán–török birodalom hódítása, az iszlamizáció kora

Az oszmán hódítás a Balkán-félszigeten a 14. század utolsó harmadával vette kezdetét. A nagy tehetségű szultánok (I. Murád, Bajazid, I. Mehmed, II. Murád, II. Mehmed) idején folytatott előrenyomulás következtében a 15. század végére az egész Balkán oszmán uralom alá került. A „Törvényhozóként” tisztelt I. Szulejmán uralkodásakor élte a birodalom fénykorát, a Kárpát-Balkán térség jelentős része hódoltsági vagy hűbéri függésben levő területté vált. A Porta az iszlám szabályok, törvények alapján működött. A népességet vallási hovatartozás alapján sorolták be. Teljes értékű „állampolgárnak” csak a muszlimok számítottak. A korábbi urak, a helyi vezető rétegek eltűntek – csak Boszniában tarthatták meg kiváltságaikat – a Balkán lakosságát a hódoltság alatt az érintetlenül hagyott helyi közösségek és az egyházi vezetők kormányozták (JELAVICS, B. 1996).

Az oszmán állam a Szent Háború alapeszméjére épült: célja az iszlám terjesztése és megvédése volt. E felfogás szerint a világ két övezetre oszlik: A

³ A Pecheneg törzsek Ural folyótól (más források szerint a Dnyeper vidékéről) érkeztek és a mai Macedóniában telepedtek le. Muszlim vallásúak, a besenyők egyik csoportját vagy elnevezését értjük alattuk.

hívók szférája, a dariüiszlám, a háború szférája, a darülharb. Az uralkodó kötelessége az iszlám uralmának kiterjesztése a lehető legnagyobb területre. A hódítás célja a nem a darülharb megsemmisítése, vagy népeinek elpusztítása, hanem fölöttük az iszlám számára előnyös hatalom gyakorlása. Számtalan példa mutatja, ha egy város vagy régió ellenállás nélkül fogadta a hódítókat, megtarthatta vallását és széles körű autonómiát élvezett. Az ellenállók viszont nem egyszer rabszolgaságba kerültek és tulajdonukat elkobozták.

Az oszmániaknak tehát korántsem volt elsődleges célja az iszlám-térítés, ebben közrejátszottak gazdasági, pénzügyi megfontolások is, hiszen ezzel a más vallású népek által fizetett fejadó szűnt volna meg. Hozzá kell tenni, hogy az iszlám terjedése kezdetben összekapcsolódott a muszlim államok politikai hatalmának kiterjedésével és mivel ez a vallás és az állam egységét szolgálta, így nem egy esetben maga is kezdeményező volt, vagy legalább is nem hárított akadályt a megtérők elé. Emellett az oszmán kormányzat törekedett a muzulmánok stratégiai területekre történő telepítésére is (pl. a birodalom határvidékére), sőt nem egy alkalommal annak erőszakos formájától sem riadt vissza. A telepítéspolitikának köszönhetően jelentős számú török népesség került balkáni területekre. A városlakók kormánytisztviselők, katonák, céhes ipar mesteremberei voltak. Sokan érkeztek a közigazgatás tagjai-ként is, bár ők az államszervezet sajátosságából adódóan többször állomást cseréltek életük során. A vidéken élők többségét Anatóliából telepített parasztok adták. A birtokosok – szpáhi vagy csiftlik-birtokos – az uralkodó réteghez tartoztak.

Az iszlám terjedését az alábbiak motiválhatták: amennyiben egész falvak, közösségek tértek át önként a vallásra, mint az „igazhitűek” nem fizettek adót. Sőt egyes esetekben a jobbágyrendszer elől menekülve szöktek oszmán területre, mert valamivel kedvezőbb volt a parasztok helyzete, statusa. Általában a muszlimok kevesebb adót fizettek, s ez nagy vonzerő volt a városban élők számára is. A keresztény rabszolgák a muzulmán vallás felvételével jobbágyokká léphettek elő. A devsirme intézménye révén (a 14–18. század között) keresztény fiúgyerekeket gyűjtöttek össze, képezték ki janicsárrá, és az iszlám szellemében nevelték.

A török seregben igen sok iszlamizált harcost alkalmaztak, a korabeli források és régészeti leletanyagok említést tesznek a budai vilajetben szolgáló bosnyák és szerb várkatonákról. Az iszlám nemcsak gazdasági, de társadalmi előnyt is jelentett, s ez növelte az áttérők számát. Egy sor 16–18. századi nagyvezír is a renegátok közül került ki (11 bosnyák, 24 albán) (SZAKÁLY F. 1995). A Balkán iszlamizált lakosságából származó oszmán katonaság nyelvét megtartotta, az albánt vagy valamelyik délszláv dialektust beszélte, ám ha már keresztény múltján túladdott, oszmánnak, vagyis töröknek tartotta magát.

Néhol az erőszakos térítés formáival is találkozunk, a stratégiaileg fontos területeken, pl. a Bécs felé vezető hadi úton és annak mentén lakó keresztényeket bizonyos időszakonként erővel iszlamizálták, poturnak nevezték a megtérítetteket. Sokan közülük hosszú ideig még ragaszkodtak a keresztény valláshoz, életmódhoz (NIEDERHAUSER E. 2001). Az albánok, a bosnyákok, és a pomákok esetében többször alkalmazták az iszlamosítási propagandát és az erőszakot. A muszlim hit felvétele egyébként kisebb súllyal bírt, mint ezt mi keresztények gondolnánk, nem egy esetben egy családon belül csak a férfiak tértek át a muzulmán hitre. De előfordult a kriptokereszténység jelensége is, különösen Koszovóban és Albániában, ahol a színleg iszlamizált családok otthon folytatták a keresztény hit gyakorlását, nemegyszer a helyi papság segítségével (MOLNÁR A. 2007). A Porta valójában nem törődött a helyi lakosság vallási életével, a balkáni paraszti tömegeket döntően az ortodox egyház irányította, az úgynevezett millet-rendszer⁴ segítségével.

Az önkéntes vallási konverzió és a török népesség betelepítésének következtében a balkáni térségben az iszlámot követők aránya jelentősen emelkedett. Nyilván nagyon nehéz volna annak megállapítása, hogy az eredeti balkáni lakosság pontosan hányad része vált muszlimmá. Becslések szerint a 17. század elején Bosznia-Hercegovinában a lakosság háromnegyede muzulmán volt, bár később a muzulmán-keresztény lakosság aránya megváltozik a keresztények javára (MANCSEV, K. 1992). A korabeli források szerint az összes balkáni nép között a török fennhatóság időtartama alatt Boszniában és Albániában a legtöbb az áttérő. A vallásváltás egyik legmegbízhatóbb forrásának a defterek tekinthetők. Boszniában a legkorábbi defter 1468-69-ből 185 ezer keresztény mellett csak 1500 muszlimot, 1520-ra viszont 90 ezer keresztény mellett már 84 ezer körüli muszlimot regisztrál, egy 1624-es jelentés 225 ezer keresztény mellett 450 ezer muszlimról szól, a folyamatos növekedés az iszlamizációnak köszönhető (MALCOLM, N. 2002).

A magyarországi hódoltságban résztvevő török várkatonák (hasonlóan a hivatalnokok, kereskedők, iparosok) döntő többsége is balkáni származású. A budai vilajetben az 1550-es években szolgáló várkatonaság származási helyének vizsgálata alapján következtethetünk az iszlamizáció fokára. Eszerint a legerősebb az áttérés Trákiában, az Al-Duna mentén és Boszniában, valamivel alacsonyabb szintű a bolgár, a macedón, a szerb, a hercegovinai és az észak-görög területeken, viszont az albánok iszlamizációja még ez idő tájt nem fejeződött be (HEGYI K. 1998).

⁴ A millet- rendszer: A „könyv vallásainak”, a zsidó és keresztény felekezet tagjait milletnek nevezett közösségekbe szervezték, és a mai értelemben vett személyi autonómiát biztosítottak számukra. Beszélhetünk ortodox, zsidó, katolikus, örmény, gregoriánus, sőt mohamedán milletről is. A szervezet élén a felekezet főpapja áll (az ortodox milletnél a Konstantinápolyi patriarcha).

Az iszlám terjedése, ahogy fentebb már utaltunk rá, alapvetően a városokhoz, azon belül is inkább az igazgatási és katonai központokhoz kötődött. A Balkán korabeli városhálózatát szemlélve nagyobb muszlim közösségek lakták Sarajevót, Szalonikit, Belgrádot, Monastirt, Janinát, Vidint. A városok az iszlám (anyagi és szellemi) kultúra legfontosabb színterei is. Mecsetek, dzsámik, a medresszék, derviskolostorok, bazár, karavánszerájok, hánok épültek, s szolgálták a muszlim közösségek minden napi életét. Az iszlám túlmutató vallás voltán, és a mindennapi életet is megreformálta.

A korabeli iszlám jellegzetessége a dervisek, a szúfik világa. Csoportjaik (tarikát, dervis-rend) egy-egy karizmatikus „szent ember” körül alakultak ki, nagy intenzitású lelki életet nyújtottak tagjaiknak, jelentős szerepet tölthettek be a vallás terjesztésében.⁵ Egyik rendjük, az oszmán sereg katonái körében is népszerű bektási.

1.3. Az iszlám visszaszorulása

A Balkán iszlámmal kapcsolatos történetének jelentős fordulata kezdődik a 18. században. A felszabadító mozgalmak, háborúk sora az oszmán uralom meggyengüléséhez vezetett. Az európai forradalmi események hatására a balkáni népek körében is egyre markánsabban fogalmazódott meg a függetlenség vágya, s ez összekapcsolódott a nemzetté válással. A korábban expanzív birodalom defenzívába szorult. A balkáni népek etnikai tudatának ébren tartója, a nemzeti újjászületésben nagy szerepet vállaló ortodox egyház az újrakeresztelemmel próbálta híveinek számát gyarapítani. Az iszlámot követők számának csökkenése nagyrészt a muszlim lakosság kivándorlásával van összefüggésben, sokan elhagyták korábbi lakhelyüket és Törökországba menekültek, ennek ellenére nem beszélhetünk drasztikus vallásváltásról illetve arányváltozásról. Bosznia-Hercegovinában az osztrák–magyar megszállás idején, az 1879-es népszámlálás szerint a muzulmánok aránya – a 18. század közepi becslések szerinti 50%-ot közelítő értékről – 38,7%-ra mérséklődött, s az egyre növekvő ortodox és a hatalom által támogatott katolikus népesség mellett még mindig a második legnagyobb vallási közösségnek tekinthető (MANCSEV K. 1992). A boszniai muszlimok aránya is a kivándorlások miatt csökkent, csak a 20. század közepén váltak újra a legnagyobb arányú vallási-etnikai közösséggé.

Az 1910-es népszámlálás⁶ települési szintű anyanyelvi-vallási adatai alapján kijelenthetjük, hogy a muzulmán vallásúak a korábbi tervszerű telepítés és az önkéntes vallási konverzió következtében a hajdani birodalmi fővárost,

⁵ A dervisrendek mellett a vallási alapítványok (vakuf) is szerepet játszottak az iszlám vallás, a muszlim kultúra és életforma terjesztésében.

⁶ A tanulmányban elemzett népszámlálási adatok (1910, 1921, 1991, 2001) Délkelet-Európa országaira vonatkoznak, nem szerepel benne Görögország és az európai Törökország sem.

Isztambult Boszniával összekötő területeken (Trákia, Kelet-Macedónia, Koszovó, Közép-Albánia, Szandzsák, Kelet-Bosznia és a Bihácsi körzet, valamint Észak-Bulgária, Dobrudzsa) koncentráltak (KOC SIS K. 2005). Számarányuk viszont – ahogy már fentebb is utaltunk rá – csökkent.

Az első világháborút lezáró békeszerződésekkel a balkáni térségben új államok, államalakulatok jöttek létre. 1921-es népszámlálások statisztikái szerint a politikai változások tükrében már tetten érhető az iszlám visszaszorulása, 8,7%-ra tehető a jelenléte (KOC SIS K. 2005). A térségen belül nagyobb arányú muszlim népességgel az újonnan létrejövő Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban számolhatunk, az államalakulatba integrált bosnyákok, albánok és kisebb iszlamizált népcsoportok (gorán, vlach, torbes, stb.) révén. A SZHSZ Királysághoz tartozó Macedóniában, Novi Pazari Szandzsákban, Koszovóban, Metohijában a lakosság közel 50%-a muszlim, nem beszélve Bosznia muzulmán lakosságáról, a bosnyákokról.

Az Oszmán Birodalom megszűnését és az első világháborút követően a balkáni átrendeződés komoly kisebbségi problémát jelentett. Az etnikai határok megvonása nehézségekbe ütközött, olyan nemzetet, amelyben más vallású és nemzetiségű népesség nem élne, nem sikerült létrehozni, ezért kitapintható a politikai vezetés részéről az etnikai, vallási homogenizációra való törekvés. Számos példa illusztrálja a Balkán muzulmán lakosságát érintő erőszakos kitelepítéseket, illetve az agresszív asszimilációs politikát. Szerbia ez utóbbit alkalmazta a háborúk során az országhoz délkeleti irányban csatolt muzulmán népességgel szemben. Nem volt különbség a helyzet Bulgáriában sem, itt önkéntes kitelepedéssel menekültek a sovíniszta támadások, a beolvasztási kísérletek elől. Mindezt a kemali Törökország nacionalista politikája tovább gerjesztette, a területén élő balkáni kisebbségek helyére szívesen fogadott román, bolgár, szerb stb. muzulmánokat.

A két világháború közötti időszak a nagy migrációs átrendeződés korszaka, 217 ezer török muszlim hagyta el bulgáriai otthonát, de nem kevés pomák települt át a Görögországhoz került Nyugat-Trákiából Bulgáriába, és a görög-török lakosságcserében is nagyszámú muszlim volt kénytelen görög lakóhelyét törökországi cserélni. A migrációs átrendeződéssel csak látszólag oldódott meg a muszlim lakosság sorsa, hiszen a legtöbb balkáni állam ezt követően is hajlott a más nemzetiségű népesség, különösen a muzulmánok elűzésére. Érdemes megemlíteni, hogy a harmincas évektől kezdve bizonyos fokú változás érzékelhető Jugoszlávia hivatalos politikájában is, egyrészt az iszlámvallást többé-kevésbé az ortodoxszal és a katolikussal egyenrangúnak ismerték el. Más okokra vezethető vissza a kisebbségpolitika átalakulása Bulgária esetében (MANCSEV, K. 1992) ⁷.

⁷ Bulgária határain kívül nagyszámú kompakt bolgár népesség maradt, ezért a békés revízió mellett a kisebbségvédelemre való hivatkozás nagy hangsúllyal jelenik meg a 20–30-as évek politikájában.

A második világháború alatt és az azt követő években a muszlim népesség nagyméretű migrációjára nem került sor, egyedül Bulgáriában folytatódott a korábban is tapasztalt török kivándorlás, ekkor 182 ezer török távozott az országból (KOCSIS K. 2005). A térség egésze Görögország kivételével kommunista befolyás alá került, ahol az etnikai-vallási problémákat nem egy esetben a szőnyeg alá söpörték, sőt Albániában magát a vallásgyakorlást is betiltották, s ez a lakosság közel 70%-át kitevő iszlám vallásút is súlyosan érintette. Azokban az országokban, ahol a vallás a nemzeti azonosságnak fontos tényezője maradt, pl. Jugoszlávia, ott a vallási identifikáció erősödése növekvő tendenciát mutatott. A magas természetes szaporodású muzulmán bosnyákok és albánok aránya, valamint etnikai tere Boszniában illetve Koszovóban már 1921-től folyamatosan növekszik. S részben ennek köszönhető, hogy a titói Jugoszlávia 1974-ben életbe lépett alkotmányában a muszlimok külön nemzetiségként való elismerésére vállalkozott.⁸ s ezzel őket is, mint nemzetet, államalkotó csoportként kodifikálta. Ugyanebben az alkotmányban bővítette a túlnyomórészt albán muszlimok által lakott koszovói autonóm tartománynak az önállóságát.

1.4. Napjaink iszlámja

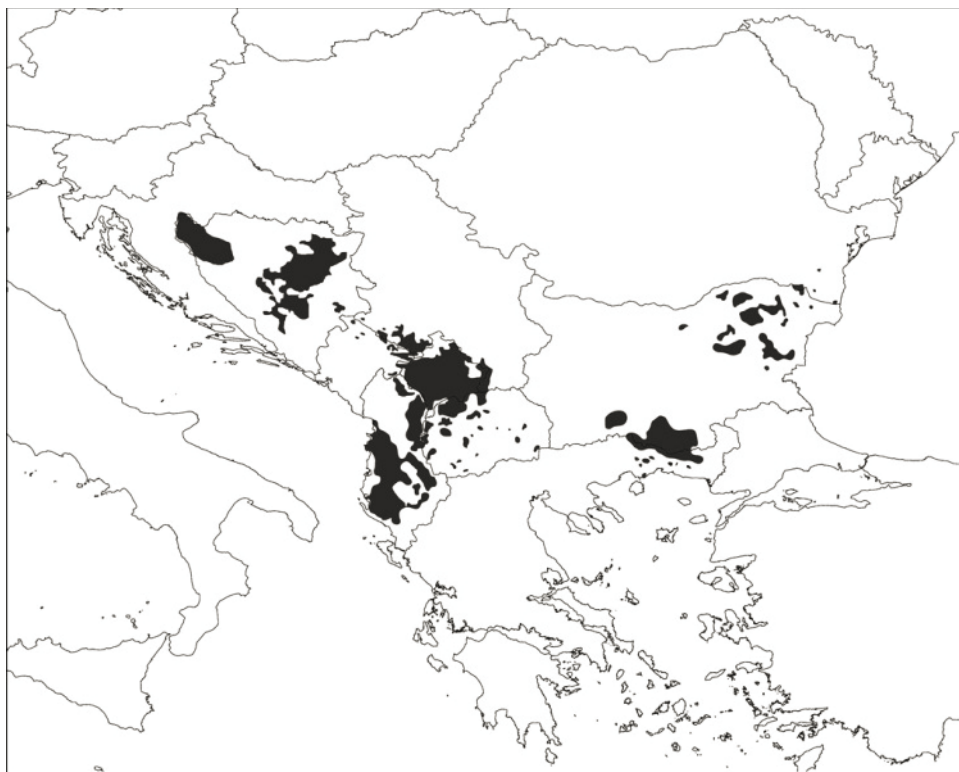
1990-es évek elején a Balkán legtöbb országában elvégzett népszámlálás alapján kirajzolódik a muszlim lakosság által birtokolt tér. A huszadik századi etnikai és vallási homogenizációnak köszönhetően a korábbi heterogén jelenléttel szemben néhány egybefüggő térségre koncentrálódott az iszlám a Balkánon (Bulgáriában két központ köré szerveződött, míg Koszovó, Északnyugat-Macedónia, és Albánia többségi, középső része, valamint Dél-Szerbia albán lakta területei és a Szandzsák szinte egy kompakt területnek tekinthető). Csak Bosznia-Hercegovinára volt a kilencvenes évek elején jellemző a másik két vallási felekezettel való nagyfokú keveredés. Alig találunk olyan körzetet, ahol valamelyik nemzet (vallás) abszolút többséget alkotott volna. A korabeli Jugoszláviában egyébként számbelileg is tetten érhető volt az iszlám előretörése. A muzulmán lakosság aránya – különösen az albánok lakta területeken – növekedett, a hivatalos adatok szerint Koszovóban az 1921-es 65,8%-ról 1991-re 82,2%-ra, de Boszniában is jól látható a számbeli változás, a korábbi 31,1%-ról 43,5% -ra.

1991-ben megkezdődött Jugoszlávia felbomlása, sorra kiváltak a függetlenségre vágyó köztársaságok. A szerb-horvát háború után/mellett kitört boszniai háborúban (1992–1995) a legnagyobb veszteségeket a muzulmánok szenvedték el. Az etnikai (vallási) tisztogatás eredményeképpen átrendeződött az ország vallási-etnikai térszerkezete, megszűnt az oszmán hódítás óta

⁸ Bosznia-Hercegovinában 1971-ben 39,6 %-kal a muzulmánok alkották a legnagyobb vallási csoportot ((JELAVICS, B. 1996).

fennálló mozaikszerű etnikai-vallási tarkaság (KOC SIS K. 2005). Az 1995-ös becslés szerint a bosnyákok, vagy más néven muszlimánok⁹ aránya 44%, más források szerint csak 43 %, s ha ehhez hozzávesszük a háború befejezése óta visszatért menekülteket, akkor ez valószínűleg egy pár tized százalékkal még több.

1. ábra: Muszlimok térbeli megoszlása a Balkánon

Forrás: KOC SIS K. (2007) alapján szerkesztette KOVÁCS G. 2010.

A 2001-es népszámlálás szerint a délkelet-európai népességben belül a muszlimok aránya meghaladja a 13%-ot. Tanulmányunk szempontjából természetesen ennek a számbeli arálynak a területi eloszlása is igen fontos. Ahogy már fentebb említettük, napjainkban muszlim népességkoncentrációkról beszélhetünk, amelyek száma emelkedett azzal, hogy a boszniai háborúban végbement etnikai tisztogatás következtében átrendeződött az ország etnikai-vallási térszerkezete és létrejött két területileg jól körülírható kompakt iszlám tömb az államalakulat területén.¹⁰ A másik két, Bosznián kívüli

⁹ Boszniai muszlimok

¹⁰ Az egyik a Bihács környéki, legnyugatibb muszlim koncentráció. A másik a tuzlai térségtől Szarajevón át Mostarig terjedő északkelet-délnyugati irányban húzódó többségében muszlim tömb.

muszlim népességkoncentráció (a bulgáriai, és az albánsághoz kapcsolódó tömb) megegyezik az 1991-es censzushoz kapcsolódóan fentebb már bemutatott térségekkel, a különbség csak a népességszám emelkedésében van az albánság (különösen a koszovói és macedóniai albánok) révén.

Napjainkban a Balkánon jelenlévő iszlám vallás szerepének megítélése igen ellentmondásos. Ahogy már fentebb jeleztük a muszlim népesség az iszlám két nagy irányzata közül a szunnitát követi, Jelen van azonban még néhány ettől eltérő, még az oszmáni időszakhoz köthető kisebb vallási irányzat is, például a bektashiak rendje, amely az albánok körében igen népszerű. Több tucatra tehető ehhez a vallási szektához tartozó csoportok száma. Számolnunk kell még kisszámú alevitával is a török muszlimok között.

A fundamentalizmus megjelenése a térségben a boszniai háborúban harcoló bosnyák muszlimok támogatásához köthető. Az iszlám világ széles körű összefogásának köszönhetően humanitárius, katonai, gazdasági segítség egyaránt érkezett a Közel-Kelet államaiból, különösen Szaúd-Arábia és Irán részéről. Ez azt is bizonyította, hogy a háborút vallásos jellegű küzdelemnek tekintették, és Bosznia az iszlám világ érdeklődésének középpontjába került. Ez felveti a szélsőséges irányzatok megtelepedésének veszélyét is a régióban. A terrorizmushoz kapcsolódó külföldi – afgán, iráni, szaudi, török-mudzsahedin-alakulatok harcoltak is bosnyák testvéreikért. Őket az 1995-ös daytoni megállapodás távozásra szólította fel. Felmerül a fundamentalistákkal összefüggésben a szintén szélsőséges vahabizmus jelenléte is, elsősorban Bosznia-Hercegovinában, de újabban Koszovóban is. A vahabitákat szélsőséges arab vallási körök elsősorban szaúd-arábiai forrásokból finanszírozzák. Többen úgy vélik, hogy a vahabiták nem veszélyesek, csak egyházi céljaik vannak, nincs politikai elkötelezettségük és csak az egyházvezetésen belül dúló hatalmi harc miatt irányult rájuk a figyelem. Ugyanakkor mérsékelt bosnyák politikai körök is aggodalommal szemlélik, amint egyre terjed az iszlám immár szabad szemmel is látható megnyilvánulási formája, vagyis a vallási szabályok szerinti öltözködés. A vahabiták körében úgy tekintenek a közösség idősebb tagjaira, mint a vallási rendőrségre, vagyis a szavuk szent, azt büntetlenül nem lehet áthágni. Korábban erről csak a kisebb muszlim falvakban lehetett hallani, azonban a jelenség immár elérte a nagyobb városokat, így Szarajevót is. Ismételten megerősítést nyert, hogy a „látható” vallásgyakorlás megélhetési formává vált BiH-ben. Mind több elszegényedett család vállalja a vallási regula szerinti öltözködést, írta gyermekét iszlám vallási intézmény által működtetett általános iskolába, amiért a család 400 KM-et (kb. 200 euró), valamint gyermekenkénti teljes ellátást és további 100 KM-et kap az egyházi intézmény fenntartásáért felelős iszlám háttérű NGO-tól (BAGÓ GY. 2008).

Egyes politikai szakértők szerint számolni kell a fundamentalizmus térnyerésével máshol is. Már a kilencvenes években, de a közelmúltban is szü-

lettek figyelmeztető írások az iszlám szélsőséges veszélyről. A szerzők úgy vélik, az fellángolhat mind Albánia, mind Törökország felől, azaz ott, ahol a nemzeti célok és feladatok a legkönnyebben ölthetnek vallási köntöst. Albánia már a kilencvenes években nyíltan Törökország felé fordult, a vallási közelséget, az iszlámot kihasználva. Nem véletlen, hogy az Iszlám Konferencia szervezetének tagja lett (1992-ben). Sőt 1994-ben Oszama bin Laden ellátogatott Tiranába, később az Al-Kaida is gyakorlatozott Északkelet-Albániában a koszovói határ mentén. Egyes források szerint konkrét segítséget is nyújtott az UCK-nak,¹¹ bár ezt a koszovói albán vezetés határozottan cáfolta (<http://www.rieas.gr/>). A hivatalos albán politika határozottan kiáll a demokratikus átalakulás mellett, kizártnak tartja, hogy engedélyezze a külföldi iszlám szervezetek befolyását az országban, sőt az USA-val együtt fellép a militáns szervezetek ellen. A látszat kedvéért az Iszlám Konferencián való részvételét is megfigyelői statusra váltotta.

Természetesen anélkül, hogy csökkentenénk a fenti veszélyek súlyát, hozzá kell tenni, hogy a muszlim lakosság döntő többsége a békére, a más vallású népcsoportokkal való együttélésre, együttműködésre törekszik. Gondolkodásuk nyugatbarát, európai módon öltözködnek, viselkednek. A vallásnak az európai országokhoz képest a térségben még ma is óriási a szerepe, az iszlám sem kivétel ez alól. A vallási intézmények száma növekszik, medresszék (iskolák) sorra alakul, mecsetek épülnek.

2. Területi típusok

A Balkánon élő muszlimokat szállásterületük, illetve nyelvük alapján különíthetjük el. Ez utóbbi szerint három csoportba sorolhatjuk az iszlámot követőket¹²: albánok, délszlávok és török nyelvűek.

¹¹ UCK: Koszovói Felszabadítási Hadsereg

¹² A negyedik legnagyobb számú muszlim csoportot, a romákat, ahogy már fentebb jeleztük, nem vizsgáljuk tanulmányunkban.

1. táblázat: Muszlimok száma/számaránya a Balkánon

Ország	Muszlimok száma	Muszlimok aránya (%)
Albánia	2 287 000	68,5
Bosznia-Hercegovina	1 275 000	44
Bulgária	966 978	12,2
Görögország	139 396	1,3
Horvátország	56 777	1,3
Kosзовó	1 450 000	92,7
Macedónia	674 015	33,3
Montenegró	110 034	17,7
Románia	67 566	0,3
Szerbia	325 089	3,2

Szerk.: KOCSIS K. (2009), CIA Factbook 2008 alapján szerk. M. CSÁSZÁR Zs. 2011.

A balkáni muzulmánok napjainkban – ahogy az 1. számú táblázat is jelzi – 10 országban élnek. Legnagyobb számban (és a legtöbb országban) az albánok fordulnak elő a térségben, őket a bosnyákok követik döntően Bosznia-Hercegovina területén és a Szandzsákban. A szláv nyelvűek közül nem feledkezhetünk meg a macedón torbesekekről (az albánok közelében élnek), a máig vitatott eredetű vlachokról, a goránokról és a pomákokról sem. Ez utóbbiak nagyrészt Bulgáriában, kis számban pedig Görögországban¹³ fordulnak elő. A török nyelvűek közül a bolgár területeken élők mellett a Macedóniában¹⁴ harmadik legnagyobb etnikumként is számon tartott törökök és a romániai¹⁵ muszlimok érdemelnek említést.

Tanulmányunkban részletesebben az albánokról, a bosnyákokról és a bulgáriai muszlimokról szólunk.

¹³ Görögországban a Török Birodalom visszavonulása után megindult a muszlim lakosság kivándorlása, majd a görög–török lakosságcserevel 350 ezren hagyták el tömegesen az országot. Napjainkban kb. 120 ezer iszlám vallású él Nyugat-Trákia területén, 50%-a török, 35%-a pomák, 15%-a roma. A pomákok bolgár nyelvűek, de mohamedán vallásuk alapján törököknek nyilvánították őket, amely valóban eltörökösödésükhöz vezetett, annak ellenére, hogy többségük megőrizte a bolgár nyelvet.

¹⁴ A 2001-es népszámlálás szerint a macedóniai törökök aránya: 3,85%.

¹⁵ Napjainkban a lakosság közel 1%-a (70 000 körül) muszlim, a többség Dobrudza területén élő tatár és török.

2.1. Albánok

A magukat illír származásúnak valló albánok demográfiai növekedésük miatt napjaink legnagyobb muzulmán vallású népessége a Balkánon. Meg kell jegyezni, hogy ugyan az albánság döntő része muzulmán, de az Észak-Albániában élők katolikusak, míg a dél-albániaiak ortodoxok. Többségük a szunnita iszlám irányzatot követi, viszont a már fentebb említett bektashizmus jelenléte a XVI/XVII. századtól napjainkig igen erős a muszlim albánság körében. A rend komoly politikai szereppel is rendelkezett. Az irányzatban a siíta, sőt a keresztény befolyás is tetten érhető (PAP N. 2010).

Az Oszmán Birodalom már a XV. században elfoglalta az albánok lakta területeket, de az egyébként ortodox és katolikus lakosság körében az iszlamizáció folyamata csak a XVII. században vette kezdetét. Ekkor indult meg Koszovó és a mai Macedónia északnyugati részének benépesítése¹⁶ is, amely az albán etnikum és az iszlám erősödéshez vezetett. A török birodalom defenzívája, és a balkáni háborúk után az albán népesség az újonnan létrejövő államalakulatok közé került. Az 1912-ben függetlené váló, önálló Albánia mellett az albánság a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, a későbbi Jugoszlávia lakója lett. Az államalakulatba integrált koszovói albánok a szerbek erőszakos elnyomásának voltak kitéve, sőt a hatalom szerb betelepítési akciókkal próbálta fellazítani a kialakult albán etnikai tömböket.

Az albánság szállásterülete nagy kiterjedésű (meghaladja az 50 ezer négyzetkilométert), száma pedig hatmillió feletti (PAP N. 2010). A muszlim albánok döntően három országba koncentrálódnak: Albánia, Koszovó, és Macedónia északnyugati része, de jelen vannak Montenegróban, Dél-Szerbiában és Görögországban is, valamint kisebb csoportjaik migráció révén Horvátországban, Szlovéniában és számos más országban.

Az albán-iszlám lakta területeken (Koszovó, Macedónia északnyugati része, Albánia jelentős része) a török hódításától kezdve szerte elterjedtek az alapfokú oktatási intézmények, a mejtepek, melyek vallásos szellemben működtek leggyakrabban mecsetek épülete mellett, az imám vezetésével. Koe-dukáltan, 6–16 éves gyerekek tanultak bennük kifejezetten vallásos iszlám tantárgyakat arab és albán nyelven: a Korán memorizálását, értelmezését, számtant és néha még egyéb tárgyakat is. A középiskolában a – medresszében – a teológiai tárgyakon kívül iszlám jogot, perzsa-arab nyelveket, matematikát-geometriát, retorikát és filozófiát oktattak, de legfőbb funkciója az iszlám ideológia továbbadása volt. Újra reneszánszukat élik ezek az iskolák, többségükben a vallásos tárgyakra helyezve hangsúlyt. A

¹⁶ A térségből a 15. században meginduló szerb elvándorlás egészen a 17. század végéig tartott, az ily módon felszabaduló teret a hegyvidéki vlach, szláv elemek, és nagy tömegben az albánok népesítik be (ez utóbbiak egészen a 18. század végéig). Az oszmán hatóságok Koszovó stratégiai helyzete miatt felgyorsították az iszlamizációt.

felsőfokú képzésben is fontos szerepet kapnak az iszlám irányultságú, albán nyelven oktató intézmények, mint Pristina, Tetovó.

Napjainkra új problémákkal szembesül az albán nép, különösen Koszovóban és Macedóniában. Új, muzulmán albán többségű állam született (Koszovó), sőt egyes forгатókönyvek szerint fennáll annak a veszélye, hogy a két legnagyobb albán közösség – a koszovói és az albániai – egyesüljön, de egyes elemzők számolnak a macedón albánokkal való szorosabb kapcsolattal is (TODOROV, 1995). Bár a tiranai vezetés támogatta a koszovói háború során a menekülteket és Koszovói Felszabadítási Hadsereget, 2008 februárja után mégis deklarálta, hogy nem híve a politikai határok átrendeződésének.

2.2. *Albánia*

A muzulmán albánok a lakosság közel kétharmadát alkotják, szállásterületük az ország középső részére összpontosul. Az Enver Hodzsa időszak ateizmusa után a vallásgyakorlás újjáéledésének vagyunk tanúi, a korábban más célra használt vagy lerombolt mecsetek, dzsámik helyett újakat emelnek. A rendkívül szegény, elmaradott ország a kilencvenes évektől kezdve a muzulmán szervezetektől, országoktól nagy segítséget kapott segélyek és befektetések révén, s ezek a juttatások kioltották az albánokban azt a félelmet, hogy erőszakos vallásgyakorlásra akarják őket rávenni (ZSEBŐK CS. 2004). Ennek ellenére az iszlám missziós munkának így is óriási a szerepe.

Ahogy már fentebb szóltunk róla, több, a térséggel fogalakozó szakértő veszélyt lát Albánia iszlám országokkal fenntartott kapcsolataiban. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy az albán muzulmánok vezetői nem csak Albániában, hanem Koszovóban és Macedóniában is szoros kapcsolatot ápolnak a nyugati országokkal, különösen az USA-val, s ez egyfajta garanciát adhat az eltűzött iszlám veszéllyel szemben.

2.3. *Koszovó*

A szerb betelepítési akciók ellenére az 1970/80-as évek demográfiai robbanásának következtében a már korábban az albánok javára történt etnikai arányeltolódás még látványosabbá vált. A domináns albán etnikum aránya több mint 90%. A titói Jugoszláviában már 1963-ban autonóm tartományi rangra emelték Koszovót, majd 1974-ben a köztársaságokkal azonos státuszt kapott. Jugoszlávia bomlása, az erősödő szerb hegemón törekvések azonban az autonómia felszámolásához vezettek. A koszovói albánok reakciója a teljes elkülönülés és szembenállás, majd polgárháború, amelyre a NATO 1999-es beavatkozása tett pontot. A nemzetközi protektorátus alá került tartomány 2008 februárjában kikiáltotta függetlenségét. Ezzel a térségben – Albánia és Bosznia-Hercegovina után – a harmadik muzulmán többségű állam jött létre.

Az albán lakosság 95%-a az iszlámot követi, 5%-a katolikus. Az utóbbi időben ugyan megjelentek a vahabíták a térségben, de számukra nem a más vallásúak jelentik az ellenséget.¹⁷

2.4. Albánok Macedóniában

A legnagyobb lélekszámú, muzulmán albán kisebbség Macedónia északnyugati régiójába koncentrálódik, amely igen közel van a közelmúltban önállóvá vált Koszovó albán térségéhez. Hivatalos adatok népességi arányukat 25%-ban állapítják meg, ezzel szemben az albánok azt állítják, hogy a lakosság 35–40%-át alkotják. Ez valószínűleg túlzott arány, tény azonban, hogy a népszámláláson csak a legálisan az országban tartózkodókat vették figyelembe, ezért lehetséges, hogy nagyobb az albánok aránya. Ha ehhez hozzáveszünk más muzulmánokat, törököket, romákat és szláv anyanyelvű muzulmánokat is, Macedónia lakosainak 40%-a is iszlám követő lehet.

A mai macedón állam területén az utóbbi évtizedekben az albánság demográfiai növekedése révén a legnagyobb etnikai kisebbséggé, komoly politikaformáló tényezővé vált. Európai mércével mérve is széleskörű kisebbségi, illetve nyelvhasználati jogokkal rendelkeznek, amelyek a 2001-es fegyveres konfliktust lezáró Ohridi Keretegyezmény nyomán tovább bővültek, ennek köszönhetően 2004-ben létrehozták a szinte kizárólag albán hallgatókat oktató Tetovói Állami Egyetemet. Azonban a többségi társadalomtól eltérő nyelv, vallás, életmód, az albán társadalom klánokra épülő rendszere és izoláltsága, az etnikumok közötti bizalom és kohézió hiánya továbbra is etnikai feszültségek lehetőségét hordozza magában (HÁRY SZ.–M. CSÁSZÁR ZS. 2008)

A hagyományos vélemény szerint a szunnita irányzathoz tartozó macedón albánok mélyebben hívők, mint a többi albán. Nyomásukra sikerült elérni, hogy vallási közösségük a többi egyházzal azonos megítélés alá essen. Boszniához és Koszovóhoz képest kevesebb külföldi iszlám szervezet képviselteti magát az országban, ennek ellenére a macedón szélsőséges politikai körök szerint iszlám militáns hálózatokkal kapcsolatot tartanak fenn (ZSEBŐK CS. 2004). Szakértők szerint a muszlimokon belül vallási és hatalmi harcot vív egymással a mérsékelt iszlám és a vahabita szárny, vagyis az albánok körében megjelentek a vahabita csoporthoz sorolható szélsőségesek¹⁸.

¹⁷ Az országra vonatkozó egyéb információ a „Kis országok kisebbségi problémákkal terhelt” című fejezetben.

¹⁸ A macedóniai albánokra vonatkozó egyéb információ a „Macedónia” című fejezetben található.

2.5 Bosnyákok

A szláv nyelvet beszélő muzulmán bosnyákok a legkorábban iszlamizált népcsoportja volt az Oszmán Birodalomnak. Sokan kutatták, hogy a török uralom alatt miért vették fel a hódítók vallását. Egyesek azt mondják, hogy a bosnyák arisztokrácia saját gazdasági privilégiumainak és birtokainak megőrzése érdekében lett muzulmánna. Mások szerint viszont a katolikus egyház és a boszniai egyház közti konfliktusok vezettek a csoport iszlamizációjához. Elégge elterjedt nézetként uralkodott hosszú ideig a történetírásban a bogumilizmussal való kapcsolat¹⁹, napjainkban az újabb kutatások cáfolják ezt a koncepciót. Mindenesetre az erőteljes iszlamizáció következtében a boszniai muzulmánok közül nagyon sokan kerültek a birodalomban vezető pozícióba.

Napjainkban a bosnyákok legnagyobb számban Bosznia-Hercegovinában fordulnak elő, de jelen vannak a Szandzsák területén (Montenegró és Szerbia), Macedóniában, és kis arányban Horvátországban.

2.6 Bosznia-Hercegovina

Albánia után a második legnagyobb muzulmán népesség Bosznia-Hercegovinában található. Az utolsó hivatalos népszámlálás még a háború előtt zajlott, amely 43,5%-os arányról beszél, a daytoni béke idején készült becslések már magasabb értékről szólnak (lásd fentebb). Legnagyobb részük a Bosnyák-Horvát Föderáció területén él, a Szerb Köztársaságban a háború során zajló etnikai tisztogatás, majd az elvándorlás miatt gyakorlatilag minimálisra csökkent a muszlimok száma.

A 19. században a török meggyengülésének, a nemzeti megújulásnak az időszakában a másik két etnikum mellett tetten érhető a muszlimok nemzeti önmeghatározása is, amelyben a vallás, mint a más etnikumoktól való megkülönböztetés szerepelt. A nemzetté válási folyamatot különösképpen támogatta a Bosznia-Hercegovinát megszálló Osztrák-Magyar Monarchia részéről kinevezett kormányzó, Kállay Benjámín is. 1906-ban megalakult az első muzulmán párt (MNO), majd 1909-ben a közös fellépéssel elérték, hogy vallási tekintetben önrendelkezési jogot kaptak. A másik két etnikummal – a horvát és a szerb – szemben magukat nem egyszer iszlám nemzetként, vagy muszlimánokként emlegették.

A két világháború közötti politikai körülmények nem kedveztek a bosnyákok önállósági törekvésének, csak vallási felekezeti szinten tartották őket számon. Majd a titói politika révén válhatott valóra a nemzetként való kezelésük, először etnikai muzulmánként definiálták, majd külön nemzetnek ismerték el őket. Az iszlám vallású bosnyákok támogatása a pártvezetés részé-

¹⁹ Bogumil eretnek mozgalom a 11. századtól elterjedt a Balkánon, különösen Boszniában. Egyes kutatók szerint az oszmán hódítás után a bogumilok tömegesen áttértek az iszlámra.

ről egybeesett az el nem kötelezett országokkal – többségükben iszlám – folytatott baráti politikával. A népességszám emelkedése és a hivatalos elismerés egyfajta iszlám reneszánszot eredményezett, bár ezt különösen a szerbek nem nézték jó szemmel.

Jugoszlávia bomlása hatással volt a bosnyák politikai aktivizálódására. A vallás szerepe nemhogy csökkent volna, de a szerbekkel és horvátokkal való konfrontáció, majd háború idején tovább erősödött. Ahogy fentebb már utaltunk rá, külföldi iszlám szervezetek, nem egy esetben szélsőségesek is támogatták a bosnyákok harcát. A háború alatt megmutatkozott a helyi iszlám közösségek összetartó ereje, napjainkban is sokat segítenek a bosnyák emberek megélhetésében. A vallás szerepe az oktatásban is egyre hangsúlyosabbá válik. Vallási középiskolák (medressze) működnek a városokban. A Szarajevói Egyetem Iszlám Kara nagy kapcsolatrendszerrel kötődik az arab világhoz. A vallási szervezet, a Bosznia Iszlám Közösség (1993-tól ezen a néven) összefogja a boszniai, a szandzsáki, a horvátországi, a szlovéniai, sőt még a diaszpórában élő bosnyák muzulmánokat is. A Rijaset egy olyan kollektív vallási testület, amelyet a fő vallási vezető a Reisu-I-Ulema vezet. Őt hét évente választják a Sabor képviselői, a főimámok, imámok, muftik, vallási iskolák igazgatói. A fő vallási vezető kabinetje külpolitikai kérdésekkel is foglalkozik, a titkárság pedig az úgynevezett napi tevékenységet irányítja. A háború idején és azóta is szoros kapcsolat áll fent az Iszlám Közösség és a nacionalista bosnyák párt, a Bosnyák Demokratikus Akciópárt (SDA) között. A daytoni egyezményrel a Közösség deklarálta kivonulását a politikából, de a valóság néha mást tükröz. Az iszlám vallási intézmények, a mecsetek, dzsámik, minaretek újjáépítéséhez a muzulmán országokból érkezik támogatás. Ebből következően az iszlám közösség rendelkezik a legnagyobb anyagi háttérrel és érdekérvényesítő képességgel az országban. A boszniai muzulmánok az iszlám országai közül elsősorban Törökország felé orientálódnak, de jelentős támogatás érkezik Indonéziától Szaud-Arábiáig számos muszlim országból.

2.7. Bulgáriai törökök és pomákok

A 2001-es népszámlálási adatok alapján Bulgáriában a lakosság 12%-a muzulmánként vallotta magát. Az iszlámot követők két nagy csoportjáról beszélhetünk: a bolgár nyelvű pomákokról és a török nyelvűekről (bár nem feledkezhetünk meg a muszlim cigányokról sem, akik egy része töröknek tünteti fel magát népszámlálások során). Az előbbiek nagyrészt a Rodope vidékén²⁰, míg a törökök Bulgária északkeleti részén és Kardzsali vidékén élnek. A muzulmánok többségében szunniták, néhány tízezerre tehető a

²⁰ Pomákok élnek még a Rodope déli részén levő görögországi területeken, valamint Macedóniában Prilep környékén.

siíták, és az aleviták (aliánusok, bektasok, kazalbasik) száma (CSÍKHELYI L. 2003). A bolgár ajkú muzulmánok körében határozott törekvés alakult ki vallási és nemzeti hovatartozásuk különválasztására, azaz bolgárnak vallják magukat, addig a török ajkúak ellenkezőleg, török nemzeti öntudatú, elzárkózásra hajlamos közösséget alkotnak (MANCSEV, K. 1992). A bulgáriai muzulmánok az Oszmán Birodalom idején iszlamizálódott bolgár lakosság és a betelepülő török adminisztrációs, katonai és kereskedő réteg leszármazottjai. A Porta visszavonulása után nagyszámú muszlim lakosság maradt az ország területén. Különösen a török nyelvűek védelmében megtiltották a muzulmán lakosság zaklatását. 1878 és 1923 között több mint nyolcvan török újság jelent meg, a muzulmánok 1300 török nyelvű iskola működtetésével oktatási autonómiát élvezetek, a kisebbségek megtarthatták földjeiket (ZHELYAZKOVA, A. 1994). Komolyabb atrocitásokra csak a Bulgária által az első balkáni háború során Törökországtól visszaszerzett területeken került sor. Ezt követően több hullámban megfigyelhető a török lakossággal szembeni fellépés, egészen 1989/90-ig a rendszerváltásig. Több százezer muzulmán törököt telepítettek ki vagy hagyták el maguktól lakhelyüket, például a két világháború között évente 10–15 ezer fő távozott (MANCSEV, K. 1992). A kommunizmus első időszakában részlegesen visszaállították a török nyelvű oktatást, látszólag támogatták a muszlimokat, megkönnyítették felvételüket a kommunista pártba. Az új hatalom olyan kisebbségi elitet szeretett volna létrehozni, melynek segítségével felvehetné volna a harcot a muzulmán vallási befolyással szemben. A kommunista rezsim ateista volta miatt azonban csak részleges sikereket ért el az erősen vallásos török lakosság soraiban (ZHELYAZKOVA, A. 1994). Később muszlim-ellenes akciókra is sor került, mint az erőszakos névváltoztatás (szláv hangzásúra kellett változtatni nevüket), imahelyeik bezáratása. A törökök ellenállása miatt a kommunista hatalom hozzájárult a törökök kivándorlásához, vagy maga is részt vett annak előkészítésében. Az 1989-es kivándorlási hullám megszervezésével az utolsó sikertelen kísérletet tette a török kérdés megoldására. A demokratizálódott Bulgáriában megváltozott a helyzet, pártjuk révén nemcsak a parlamentbe, hanem még a kormányba is bekerültek. A vidéken élő muszlimok élénk üzleti, kereskedelmi kapcsolatot tartanak fenn Törökországgal. A török iszlám mellett az arab világ érdeklődése is jelen van, pénzükből több száz mecsetet építettek és újítottak fel (ZSEBŐK CS. 2004). Túlmutat e dolgozat keretein, hogy Törökország balkáni muszlimok felé irányuló politikájában elmélyedjünk, de meg kell jegyezni, hogy az EU-csatlakozás jegyében visszafogottabb támogatás mellett alapvető érdeke a muzulmán lakosság érdekeinek védelme.

3. Az iszlám oktatásának sajátosságai a térségben

Az oszmáni uralom alatt a lakosság a török birodalom szervezeti rendjéhez igazodva élte minden napjait. A gazdasági, társadalmi és politikai intézményrendszer mellett a kulturális élet új elemei is beilleszkedtek a balkáni világba. Az oktatás eleinte csak egy szűk réteg számára biztosította a műveltség megszerzését, de az iszlamizáció fokozatos kiterjedésével egyre nagyobb körben vált elérhetővé. Az alap- és középfokú oktatási intézmények, mint a mejtepek, illetve a medresszek alapításával a muszlimok lakta területeken biztosították az iszlám hit megerősítését, terjedését és az alapműveltséget. A mecset mellé épített mejtepekben az imám vezetésével oktatták a diákokat. Céljuk az új generációk alapfokú vallásos nevelése volt. A hat-tizenhatéves éves, koedukált osztályokban tanuló ifjak kifejezetten vallásos iszlám tantárgyakat sajátítottak el arab és albán nyelven, így a Korán memorizálását, értelmezését, számtant és néha még egyéb tárgyakat is, nagyobb-részt arab terminológiát használva, míg az értelmezéseket albán nyelven hallgatták a tanulók. A rendelkezésére álló források szerint igen nagyszámú mejtepet szerveztek az albán-izlám lakta térségekben (Koszovó, Macedónia egy része, Albánia). A királyi Jugoszlávia megalakulása után a határokon belül maradt albán szállásterületeken bezárásra ítélték egy sor iskolát, s az albán nyelven való oktatást sem engedélyezték. E tilalmak ellenére (s részben emiatt) az alapfokú albán nyelvű iszlám nevelés jelentősége megnőtt az albán nyelvet beszélő muszlimok körében, amely kifejezetten az erősödő hazaszeretet jegyében zajlott, a szerb megszállók elleni érzelmekkel telítve. Ez a későbbiekben még több iskola bezárásához vezetett.

Az alapfokú iskolák mind szerkezeti felépítésükben, mind tananyagukban különböztek a középfokú intézménytől, a medresszétől, amely a mejtepen tanultakra szervesen épül. Az intézménytípus a képzés miatt az iszlám egyetemek és egyetemi karok előfutárának is tekinthető. Egyes középfokú iskolákban egyetemi szintű teológiai alapoktatás is biztosítottak. A medresszek tananyagában a vallási tantárgyak mellett társadalom- és természettudományok is szerepeltek, de az alap gondolat itt is az iszlám ideológia terjesztése volt. Az intézményeket muszlim mecénások, földesurak, katonai tisztviselők, állami személyek alapították. A medresszében tanítók egy-egy térség intellektuális elitjét jelentették és igen nagy hatással voltak az iszlám hívókra. A macedón és szerb államban működő albán középiskolákban különböző korú és társadalmi rétegű gyerekeket oktattak, megpróbálták őket a többségi társadalom szervezte iskolákból átvinni a saját intézményükbe. A medresszek egy igen fontos jellemvonása, hogy adott térség igényeinek megfelelően működtek, és azokat a műveltségi területeket oktatták, amelyre ott szükség volt. A tanulmányok elvégzésének nem volt időbeni korlátja, a diákok addig jártak az iskolába, amíg nem szerezték meg oklevelüket.

A két jugoszláv időszakban, így a királyi és a titói Jugoszláviában a muszlimok vallásos nevelését nem nézték jó szemmel, az első korszakban nemcsak a mejtepek, hanem a medresszek többségét is bezáratták. A szocialista éra alatt sem volt jobb a helyzet, az országban csak egy medressze működését engedélyezték hivatalosan.

A legmagasabb szintű iszlám vallásos képzést a felsőoktatási intézmények jelentették. Az egyetlen iszlám felsőoktatási intézményt, a szarajevói iszlám teológiai iskolát azonban 1946-ban megszüntették, a tehetséges hallgatók a Balkán muszlimok lakta vidékeiről külföldön folytatták tanulmányait (pl. az Al-Azhar Egyetemen Kairóban). Majd csak 1977-ben volt lehetőség arra, hogy ugyancsak a bosnyák fővárosban újrainduljon az iszlám felsőoktatás, illetve a medresszek többségében a középfokú képzés mint pl. a skopjei „Isa Beu”-ban. A változás összefüggésben volt az el nem kötelezett, nagyrészt muszlimok lakta világ felé való külpolitikai orientációval. A szovjet-blokk összeomlását, és Jugoszlávia felbomlását követően már biztosított volt a különböző vallási oktatási intézményekbe való belépés. A felsőoktatásban a szófia, a pristina, a zenica, skopje és legutoljára a novi-pazari iszlám intézmények, vagy egyetemi karok nyíltak meg. Napjainkban körülbelül 2000 diák tanul ezekben az iskolákban. A legtöbb intézmény a helyi muszlim közösség igényeit elégíti ki (ők is finanszírozzák), de számos esetben más országok közösségeinek a diákjait is fogadva.

Érdekes országonként néhány gondolatban elemezni az egyes intézmények működését. A legrégebbi és legtöbb diákot (800 fő) magában foglaló egyetemi kar Szarajevóban található. Elődjét 1882-ben alapította bosznia-hercegovinai iszlám közösség. Hat középiskola tartozik hozzá, a legnagyobb és legrégebbi a szarajevói Gazi Huszrev Beg medressze. A tanterv jelentős átalakuláson ment keresztül az elmúlt időszakban az újranyitást követően. A legtöbb tanuló a medresszéből a Szarajevói Egyetem Iszlám Karán vagy az ugyanilyen képzési célú egyetemi fakultásokon Zenicában, Bihaćon, illetve a Mostarban megnyílt Džemal Bijedić Egyetemen folytatja tanulmányait. Ez utóbbi székhelyen lehetőség van kétéves iszlám vallástanár-képzésre. A szarajevói iszlám kar posztgraduális és doktoris hallgatókat is fogad. A képzésben résztvevők számára iszlám teológiát, vallásoktatást és imamképzést, illetve MA és PhD tanulmányokat kínálnak. Fontos szerepet tölt be az albán nyelvű muszlim diákok képzésében a Pristina Egyetem Iszlám Tanulmányok Kara, amelyet 1992-ben alapítottak, eleinte az összes albán-lakta területről fogadott diákokat. A macedón albánok számára 1997-ben biztosítottak lehetőséget az iszlám egyetemi képzésre, az Isa Bey medressze épületében. A medresszében egyébként, ahogy már fentebb jeleztük, 1984 óta zajlik az albán diákok oktatása. Az oktatási minisztérium 2010-től az intézményben számos nem vallási tárgy oktatását is bevezette, miután az iszlám közösség alapítványa által működtetett iskolát felügyelete alá vonta. A Szandzsák terü-

letén lévő Novi Pazarban alapítottak a térségben legkésőbb iszlám felsőoktatási kart. Itt is egy medressze biztosítja az utánpótlást. Az egyetem önálló fakultásában vallástanárokat és imámokat egyaránt képeznek.

Bulgáriában, ahol a lakosság 12% muszlim, fontos szempont volt a rendszerváltást követően a vallási intézmények működésének garantálása. Három nagy középiskola, medressze mellett Szófiában 1991-ban nyílt meg az Iszlám Intézet, amely spirituális vezetőket – mint mufti, imám – és vallástanárokat képez, elsősorban törökországi szervezetek pénzbeli támogatás révén. A legtöbb diák maga is török származású, de pomákok és romák is vannak köztük (a bulgáriai romák jelentős része muszlim). Igen szoros a kapcsolat a török vallási oktatási intézményekkel.

Említést kell még tenni a többi balkáni országban élő muszlimok oktatási lehetőségeiről. Általában a középiskolákban biztosítják az iszlámmal kapcsolatos tanulmányok felvételét. Albániában a másik két vallás (katolikus és ortodox) gyakorlói számára létrejöttek egyházi felsőoktatási intézmények. Felmerült iszlám egyetem alapítása is, de mindeddig nem történt tényleges lépés az ügyben, részben a szekularizált albán elit félelmei miatt (ALIBAŠIĆ, A. 2010). A Horvátországban élő kis számú muszlimnak egy iszlám középiskola biztosít tanulmányi lehetőséget. Megfogalmazódott az igény a zágrábi egyetem fakultásaként való működésre, de nem valósult meg, így aki magasabb szinten szeretné képezni magát, az külföldön vagy Bosznia-Hercegovinában tanul tovább.

Görögországban élő muszlimok (törökök és pomák) nagy része Törökországban tud csak oktatási lehetőséghez jutni. A Romániában élő muzulmánoknak is csak külföldön van lehetősége iszlám tanulmányokból diplomát szerezni. A Szlovéniában élő kevés számú muszlim főleg a zágrábi és a boszniai medresszekben tanul. Montenegróban viszont 2008-ban alapítottak egy modern medresszét, ahol az államihoz hasonló tanterv alapján tanulnak, s oktatnak vallási tárgyakat is.

A fentiek alapján összegzésképpen elmondható, hogy a kilencvenes évektől kezdve a balkáni régió legnagyobb muszlim közösségeit adó országokban hét karon, illetve intézetben nyílik lehetőség az iszlám magasabb szintű tanulmányozására. A helyi nyelvek mellett, mint bosnyák, albán és török arabul, sőt néhány helyen angolul is tanulnak a diákok. Alibašić szerint sajnálatos, hogy néhány muszlim közösség tartózkodik más muszlim intézetekkel, karokkal való intenzívebb kapcsolattól a pániszlámizmus címkéjétől félve, pedig ez a fejlődés útja. A másik probléma az, hogy végzetek a képzés során szerzett modern teológiai elvek birtokában térnek vissza közösségükhöz, ahol számos esetben értetlenkedve fogadják őket a tradicionális gondolkodású egyházi vezetők (ALIBAŠIĆ, A. 2010).

Felhasznált irodalom

- ALIBAŠIĆ, A. 2010: Islamic higher education in the Balkans: a survey <http://www.bosanskialim.com/rubrike/tekstovi/000472R025.PDF> - letöltés ideje 2011. március 20.
- BABUNA, A. 1999: Nationalism and the Bosnian muslims. *East European Quarterly*, 33. vol.
- BAGÓ GY. 2008: A katolicizmus, az ortodoxia és az iszlám helye, szerepe, törekvései Bosznia-Hercegovinában. Kézirat.
- CSÍKHELYI L. 2003: Keresztények és muzulmánok – Egyházak, vallások, hitek, ateizmus Bulgáriában. *Limes* 2003. 1. szám pp. 137-150.
- CSÜLLÖG G. 2007: Az európai vándorlási terek hatása a Kárpát-medence területi tagolódásának történeti folyamatára (10–17.század). In: (Reményi P.– Szebenyi A. szerk) *Magyar Politikai Földrajzi Konferencia: A nagy terek politikai földrajza* pp. 334–343.
- HAJDÚ Z. 2003: Az intézményes Balkán-kutatás kialakulásának és fejlődésének problémái Magyarországon 1948-ig, különös tekintettel a földrajzi kutatásokra. *Balkán Füzetek* Nr. 1. PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs.
- HÁRY SZ.–M. CSÁSZÁR ZS. 2008: Az albán kisebbség és oktatása Macedóniában – In.: *Balkán Füzetek* No. 6. PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs. pp. 62–71.
- HEGYI K. 1983: Muszlimok Magyarországon. *História*. 1983. 5–6. sz. pp. 60–62.
- HEGYI K. 2003: A hódoltság muszlim népessége. Elhangzott a Történelemtanárok (13.) Országos Konferenciáján 2003. október 04. <http://www.tte.hu/?page=konzf&id=44&archiv=&ev=>
- HEGYI K. 1998: Etnikum, vallás, iszlamizáció. *Történelmi szemle* 1998. 3–4. szám 1–26.pp
- HUNTINGTON, S. 1996: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Budapest, 2001, Európa Könyvkiadó. 652 p.
- JELAVICH B. 1996: A Balkán története I. és II. kötet. Osiris Kiadó Bp.
- KOCSIS, K. 1999: Changing Ethnic, Religious and Political Patterns in the Carpatho-Balkan Area (A geographical approach) In: Kertész, Á.–Kocsis, Z. (eds): *New perspectives in Hungarian geography. Studies in geography in Hungary* 27. Akadémiai Kiadó, Bp. pp. 115–142.
- KOCSIK K. 2005: Az etnikai és vallási térszerkezet alakulása. In: *Délkelet-Európa térképekben*. MTA FKI Bp. pp. 22–29.
- MALCOLM, N. 1994: Bosnia. A short history. Pan Books, London 360 p.
- MOLNÁR A. 2007: Az oszmán Koszovó a 15-18. században. *História* XXIX. évf. 2. szám. pp 6–11.
- MANCSEV, K. 1992: Muzulmán kisebbségek a Balkán-államok politikájában. *Regio-Kisebbségi Szemle*. 1992. 3. évf. 4. szám www.epa.oszk.hu
- NEXHAT, I: The first contacts of Islam with Balkan. <http://www.geocities.com/athens/delphu/6875/nexhat.html?200826>.

- NIEDERHAUSER E 2001: Felekezet és nemzetiség a Balkánon. Magyar Tudomány 2001/1 [http:// www.matud.iif.hu/01jan/niederh.html](http://www.matud.iif.hu/01jan/niederh.html)
- PAP N.: Az albán szállásterülete geopolitikai viszonyrendszere. Balkán Füzetek, No. 9. Pécs KMBTK, pp 72–87.
- SCHÜTZ I. (2003): Kereszt és félhold. Limes 2003.1. szám pp.119–136.
- SZAKÁLY F. (1995): Az iszlám északkeleti védőbástyája. História 1. szám pp.7–11.
- TODOROV, V. (1995): A Balkán etnikai, vallási problémái és Bulgária helye. Regio – Kisebbség, politika, társadalom. 6. évfolyam vol.3.
- VÉGH A. 2004: Bosznia-Hercegovina népességének kérdései 1945-től napjainkig. Balkán füzetek, No. 2. pp. 30–49.
- VÉGH A. 2006: Horvátország 1945 utáni etnikai térszerkezet-változásai. Balkán Füzetek, No. 4. pp. 42–56.
- ZHELYAZKOVA, A. (szerk.) 1996: Relations of compatibility and incompatibility between christians and muslims in Bulgaria. Ed. by. Sofia, International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations' Foundation 1994. 395 p. In: Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1996. 7. évf. 3.sz - www.epa.oszk.hu.
- ZSEBŐK CS. 2004: Az iszlám terjedése Délkelet-Európában pp. 25–32. In: A Közép-balkán stabilitásnak megőrzése a NATO szerepvállalásának tükrében- Uniós Tanoda Alapítvány Bp. <http://www.rieas.g>

A ROMA OKTATÁS ÜGYE NÉHÁNY DÉLKELET-EURÓPAI ORSZÁG PÉLDÁJÁN KERESZTÜL

Mindnyájan emlékszünk Kušturica kultfilmjeire, a Macskajajra, a Cigányok idejére. A balkáni romák életéről, életfelfogásáról készült filmeket a cigány-romantika, a szabad élet egzotikuma szövi át, ám ez már a múlté. A balkáni térségben is lezajlott rendszerváltás hatásaként, a kilencvenes évek elejétől a társadalmi-gazdasági problémák fajsúlyossá válása miatt egyre inkább perifériára sodródott, növekvő népességszámú kisebbségi csoport a feszültségek egyik forrásává válhat/vált. A térség politikai átrendeződése – Jugoszlávia felbomlása és annak következményei – sem kedvezett az utódállamokban élő romáknak, nem beszélve az ellentmondásokkal terhelt etnikai viszonyokról, konfliktusokról vagy harcokról, amely őket sem hagyta érintetlenül.

A roma közösségek problémái, különösen a posztkommunista térségben az európai csatlakozás feltételrendszerének teljesítése kapcsán, a balkáni háborús eseményeknek és a nyugat-európai irányba felerősödött migrációs jelenségeknek köszönhetően az elmúlt években ismét a nemzetközi közvélemény érdeklődésének középpontjába kerültek.

A roma népesség közel 70%-a Európa középső és keleti felén, valamint Délkelet-Európában él. A legjelentősebb lakosságarányt Bulgáriában, Macedóniában, Romániában és Szlovákiában alkotják (RINGOLD, D. 2000). Az abszolút számokat tekintve a legnagyobb létszámú roma népességgel Románia rendelkezik, ahol 2 millió felettire becsülik a számukat. A Balkán etnikai csoportjai közül a romák rendelkeznek a legmagasabb fertilitási mutatóval, szerepük egyre hangsúlyosabbá válhat a térség államaiban (VÉGH A. 2010).

A kutatók számára nem egyszerű feladat a mai romák etnikai csoportjeggyel való meghatározása. A tényleges jellemzők a szociális jegyek: az alacsony iskolai végzettség, a képzettség hiánya, ezzel összefüggésben az óriási mértékű munkanélküliség, a bűnözés, a nyomor, a megélhetés kilátástalansága, az előítéletes kirekesztettség a többségi környezetben stb. A különböző romaprogramok problémái – amelyeket az állam nagy nemzetközi romavédő szervezetekkel együtt finanszíroz – szinte mindenhol eredménytelenségbe fulladnak, vagy csak rövid távú eredménnyel zárulnak, a történet nem ismeretlen számunkra, hasonlóval találkozunk a nagy hírveréssel bejelentett magyarországi romaprojektek kapcsán is.

Az európai uniós politika az esélyegyenlőség biztosítását törvényi garanciákkal szeretné elérni, ezért a csatlakozni szándékozó balkáni államok politikai vezetése számára „kötelező irányelv” a roma integráció feltételeinek megteremtése. Elsősorban az iskolai oktatás területén érhető el látványos eredmény, hiszen az iskolázottság emelésével, a képzettség megszerzésével

szocio-ökonomia statusuk is megváltozhat, vagyis a romák beillesztésének záloga az oktatásban rejlik. Közismert tény viszont, hogy a roma gyerekek az átlag alatti arányban vesznek részt a közoktatásban, különösen alacsony a középfokon továbbtanulók száma. Ebből fakadóan mindegyik állam kormányának, ahol romaközösségek élnek, meg kell teremteni a jogi és szociális feltételeket ahhoz, hogy növekedjen az oktatásban való részvételük.

Az egyik legfontosabb és legnyilvánvalóbb probléma a hátrányos helyzetű tanulók képzésénél az iskolai szegregáció. Az iskolán belüli elkülönülés/elkülönítés azokban az intézményekben gyakori, ahol külön osztályokat indítanak a gyorsabban haladó diákok számára, lehetőséget adva sikeres továbbtanulásra, míg másokat egy relatíve gyengébb képességű csoportba sorolnak, amely a tapasztalatok szerint leginkább hátrányos helyzetű, főleg roma tanulókból áll. A szegregált iskolák, települések is hasonló folyamatok mentén alakulnak ki. Ha egy iskola kezd kevésbé megfelelni a szülők kívánalmainak, akkor más iskolát keres a család, s ha elég sok szülő gondolkodik így, akkor kialakul egy olyan oktatási intézmény, amelynek tanulói hátrányos helyzetű diákok, mert szüleik nem engedhetik meg az ingázás költségeit, vagy akiket különböző indokok, mint szocializációs problémák, vagy nemzetiségi hovatartozás miatt nem vettek fel másik iskolába. A kontraszelekcio érvényesülésének vagyunk tanúi, a jobb felkészültségűek azokat az iskolákat választják, ahol kisebb befektetéssel nagyobb sikereket érhetnek el életpályájuk során. Az iskolai szegregáció természetes velejárója a hátrányos helyzetű, roma családok lakóhelyi szegregációjának. Ha egy településen, vagy annak egy körzetében romlanak a munkavállalási lehetőségek, vagy elégtelenné válik az infrastruktúra, azok a családok, amelyeknek erre megvan a lehetőségük, könnyen elköltözhetnek az adott körzetből, ezáltal is rontva az ott kialakult átlagos életszínvonalat. Ez a folyamat az iskolák társadalmi összetételét is megváltoztatja, területileg szegregált intézmények létrejöttéhez vezet (HAVAS–KEMÉNY–LISKÓ 2002). A problémákat növeli, hogy a hátrányos helyzetű tanulók speciális figyelmet igényelnek az iskolákban. Számos település iskolájának nem csupán finansiális és infrastrukturális háttere nincsen a speciális igények kielégítésére, de gyakran a tanároknak sincsen megfelelő pedagógiai képzettsége ilyen feladatok ellátására. Külön problémaként jelentkezik a romák továbbtanulási esélytelensége és magas lemorzsolódási arányuk.

Mindegyik délkelet-európai országban a roma gyerekek lemorzsolódása szignifikánsan magasabb, mint a többségi és más kisebbségi gyerekéké. Ugyanígy még mindig bevett gyakorlat, hogy a roma gyerekek „speciális” osztályokban tanulnak, a többségi gyerekektől elkülönítve.

Tanulmányunk témája különös hangsúlyt kap abból az aspektusból, hogy a Balkán egyes államaiban élő más (román kívüli) kisebbségek helyzetét vizsgálva sem lehetünk derűlátóbbak. Úgy tűnik néhány országban a kérdés

megoldása együttesen, az összes hátrányos helyzetben levő kisebbségre vonatkoztatva könnyebben kivitelezhető lenne.

A romakérdés kapcsán nincs olyan délkelet-európai ország, amely ne kerülhetne az érdeklődés középpontjába. Hiszen a helyi népszámlások szerint 3,7 millió, míg a Világbank felmérése szerint 15 millió roma él a térségben. A legtöbben, ahogy fentebb is jeleztük Romániában és Bulgáriában találhatók, de nagy számban vannak jelen Szerbiában, Macedóniában is.

1. táblázat: A romák száma a Balkánon

A romák száma a Balkánon (a legutolsó népszámlálások és becslés alapján)	
Horvátország	40.000
Bosznia-Hercegovina	80.000
Szerbia	500.000
Montenegró	20.000
Koszovó	20.000
Macedónia	250.000
Albánia	100.000
Románia	2.400.000
Bulgária	800.000
Törökország	500.000

Forrás: CIA, The World Factbook 2009 alapján szerk. M. CSÁSZÁR ZS. 2010.

A balkáni romák eredetére számos elmélet látott már napvilágot. Elterjedt nézet az indiai származás gondolata, eszerint a 9. és 14. század között a romák több hullámban hagyták el északnyugat-indiai őshazájukat és vándoroltak kevésbé ismert okok miatt a Bizánci Birodalmon át a 11. században Délkelet-Európába, majd a 13–14. században Nyugat-Európába (KOC SIS K. 2002). Más források szerint a Balkánhoz közelebb eső területekről érkezhetek a 10. században. A balkánihoz közeli származásra utalnak a nyelvi, életmódbeli és vallási nyomok. A keresztes hadjáratok idején kerülhettek kapcsolatba a nyugati népekkel, szokásokkal, vallással is. A kereskedelmi utak mentén fejlődhetett ki a roma nyelv. Szókincsükbe nagyszámú görög szó került, bár ez a cigány nyelvjárásokban eltérő arányú, az oláh cigányoknál igen jelentős. A romák a 13. század elejétől juthattak el Európa nyugati részeire. Egyes feltételezések szerint a tatárok rabszolgáiként sodródtak a Kárpátok környékére² a források szerint később a krími tatárok igája alól szabaduló cigányrabszolgák a románok foglyai, rabszolgái lettek, kis-tatárként is emlegették őket a 19. század közepén történő felszabadításukig (LIGETI GY. 2001).

A romák nagyobb arányban a Balkánról a török terjeszkedés kapcsán mozdultak ki, egyesek szerint a török szultán megbízásából indultak kémkedni

nyugatra, mások szerint viszont a török elől menekülve, békésebb vidékre vonultak. 15. századi források említést tesznek a Medon melletti Gyppen-hegyről és a körülötte lévő Kis-Egyiptomról, amit vagy azért illeltek ezzel a névvel, mert az ott talált cigányságot Egyiptomból származtatták³ vagy a helység neve már megvolt és azt a roma törzsekre alkalmazták. A fenti cigánytelepülésen 1509-re, a török elfoglalásának idejére a korábbi 300 házból már csak 30 volt cigányok által lakott, amely valószínűsíti a menekülés teóriáját (HEICZINGER J. 1978). Napjainkban egy UNICEF tanulmány szerint a balkáni romák legnagyobb része nyomorban, írástudatlanságban, a társadalom peremén él, a roma gyerekek a kiközösítés áldozatai.

Területi elhelyezkedésük sajátossága, hogy nagy részük a Balkánon a városi településekhez köthető, ez részben az oszmán-török hódoltság idején történt letelepedésükkel magyarázható, másrészt a szocialista iparban segéd munkásként előszeretettel foglalkoztatták őket és ott ragadtak a városban. Egy tanulmány szerint a legnagyobb arányban szegregált településen élnek a montenegrói cigányok, míg a legkevésbé jellemző ez a térségből Albániára (BERNÁTH A. 2006).

A balkáni romák helyzetét és iskoláztatási nehézségeiket néhány ország példáján keresztül kívánjuk illusztrálni.

1. Bosznia-Hercegovina

Ugyan a térségben élő romák közül nem a legnépesebb közösségről beszélhetünk, de nehézségeik és megkülönböztetésük miatt érdemes elemezni helyzetüket.

Bosznia-Hercegovinában a törvény által elismert 17 boszniai kisebbségi csoport közül a roma populáció a legnépesebb. Az 1991-es népszámlálás adatai alapján a háború előtt 8 864 roma élt az országban. A hivatalos becslések napjainkban 80-85 ezer között jelölik meg a jelenlegi létszámot. A roma lakosság helyzetével foglalkozó nemzetközi szervezetek szerint azonban számuk mindössze 30-60 ezer közé, míg a roma szervezetek aktivistái szerint 80 000 és 120 000 közé tehető. Az adatok közti jelentős különbség abból adódhat, hogy a háború előtt a romák származásukat megtagadták, és inkább a három többségi nemzethez való tartozás mellett döntöttek, mivel úgy vélték, hogy nem romaként könnyebben tudnak érvényesülni. Ez a tendencia napjaink kisszámú roma értelmiségére ugyanúgy jellemző (M. CSÁSZÁR Zs.–HASANOVIC-KOLUTÁČZ A. 2010).

A politikai szervezettség hiánya, valamint az őket kísérő előítéletek és negatív megkülönböztetés vezetett oda, hogy mára a roma kisebbség a legfelforgatottabb népcsoport Bosznia-Hercegovinában. A nemzeti kisebbségek tagjai gyakran válnak etnikai diszkrimináció áldozatává az országban. Ami a foglalkoztatottságot, gazdasági helyzetet és a lakásellátást illeti, a romák

vannak a legnehezebb helyzetben. 2005-ben a munkaképes romáknak mindössze 1,5%-a rendelkezett munkahellyel, ami igencsak lesújtó arány. Létezik olyan opcinák, ahol egyetlen romának sincs munkahelye, holott a háború előtt közülük a munkaképesek 50%-a dolgozott. A munkavállalás megnehezítése és ellehetetlenítése, a nem megfelelő szociális ellátás miatt a roma populáció napjaink legszegényebb boszniai közösségévé vált (M. CSÁSZÁR ZS.–HASANOVIC-KOLUTÁČZ A. 2010).

A háború a roma lakosság erőteljes szétszóródását eredményezte, amely tovább súlyosbította amúgy is meglévő problémáikat. A háború előtt például a mai RS területén több roma élt, mint az FBiH-ban, ma a számuk ezer körülire tehető. A legnagyobb számban Bijeljina opcinában élnek, míg a többi helyen csak elvétve fordulnak elő (KUKIĆ, S. 2001)

Elméletileg a roma gyerekek 94%-a jár általános iskolába (legalább is ennyien vannak beiratkozva), a valóságban azonban csak 15%-uk végzi el a kötelező 8 osztályt. Boszniában vannak olyan kisebb települések, ahol egyetlen roma gyermek sem vett részt az oktatásban, a nagyobb városokban valamivel jobb a helyzet. A belső menekült családok gyermekei azonban – a visszatelepülés helyétől függetlenül – szinte egyáltalán nem vesznek részt az alapfokú képzésben. A roma szülők nagy része a szegénységi küszöb alatt él, és az iskoláztatás minimális feltételeit sem tudják gyermekeik számára biztosítani, ezért az írástudatlanság nagyon jellemző a boszniai roma populációra. A középiskolát és egyetemet végzett romák száma elhanyagolható (vagy nem vállalják a származásukat). A lánygyermekek az ötödik osztály környékén megszakítják tanulmányaikat és családjuknak élnek tovább.

A roma nyelv és kultúra is eltűnőben van. A romák anyanyelvüket csak szűk körben használhatják, és az iskolákban sem létezik roma nyelvoktatás. Emellett nincs írott médiájuk sem, és csak két rádióállomás sugároz néha adásokat nyelvükön. A Roma Tanács célul tűzte ki ennek a helyzetnek a megváltoztatását. Terveik szerint kötelezővé tennék a roma nyelvoktatást minden olyan osztályban, ahol a roma gyerekek száma eléri a 20-at (középiskolában a harmincat). Azonban a fent említett tények alapján ilyen osztályok nagy valószínűséggel nem is léteznek.

2. Macedónia (FYROM)

A Macedóniában élő romák többségének elődei a XVI–XVI. században a törökökkel együtt érkezett erre a területre, kisebb részük pedig az utóbbi egy évszázadban Bosznia-Hercegovinából, Szerbiából és Koszovóból vándorolt be az országba (NIKODINOVSKI, B. 2000). A túlnyomó részt muzulmán vallású romák mellett kisebb arányban, de előfordulnak, különösen a falvakban ortodox keresztény romák is.

A roma népesség száma az utóbbi néhány évtizedben a magas természetes szaporodás és a bevándorlás eredményeként folyamatosan növekszik, a 2002-es census szerint számuk 53 ezer fő körüli, de a valóságban 100–150 ezer fő között mozog. A romák szétszórva élnek az ország területén, többséget (60,6%) csak a főváros Suto Orizari járásban alkotnak. A macedón kormányzat megpróbálja segíteni demokratizálódásukat és integrálódásukat. Sajnálatos módon rendkívül alulreprezentáltak a helyi hivatalokban, ez a képzettség hiányával magyarázható. Körükben óriási mértékű a munkanélküliség, 70-80% vagy még ennél is magasabb (HÁRY SZ.–M. CSÁSZÁR ZS. 2011).

Az 1974-es alkotmány Macedóniában élő etnikai csoportként azonosította a romákat, 1981-ben nemzetiségi státuszt kaptak Jugoszláviában, a független Macedónia 1991-es alkotmánya pedig nemzeti kisebbségi státuszt garantál számukra, azaz a többi kisebbséggel azonos jogokkal rendelkeznek. A jogaik érvényesülését akadályozza azonban, hogy a romák többsége alacsony iskolai végzettséggel vagy azzal sem rendelkezik, munkanélküli és rendkívüli szegénységben él. Ennek ellenére megpróbálnak a többségi társadalom normái szerint élni, képviselőik révén együttműködni a kormánnyal. A kulturális életben zenészek és előadóművészek révén jelennek meg, közülük többen nemzetközi ismertségre is szert tettek (pl. Esma Redzepova) (HÁRY SZ.–M. CSÁSZÁR ZS. 2011).

A Macedón Rádió és Televízió rendszeresen ad roma nyelvű műsorokat, 2001 óta pedig megjelenik a „Roma times” c. folyóirat, amelyben a cikkek kb. 60%-át roma nyelven írják (KISZELINOVSKI, SZ.–SZTAVOVI-KAVKA, I. 2004). A legrégebbi roma politikai szervezet az 1990-ben alapított, azóta Abdi Faik által vezetett Romák Teljes Emancipációjáért Párt. Emellett a Romák Integrációjáért Párt, a Romák Demokratikus Uniója és a Romák Szövetsége képviseli a kisebbség érdekeit. A fenti pártok a VMRO-DPMNE által vezetett pártszövetség listáján indultak a legutóbbi választásokon (2008), amelynek eredményeként jelenleg egy roma képviselő ül a macedón parlamentben (www.sobranie.mk). Érdekes, hogy a 90-es évek elején ohridi romák megalapították az Egyiptomiak Szövetségét. Arra hivatkozva, hogy ők a Balkánra település előtt Egyiptomban éltek, megpróbálták magukat „egyiptomi” kisebbségként elismertetni, de ez a törekvésük nem járt

sikerrel, ezért a szervezet beszüntette tevékenységét (KISZELINOVSZKI, SZ.–SZTAVOVI-KAVKA, I. 2004).

Mint mindegyik közép- és délkelet-európai országban, ahol nagyobb számban élnek, egyedüli esélynek a társadalomba való integrálódásra az oktatás kínálkozik. Csak 1993-tól beszélhetünk az országban roma oktatási programról, amelynek keretében fakultatív tantárgyként oktatják a roma nyelvet azokban az általános iskolákban, amelyekben roma gyermekek is tanulnak. 2005-ben létrehozták a Roma Oktatási Alapítványt, amelynek célja a romák oktatási lehetőségeinek szélesítése, ezzel elsősorban a középiskolai továbbtanulás felé próbálják irányítani a jobb képességű tanulókat. Ösztöndíjak sorát biztosítják a roma tanulók számára, valamint mentori programmal segítik őket a négyéves középfokú képzés során. Egy másik projekttel a Roma Oktatási Központ a macedón oktatási rendszerbe való integrálódásukat segítik elő, minél szélesebb körben biztosítva az óvodai nevelésben való részvételt. A tanárok számára az inkluzív pedagógia módszereinek megismertetése, támogató tanár, illetve mentorprogramok indítása pedig a pedagógusok felkészítését szolgálja. Sőt a Magyarországon bevált „Tanoda” program megismertetése is az Alapítvány céljai közé tartozik (HÁRY SZ.–M. CSÁSZÁR Zs. 2011).

3. Bulgária

Bulgária közel 8 milliós lakosságának 83,9%-a bolgár, 9,4%-a török, 4,7%-a roma, emellett kisebb számban élnek más népcsoportok (vlachok, macedónok, karakacsányok, albánok, görögök, örmények stb.) is. A bulgáriai romák száma a 2001-es népszámlálás adatai szerint 330 000 fő, de nagyon valószínű, hogy még ennél is többen vannak, mivel a török és macedón kisebbséghez hasonlóan a bolgár hatóságok a cigányokat is névváltoztatásra, a hivatalos nyelv megtanulására, és ha muzulmánok voltak, akkor hitük elhagyására, vagyis az ortodox egyházhoz való csatlakozásra kényszerítették. Létszámuk pontos meghatározása nehéz, mert egy részük muzulmánnak és töröknek tünteti fel magát a kérdőíveken. Ezzel szemben, a nyugati szervezetek, mint az Egyesült Nemzetek Szervezetének Fejlesztési Programja (UNDP) szerint a romák becsült számaránya 8,8-10,1%, azaz 700 000–800 000 fő.

A bolgár cigányság néhány alcsoportha oszlik, de hiányzik az olyan egységes szervezet, amelyik egyesítené őket. Az utóbbi években ugyan megjelent néhány cigány párt és szervezet, de nem érzékelhető, hogy valamelyik mögé felsorakozna a roma társadalom, s amelyik a cigányok hivatalos képviselőjét elláthatná.

Az oszmán-török birodalom visszaszorulását követően a modernkori új bolgár állam területén levő roma etnikumon belül két alcsoporthat különböztetünk meg: a többségben levő letelepült cigányokat (jerlija) és a vándorcigányokat (csergar). Előbbiek, azoknak a romáknak a leszármazottai,

akik a török hódoltsága idején telepedtek le. A vándorcigányok a Havasalföldről, Moldvából és Erdélyből bevándoroltak utódai. Említést tesz a teknővjók (rudarok) csoportjáról, akik a román nyelv egyik dialektusát beszélik. A cigányok anyanyelve a roma dialektusok sokasága, a bolgár, a török, vagy a vlach nyelv egyik dialektusa. Felekezeti hovatartozást tekintve is igen differenciáltak, a legtöbben a keleti kereszténységet követik, de többen közülük muszlimok, vannak köztük protestánsok, sőt izraeliták is, a vallási szinkretizmus is rendkívül népszerű körökben (NYJAGULOV, B. 2008). A romák szétszórtan élnek az országban, leggyakrabban a falvak vagy városok külterületein kompakt tömbben. A városi gettóknak élők higiéniai feltételei elégtelenek. Az egyre jobban marginalizálódott romák többsége elutasítja állampolgári kötelességeik teljesítését, nem fizetnek a szolgáltatásokért stb. A roma gyerekek több mint a fele nem jár iskolába (NYJAGULOV, B. 2008).

A cigányok és a bolgár lakosság közti problémák nem újkeletűek. Az ország gazdasági válsága, a lakosság szociális biztonságának csökkenése, a tömeges munkanélküliség miatt egyre nehezebb helyzetbe kerülő cigányokat okolják a gyakori bűnesetek elkövetése ügyében. A statisztikai adatok szerint a roma lakosság a legkevesbé iskolázott és a munkaerőpiacon a legkevesbé rugalmas társadalmi csoport, s egyben a bolgár társadalom legsérülékenyebb csoportja is.

Bulgáriának már az EU-csatlakozás előtt, annak teljesülése érdekében a kulcsfontosságú nemzetközi, európai emberjogi és a kisebbségi jogok védelmében létrejött egyezményeket figyelembe kellett vennie és az EU által meghatározott kisebbségi jogi kérdésekben lépni. Különösen fontos volt az oktatás terén annak a két problémának a mielőbbi megoldása, amelyre a nemzetközi hatóság felhívta a figyelmet: az egyik az, hogy a bolgár oktatási rendszer egésze nem támogatja a diverzitást. Másik pedig a roma gyerekek szegregált körülmények között történő oktatása az ún. „speciális” külön iskolákban, ahol a cigánytanulók 70%-a tanul, egy viszonylag alacsonyabb oktatási színvonalon és rosszabb körülmények között, mint a többségi iskolákban, s ebből fakadóan igen magas a romák lemorzsolódási aránya. Bulgáriában a romapolitika csak a legutóbbi években mutatott elmozdulást, valójában az EU-csatlakozási folyamat hatására.

A kormányzatnak az EU tagsági kritériumok gyakorlatba ültetése érdekében erősítenie kellett a Roma Integráció Évtizede program 2005–2015 megvalósítását, különösen az oktatási szektorban. Meg kell jegyezni, hogy a Roma Integráció Évtizede Program 2005-ben indult a Világbank, a Nyílt Társadalomért Intézet és az ENSZ fejlesztési szervezetének kezdeményezéseként. A 2015-ig tartó projekt célja, hogy nyolc ország – Horvátország, Csehország, Magyarország, Macedónia, Románia, Szerbia-Montenegró, Szlovákia és Bulgária – roma kisebbségének javítsa életkörülményeit, segítsen a közösség tagjainak beilleszkedni a társadalomba. Az országok körfor-

gásszerűen átveszik egy-egy évre a program irányítását. A helyi szinten dolgozó roma civil szervezeteknek fontos szerep jut a program megvalósításában: ők adaptálják és juttatják el a romákhoz az integrációs programot (www.romapage.hu).

Az EU-s jelentések a bulgáriai problémák közé sorolták azt is, hogy a roma gyerekek integrációjára irányuló lépések nem vonatkoznak a felsőbb osztályokba járó gyerekekre. A kérdés megoldására létrejött munkacsoport egy Akciótervet készített a Stratégia megvalósítására. Emellett az Oktatási Stratégia az Etnikai Kisebbségi Gyerekek Integrációjára vonatkozó dokumentumot és a Nemzeti Program az Iskolai Oktatás és az Iskola Előtti Nevelés Fejlesztésére című programot is Bulgária az EU felé benyújtott jelentésében a kisebbségi oktatás terén tett előrelépésként értékelte. Hozzá kell tenni, szakértők szerint ezt az állítást nem támasztja alá semmi valós bizonyíték, sőt épp ellenkezőleg, a dokumentum a kisebbségi oktatás szempontjából egy határozott visszalépés az Oktatási Minisztérium korábbi pár évben elfogadott irányvonalához képest. A Program teljesen figyelmen kívül hagyja Bulgária számos nemzetközi megállapodásban vállalt kötelezettségeit az oktatási intézményekre és a kisebbségi gyerekek oktatására vonatkozóan. Sőt, ez a nemzeti program még a saját 2004-es stratégiáját sem ismeri el. Egyetlen olyan kötelezettséget sem tartalmaz, amelyeket Bulgária a Roma Integráció Évtizede program 2005–2015 keretében vállalt a Nemzeti Akciótervében az „oktatás” prioritás/címszó alatt. A Nemzeti Program az Iskolai Oktatás és az Iskola Előtti Nevelés Fejlesztésére 2006–2015 között nem foglalkozik a kisebbségi gyerekek oktatási kérdéseivel és nem képes felismerni azt a problémát, hogy a kisebbségi csoportokból érkező gyerekek hátránnyal érkeznek az oktatásba és szükség van e hátrányok ledolgozására, kompenzálására, hogy a többségi gyerekekkel egyenlő esélyeik legyenek (BIEBER F. 2007).

Az oktatási rendszer jogi háttére tele van hiányosságokkal és ellentmondásokkal. Ezek akadályozzák a kisebbségi jogokkal kapcsolatos nemzetközi normák megvalósítását az oktatásban. A jogszabályok elavultak és minisztériumi utasításokkal pótolták ki a hiányt, ahelyett, hogy új jogszabályokat alkottak volna. A tanárképzés szintjét tekintve a tanárok teljesen felkészületlenek a diverzitás hatékony kezelésére. Nem tudják, hogyan kell hatékonyan dolgozni kisebbségi gyerekekkel, hogy kellene kommunikálni a szüleikkel, hogyan kellene harmonizálni az etnikulturális különbségeket az osztályteremben, hogyan kéne megvalósítani a kisebbségi jogokra épülő oktatást és az integrációt.

A bolgár oktatási rendszer egyik kulcsfontosságú feladata a kisebbségi gyerekek magas lemorzsolódási arányának megszüntetése. Egy felmérés⁴ szerint a bolgár gyerekek körében 2%-os a lemorzsolódás (15 és 19 éves kor között: 3,9%), a török diákok körében 8,3% (15 és 19 éves kor között: 21%), a roma gyerekek esetében pedig 20,9% (15 és 19 éves kor között: 42,8%).

A fentiekből úgy tűnik, hogy a bolgár kormányzat még az EU csatlakozás után is csak a szavak szintjén tekinti követendőnek a kisebbségi oktatásra bevezetett európai gyakorlatot, nemhogy a romákra, de más kisebbségekre nézve sem sikerül alkalmaznia azokat.

4. Románia

Románia közel 20 milliós lakosságából a romák becsült száma az országban 1 800 000–2 500 000 fő, arányuk 8,4–11,7% közé tehető.

A Romániában élő romák számos csoportot foglalnak magukba. Mind-egyiknek megvan a maga társadalmi, nyelvi, kulturális, életmódbeli sajátossága. A különböző nemzetségnek saját foglalkozása alakult ki az évszázadok során. A romák nyelvileg és vallásilag sem egységesek Romániában. Vannak romani nyelven (cigány nyelv) – ennek is több nyelvjárása van – és románul, magyarul, törökül stb. beszélők. Vallási szempontból is igen differenciáltak, ortodoxok, reformátusok, katolikusok, neoprotestánsok, muzulmánok egyaránt megtalálhatók soraikban.

A román állam 1989 után törvényesen elismerte őket nemzeti kisebbségnek, s eszerint is viselkednek. Achim Viorel történész szerint: még ha nem is egy homogén népességről van szó, ahogy egyes roma vezetők állítják; a romák a politikai aktivizálódás szakaszában vannak, s kialakulóban van a romániai roma nemzetiség. A romák etnikai átalakulási folyamata zajlik, akik elhagyják a kitaszítottság közösségi állapotát, amelyet „cigánynak” bélyegeztek és új, modern etnikai sajátosságokra tesznek szert. Vagyis a romániai romák egy modern nemzeti kisebbséggé kezdenek válni (VIOREL, A. 2001).

Említést kell tenni a roma kisebbséggel szembeni tényleges diszkriminációról és a roma közösség jelentős társadalmi egyenlőtlenségéről. Életkörülményeik szűkösek és korlátozott a szociális szolgáltatásokhoz való hozzáférésük. A roma kisebbség a leghátrányosabb helyzetű az oktatás területén. A nagyon rossz felszereltségű, gettó típusú roma iskolákban csak kevés cigány tanulónak sikerül befejeznie a kötelező osztályokat és továbbtanulni.

A romániai romapolitika célul tűzte ki a diszkrimináció leküzdése, illetve mérséklése, a roma identitás megőrzése mellett a roma etnikum részvételének növelését a társadalmi életben. A fenti elvek megvalósításában az oktatáspolitikának kulcsszerepe van. Ennek szellemében a román kormányzat fontos lépéseket tett, hogy növeljék a roma gyerekek beiskolázását és oktatásban való részvételét, hogy megszűnjön a szegregáció és a diszkrimináció, valamint a roma gyerekek teljes körű oktatásban részesüljenek. Mindezek ellenére sok roma gyerek járt elkülönített iskolákba, különösen vidéken, vagy tanult elkülönített osztályokban. 2004 áprilisában a Román Oktatási és Kutatási Minisztérium felhívást tett közzé, melyben figyelmeztetett a szegregáció veszélyeire és következményeire, sürgette az iskolákat, hogy hozzanak létre deszegregációs vagy az integrációt elősegítő terveket.

Különböző európai uniós jelentések is évek óta azt ajánlják, hogy tegyenek lépéseket a hatóságok a roma kisebbségek tanulási feltételeinek javítására, különösen a megfelelő oktatási segédanyagok készítésére és a tanárok képzésére. Ezzel azt kívánják elérni, hogy a roma gyerekek közösségük történelméről és kultúrájáról tanuljanak, valamint elsajátítsák saját nyelvüket. A jelentésekben megfogalmazott javaslatok szerint az iskoláknak inkluzív (befogadó) irányelveket kell kidolgozniuk, valamint olyan iskolafejlesztési terveket készíteni, melyek az inkluzív szellem és gyakorlat létrejöttét célozzák meg. Ezeknek az elképzeléseknek az a céljuk, hogy csökkentsék a lemorzsolódást, segítsék a kötelező osztályok elvégzését, valamint egy második esélyt is biztosítsanak azoknak, akiknek nem sikerült elvégezni azokat. Sajnálatos módon a fenti javaslatok többsége csak elvek szintjén jelenik meg a kormányzati politikában. Talán a legfontosabbnak az a rasszizmus és diszkrimináció elleni intézkedés tekinthető, melyet az Oktatási és Kutatási Minisztérium hozott 42 Megyei Iskolafelügyelőséggel karöltve, eszerint megyei stratégiai terveket kell készíteni az esélyegyenlőség érdekében. De szólni kell több olyan pozitív intézkedésről is, amely arra irányul, hogy az átlag állampolgárok körében népszerűsítsék a roma történelmet és kultúrát. Ilyenek például azok a kurzusok, melyeket az Oktatási és Kutatási Minisztérium szervezett azon iskolaigazgatók számára, akiknek intézményeibe roma gyerekek járnak, valamint azoknak a tanároknak, akik maguk ugyan nem roma származásúak, de roma gyerekeket tanítanak. Az Oktatási és Kutatási Minisztérium három új iskolai kézikönyvet adott ki a romani nyelvről és irodalomról. Az EU csatlakozás évében a román kormányzat módszereket dolgozott ki a roma gyerekek szegregációjának kiküszöbölésére, majd 2008-ban törvényben is betiltotta elvileg a szegregáció alkalmazását.

A fenti intézkedések azonban úgy tűnik nem elegendők a problémák megoldására. Továbbra is jelentős a szegregáció, a roma tanulók többsége speciális vagy felzárkóztató osztályokba jár. A magas lemorzsolódási arány sem csökkent, amely mögött a hátrányos társadalmi-gazdasági helyzet áll. Talán a leghatékonyabb lépésnek a közép- és felsőfokú képzésbe való belépést segítő intézkedéseket lehet megnevezni: 3000 középiskolai és 40 felsőoktatási helyet biztosítanak a roma tanulóknak.

Úgy tűnik, vannak kormányzati kezdeményezések, különösen a kisebbségként való elismerésük, a cigány kultúra elfogadása, az oktatás terén elindított szegregáció felszámolására vonatkozó módszereik, továbbtanulást segítő javaslataik tekintetében, de ezeket folyamatosan csiszolni, javítani és a megvalósítást kontrolálni kell.

Felhasznált irodalom

- BERNÁTH A. 2006: A magyarországi cigányság helyzete közép-kelet-európai összehasonlításban. elektronikus verzió.
http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-691/publikaciok/tpubl_a_691.pdf- letöltés ideje 2011. márc.10.
- BIEBER, F.(ed.) 2007: Guide to minorities and education – http://www.kbs-frb.be/uploadedFiles/KBS-FRB/05_Pictures_documents_and_external_sites/09_Publications/PUB_1737_Guide_to_Minorities_and_Education.pdf- letöltés 2010. okt.14.
- HEICZINGER J. 1978: Fejezetek a cigánykérdés alakulásáról című tanulmánya – a Fejér megyei 1978. évi történeti évkönyv.
- HAVAS G. – KEMÉNY I. – LISKÓ I. 2002: Szegregáció a cigány gyermekek körében. Kutatási zárótanulmány, Oktatókutató Intézet
- HÁRY SZ.–M. CSÁSZÁR ZS. 2009: Az albán kisebbség és oktatása Macedóniában. Balkán füzetek 2009/6. szám pp.62–71. Pécs, PTE TTK.
- HÁRY SZ.- M. CSÁSZÁR ZS.2011. Kisebbségek Macedóniában. Mediterrán és Balkán Fórum pp. 2–16. Pécs.
- KOCSIS K.2002: Etnikai-politikai földrajzi adalékok a kárpát-medencei cigány (roma) kérdés vizsgálatához. 2002: In. (Géczi J. szerk) Iskolakultúra-könyvek sorozat. *A cigányság társadalomismerete* pp.32–49.
- RINGOLD, D. 2000: *Roma and the Transition in Central and Eastern Europe: Trends and Challenges*. Washington D. C.: The World Bank, 2000.
- LIGETI GY. 2001: Cigány népművelési Könyv. Konsept-H Könyvkiadó, 2001 Bp.
- NYJAGULOV, B. 2008: Romák (cigányok) Bulgáriában, mint társadalmi és kisebbségi probléma. Bolgárról fordította és szerkesztette: Seres Attila In: <http://www.balkancenter.hu/pdf/blagoveszt.pdf>
- VIORÉL, A. 2001: Cigányok a román történelemben. VII fejezet: A cigányok (romák) mai helyzete Romániában (233–251.) Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- VÉGH A. 2009: A Nyugat-Balkán etnikai képe. In: A Nyugat-Balkán MK – KMBTK Budapest pp. 211–236.
- Guide to Minorities and Education* – Foundation of Stable Relations in the Region, Joint Publication of Civic Initiatives and the King Baudouin Foundation 2007<http://www.romapage.hu>

A SZERZŐRŐL

Dr. M. Császár Zsuzsa a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem történelem-földrajz szakán szerzett diplomát.

Középiskolai tanári éveit követően a Pécsi Tudományegyetem Földrajz Intézetének oktatója, egyetemi docens.

2003-ban summa cum laude minősítéssel védte meg Magyarország oktatásföldrajza témában PhD-értekezését.

2004 óta érdeklődése a Balkán-félsziget kutatása felé fordult. A PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központ igazgató-helyettese, a Balkán posztgraduális képzés vezetője. 2005-2009 között a „Magyarország és a balkáni térség interregionális kapcsolatrendszeré” OTKA kutatási program vezetője.

Kutatási területei: a Balkán társadalomföldrajza, ezen belül a térség kisebbségi és vallási viszonyainak, valamint oktatási rendszereinek vizsgálata. Kutatásait a magyar köz- és felsőoktatás térszerkezete témakörben napjainkig folytatja. Egy könyve „Magyarország oktatásföldrajza” (2004) és közel kilencven tudományos publikációja jelent meg.